

**รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์**

**โครงการ การอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพร
ชนเผ่าปกาเกอะญอ
บ้านห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน**

**โดย
นางสาวสุนนมาลย์ สิงหะและคณะ**

มีนาคม 2547

สัญญาเลขที่ RDG46NO009

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

โครงการการอนุรักษ์ฟื้นฟูสมุนไพรรชนเผ่าปกากะญอ
บ้านห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง จ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

โดย

นางสาวสุนนมาลย์ สิงห์และคณะ

สนับสนุนโดย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชื่อโครงการ : การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปกะญอห้วยปูลิง

รหัสโครงการ: RDG46N0009

คณะวิจัย : สุนนมาลย์ สิงหะและคณะ

ที่อยู่ติดต่อ : sumonmarnsingha@yahoo.com

ระยะเวลา : ช่วงที่ 1 มีนาคม ถึงสิงหาคม 2545

และ ช่วงที่ 2 พฤศจิกายน ถึง เมษายน 2546

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ได้ศึกษารวบรวมข้อมูลผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีที่มาจากความต้องการชุมชนที่จะพลิกฟื้นความรู้ พัฒนาความรู้และจัดการความรู้ท้องถิ่น สร้างกระบวนการเรียนรู้ – ถ่ายทอดจากผู้รู้สู่คนรุ่นใหม่ โดยมองเรื่อง “ ภูมิปัญญาสมุนไพรจึงนำมาซึ่งงานวิจัยดังนี้

1) ข้อมูลด้านบริบทชุมชน

2) ข้อมูลด้านการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา ความจำเป็นในการใช้สมุนไพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแบ่งได้ 3 ยุคได้แก่ 1) ยุคตั้งถิ่นฐานชุมชนปกะญอ มีความสัมพันธ์เครือญาติที่เข้มข้น ชุมชนต้องมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม การสั่งสมประสบการณ์ใช้สมุนไพร ระบบคุณค่าของการพึ่งตนเองเกือบทุกด้าน ยุคที่ 2) เป็นยุคที่ชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจเงินตรา การพัฒนาที่ไม่สอดคล้องซึ่งไม่สามารถกลืนกลายวัฒนธรรมเกื้อกูลธรรมชาติและระบบเครือญาติ ยุคที่ 3) การแทนที่ของการศึกษาแผนใหม่ผ่านรัฐส่วนกลาง โดยผ่านโรงเรียนและอนามัยส่งผลต่อชุมชน และ “ระบบความรู้” สมุนไพรชัดเจนในปัจจุบัน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและกระจายกระจายในกลุ่มผู้รู้ 2) การใช้ประโยชน์ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์จึงเกิดความมั่นใจในการใช้แนะนำผู้อื่น 3) การจัดการความรู้ การถ่ายทอดตามวัฒนธรรมบอกเล่าของผู้รู้ ไม่ได้ถูกขยายสู่กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ในยุคปัจจุบันที่ชุมชนเปลี่ยนแปลงโฉมหน้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกล้อมกรอบดังกล่าว วัฒนธรรมการใช้สมุนไพรถูกลิ้มเลือน คิดค้นและผสมผสาน ตามการเดินทางเคลื่อนย้ายของผู้คนที่ไม่ได้ติดตรึงกับพื้นที่ ในขณะที่ยาแผนปัจจุบันที่เป็นทางเลือกใหม่ที่สะดวกสบายกว่า การอธิบายและการรักษาโรคด้วยแพทย์แผนใหม่ ที่อธิบายเป็นเหตุ-เป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ ระบบคิดทฤษฎีที่สามารถพิสูจน์ได้ เป็นที่ยอมรับและสร้างความมั่นใจแก่คนทั่วไป

3) ข้อมูลวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนและกระบวนการวิจัย 3.1 ความรู้การใช้สมุนไพรรักษาตนเองที่มีลักษณะกระจัดกระจาย ไม่สามารถพุ่งเป้าไปที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ใช้การประสานงานทุกกลุ่มชาวบ้าน และกิจกรรมเสริมสร้างวัฒนธรรมบอกเล่าแต่เดิม เพื่อนำไปสู่วัฒนธรรมแบบลายลักษณ์อักษร 3.2 การใช้ประโยชน์สมุนไพรของชาวบ้านจะสอดคล้อง อุดมการณ์ในการยังชีพ ที่ใช้อย่างพอเพียง ไม่สะสม มีความภาคภูมิใจในตนเอง การพึ่งพิงทรัพยากรที่อยู่บนฐานของความเชื่อ เคารพนับถือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ 3.3 การบริหารจัดการความรู้ ได้ค้นหาช่องทางการถ่ายทอดโดยใช้กิจกรรมรวมหมู่ชุมชน การปรับวัฒนธรรมบอกเล่าให้เป็น กิจสาธารณะ ผ่านกลไกโครงสร้างทางสังคม และการทำหน้าที่ร่วมกันระหว่างแหล่งเรียนรู้ดั้งเดิมกับแหล่งเรียนรู้ใหม่ (โรงเรียนกับชุมชน) โดยอาศัยเครื่องมือสื่อความหมายที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจภายในและนอกชุมชน

สรุปและวิเคราะห์ผล ในการดำเนินงานวิจัย สิ่งสำคัญที่ต้องค้นหาตั้งแต่เริ่มต้นจนจบโครงการคือการหา **จุดสัมผัส** ร่วมกันกับชาวบ้าน ความหมายของ “คุณค่า” สมุนไพรได้ถูกสื่อสารทางคำบอกเล่า กิจวัตรประจำวันและการดำเนินงาน สะท้อนโต้ตอบกันไปมาระหว่างทีมวิจัยกับชุมชน อีกทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งความหมายในคุณค่านั้นได้มีความเคลื่อนไหวในแง่เข้มข้นขึ้น อันเกิดจาก **ความตระหนัก** ของกลุ่มคน กลุ่มผู้รู้ กลุ่มเด็กเยาวชนและโรงเรียน ที่ได้คลี่คลายการ**เรียนรู้ร่วมกัน** โดยผ่านกระบวนการทบทวนภูมิปัญญาและวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก ภายใน และดึงศักยภาพชุมชนตนเองมาใช้ต่อรอง และนำเสนอ “วิทยาศาสตร์ชาวบ้าน” หรือความรู้สมุนไพรอันเป็นกระแสรองของชาวบ้านสู่โรงเรียนเพื่อขยายความรู้สู่เด็กรุ่นใหม่ๆ ในชุมชน ซึ่งตามแนวทางนี้ไม่ได้เป็นคำตอบสำเร็จรูป และเป็นก้าวที่ยาวนัก เพียงแต่ได้ขยับจาก “สิทธิการใช้” ฐานสู่การพัฒนาภูมิปัญญา เพื่อชุมชนจึงได้**แนวทางเลือกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพร**ตามเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ในการจัดการภูมิปัญญาสมุนไพรชุมชนใดชุมชนหนึ่งนั้นจะสามารถดำรงอยู่เพื่อรับใช้ชุมชนนั้น จำเป็นต้องมีกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้และกลุ่มคนในชุมชนที่คอยผสมผสานความรู้ภายในภายนอกต่อจากโครงการวิจัยฯ เพื่อเกิดการพัฒนาความรู้ของชุมชนอย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับการพัฒนาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน.

Conservation practices, local wisdom and herbs of the Karen people, Huay Pu Ling

Research team : sumonmarn singha and team

Code: RDG46N0009

Address: sumonmarnsingha@yahoo.com

Project Period Phase I : Mar-Aug 2002

Phase II: Nov-Apr 2003

ABSTRACT

The objective of this research is to find a way to recover and maintain the herbal wisdom of the community, despite present influences from the changing culture outside. We have collected the data information through the participatory process to recover the villagers' knowledge, as well as develop the community's local wisdom management. Our research focusing on "The herbal wisdom of the community." also helped to create a transfer of knowledge to the new generation.

The outcome of the research:

1. Community context
2. Problem analysis

The villagers' use of herbs has gone through a social and culture evolution for many years; it can be divided into 3 periods, which are described below:

- 2.1 First settlement period - A strong relationship among the people, good adjustment to the surrounding environment, gained experience with herbal use, became aware of the value of self-sufficient systems.
- 2.2 Period of economic pressure - The system of development due to outside economic pressure did not support the community's environment and culture.
- 2.2 Change in education and medical assistance. The Thai government supplied the community with a small school and health center within the village.

Currently, there are 3 categories within the knowledge of "the herbal system".

1. The knowledge is passed through word of mouth from generation to generation, but only those who are interested learn about it.
 2. The villagers develop a strong knowledge of the use of herbs through their own personal use and experience. By using herbal medicine often, they understand its effects and can share their information to outsiders with confidence.
 3. Knowledge management and the traditional way of passing information orally has not continued throughout the entire community. Over time the community has changed so that now there are many limitations in local wisdom, and much of the herbal use has been forgotten. The change in culture and loss in traditional knowledge has also been affected greatly by the village's relocation throughout the years. At the same time, the influences of outside culture have given the villagers some western medical alternatives that are sometimes more convenient and also more easy to understand. This has also contributed to the villager's loss of knowledge as they often replace the use of herbal medicine with the use of modern medicine.
3. The potential of the community analysis and the research process.
 - 3.1 The knowledge of herbal medicine is divided into many separate parts, making it difficult to examine "herbal use" all together as one group. For this reason, the researcher met with each group of people within the community and discussed their knowledge of herbal use and then worked to share

with them the knowledge of other groups within the community. Additionally the researcher planned group activities, such as walking through the herbal forest together, as a way to encourage the sharing of herbal knowledge throughout the community. The researcher hoped that all of the villagers' different pieces of knowledge could be combined in a piece of writing in order to preserve the knowledge.

- 3.2 The researcher discovered that the community's use of herbs is related to their culture and simple, clever, and self-sufficient way of life. The Karen people use herbs because of their belief about living in harmony with the forest.
- 3.3 The researcher determined that the way to preserve the knowledge of herbal use within the community was by having large group activities (involving herbal knowledge) which included all members of the village. To teach and preserve the knowledge, both the school and the big group activities would, together, provide means of education for all villagers. The large activities would function as a non-traditional, out of the classroom venue for teaching and preserving knowledge both throughout the community and also to others.

Conclusion: Analysis of Result

One of the most important aspects of this research was that the researcher and the members of the community shared an understanding of the importance of the preservation of the knowledge of herbal use. The researcher worked to communicate with all of the different groups of people within the community, such as the youth group, the village committee, the school, the elder people, and also the middle aged people. By doing this, the researcher was able to collect information and knowledge from all groups of people and also interest them in the preservation of the knowledge of herbal use. Although the researcher's original goal was to re-introduce the use of herbs within the community, the community did not end up doing this. The research did, however, cause the villagers to think more about their traditional uses of herbs and, in this way, it was successful in preserving the community knowledge. It is now up to the community to decide how they are going to preserve the knowledge of herbal use, as well as how they will pass the information on to younger generations. To keep this knowledge within the community is very important, as herbal knowledge is a part of the Karen culture and self-sufficient style of living amongst nature.

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

สารบัญภาพ

สารบัญตาราง

บทที่ 1 ความจำเป็นและที่มาของปัญหา

1.1	ที่มาของปัญหา	1 - 3
1.2	วัตถุประสงค์	3
1.3	คำถามหลักในการวิจัยและผลที่คาดว่าจะได้รับ	4 - 5
1.4	เป้าหมายการดำเนินงาน	6
1.5	คำจำกัดความ/กรอบคิดในการศึกษา	6 - 7
1.6	แผนปฏิบัติการ (มีนาคม – สิงหาคม 2545/ พฤศจิกายน - เมษายน 2546)	8 - 10

บทที่ 2 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1	ก) แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น	11 - 12
2.2	ข) แนวคิดศักยภาพชุมชน	12 - 14
2.3	ค) แนวคิดโรงเรียนในวิถีชุมชน	14 - 15
2.4	ง) แนวคิดการพัฒนาสมุนไพรกับภูมิปัญญาท้องถิ่น	15 - 16
2.5	จ) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ภูมิปัญญาและการใช้สมุนไพร	16 - 20

บทที่ 3 ข้อมูลพื้นฐานชุมชนห้วยปลิง

3.1	ประวัติศาสตร์ชุมชนห้วยปลิง	21 - 25
3.2	ที่ตั้ง/ภูมิประเทศและภูมิอากาศ	25 - 26
3.3	การเมืองการปกครอง	26 - 27
3.4	สภาพชุมชน/โครงสร้างทางสังคม	27 - 29
3.5	ประชากร/ศาสนา/การใช้ภาษาและการแต่งกาย	30 - 32
3.6	ประเพณีและวัฒนธรรม	32 - 34
3.7	การศึกษา	34 - 36
3.8	แบบแผนการรักษาสภาพ	36 - 38

3.9 การใช้ทรัพยากร	38 - 40
3.10 อาชีพและการทำมาหากิน	40 - 45
3.11 กิจกรรมและบทบาทต่างๆ ในชุมชน	45 - 48
3.12 กระบวนการสร้างความเข้าใจในชุมชนและการผสมผสาน วิทยาการสมัยใหม่กับความรู้ท้องถิ่น	48 - 49

บทที่ 4 กระบวนการดำเนินงาน

แผนปฏิบัติการช่วงที่ 1 (มีนาคมถึงสิงหาคม 2545)

❶ ประชุมกลุ่มเยาวชนหาประเด็นศึกษาวิจัย	50 - 52
❷ กิจกรรมชี้แจงโครงการช่วงที่ 1	52 - 53
❸ กิจกรรมสร้างกรอบเครื่องมือและอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์	54 - 56
❹ ประชุม 6 เดือนและคืนข้อมูลชุมชน	56
❺ กิจกรรมวิเคราะห์ข้อมูลและวางแผนปฏิบัติการช่วงที่ 2	56 - 57
❻ กิจกรรมค่ายเดินป่าสำรวจสมุนไพรร	57 - 59
❼ กิจกรรมเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย	59 - 60

แผนปฏิบัติการช่วงที่ 2 (พฤศจิกายนถึงเมษายน 2546)

❶ กิจกรรมชี้แจงโครงการช่วงที่ 2	60 - 61
❷ กิจกรรมดูงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์ดำเนินงานอนุรักษ์/ฟื้นฟูสมุนไพรร	62 - 64
❸ เก็บข้อมูลเชิงลึกพืชสมุนไพร 4 ครั้ง	64 - 66
❹ ออกแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้รู้กับโรงเรียน 4 ครั้ง	66 - 68
❺ ดูงานสาธิต – ปฏิบัติการสมุนไพรชุมชนแปรรูป	68 - 69
❻ กิจกรรมอบรมเพาะ ขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและทำปุ๋ยชีวภาพ	70
❼ ทำแผนที่ “ เส้นทางศึกษาสมุนไพรชุมชนห้วยปลิง ” และตำราสมุนไพร	70 - 71
❽ ทีมวิจัยสาธิต – ถ่ายทอดการแปรรูปสมุนไพรในชุมชน	71 - 72
❾ ทีมวิจัยวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลและนำเสนอแนวทางเลือก	72
❿ เวิร์คช็อปข้อมูลชุมชนและปิดโครงการ	72 - 73

บทที่ 5 สรุปผลการดำเนินงาน

5.1 ข้อมูลวิเคราะห์การศึกษา/รวบรวมการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร สถานการณ์ปัญหาและความจำเป็นการใช้สมุนไพรรอบ 10 ปี	74 - 78
5.1.1 สถานการณ์ความเจ็บป่วยของชุมชนในปัจจุบัน	78 - 80

5.1.2	แบบแผนการรักษาสภาพชุมชนในปัจจุบัน	80 - 81
5.1.3	การใช้ประโยชน์สมุนไพรและความเชื่อ	81 - 83
5.1.4	แหล่งที่พบสมุนไพรพื้นฐานการจัดการทรัพยากร	83 - 101
5.2	แนวทางการใช้ประโยชน์และสืบทอดองค์ความรู้สมุนไพร	
5.2.1	ระดับแนวคิดวิเคราะห์ชุมชนกับป่า	101 - 102
5.2.2	ระดับปฏิบัติการ	102
❶	ดูงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์2 ชุมชน	102 -105
❷	ดูงานแปรรูปสมุนไพร	105 -106
❸	อบรมเพาะ ขยายพันธุ์สมุนไพรชุมชน	106
5.2.3	ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพร	106 - 109
5.2.4	ผู้รู้ภูมิปัญญาสมุนไพรในชุมชน	109 -113
5.2.5	หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่	113
5.3	การสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอดโดยวิทยากรท้องถิ่น	
❹	ออกแบบการเรียนรู้สมุนไพรชุมชนร่วมกับโรงเรียน	114 -116
❺	การแปรรูปสมุนไพรในชุมชน	116
❻	การสร้างเครื่องสื่อความหมาย “เส้นทางศึกษาสมุนไพร”	116- 117
5.4	การขยายผลนำเสนอแนวทางอนุรักษ์วิถีอบต.	118-119
บทที่ 6	สรุปและอภิปรายผล	120 - 122
6.1	จุดแข็งของชุมชนและพื้นที่วิจัย	122 - 123
6.2	ข้อสังเกตและบทเรียนอื่นๆ	123 - 124
6.3	ปัญหา/อุปสรรค	125
6.4	ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย	125 - 127
6.5	ข้อเสนอแนะโครงการวิจัย	127
	บรรณานุกรม	
	ภาคผนวก	
1.	รายชื่อนักวิจัยหลักและนักวิจัยร่วม	

สารบัญภาพ

			หน้า
รูปภาพที่	1	สภาพชุมชนในพื้นที่ราบเนินเขา	24
รูปภาพที่	2	สภาพบ้านเรือนดั้งเดิมห้วยปูลิง	25
รูปภาพที่	3	พิธีกรรมเลี้ยงผีไร่	33
รูปภาพที่	4	การเก็บพืชสมุนไพรโดยวิธีการตากแห้ง	38
รูปภาพที่	5	นาขั้นบันได	41
รูปภาพที่	6	พื้นที่ไร่เหล่า (ไร่ซาก) และคิรีที่จำไร่หมุนเวียนปีนี้	41
รูปภาพที่	7	การเอามือเอารวนเกี่ยวข้าว	43
รูปภาพที่	8	ชาวบ้านจักสานก๋วย	44
รูปภาพที่	9 –11	การตีมีด ตำข้าว หาลาของปกากะญอ	45
รูปภาพที่	12	ผู้ใช้ Model อธิบายพื้นที่ต่างๆในชุมชน	58
รูปภาพที่	13	สมาชิกค่ายเก็บรวบรวมข้อมูลโดยแลกเปลี่ยนกับผู้รู้	59
รูปภาพที่	14- 15	เยาวชนและคุณครูแลกเปลี่ยนกับโครงการวิจัยฯ บ้านแม่หลุ	63
รูปภาพที่	16 -17	สำรวจสมุนไพรเชิงลึกและทดลองนำมาปลูกที่โรงเรียน	66
รูปภาพที่	18 –20	กระบวนการทำลูกประคบและสาธิตประคบยาของหมอพื้นบ้าน	69
รูปภาพที่	21	ขั้นตอนการตอнок	70
รูปภาพที่	22	เด็กและเยาวชนร่วมกันทำแผนที่ “เส้นทางศึกษาสมุนไพรชุมชน”	72
รูปภาพที่	23 -24	สเรเด (ประจำดีควาย)และหมี่กะวัน (ผอยถาษ) ที่สำรวจพบ 91	
รูปภาพที่	25	กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ค่ายเดินป่า	100
รูปภาพที่	26	แผนที่ เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิง	101
รูปภาพที่	27- 28	ผู้รู้บ้านแม่หลุและห้วยปูลิงแลกเปลี่ยนเรียนรู้สมุนไพร	102
รูปภาพที่	29	เด็กและเยาวชนหอยาลูกประคบ	106
รูปภาพที่	30– 31	พะตี่เจริญแปรรูปสมุนไพรเพื่อจำหน่าย แจกญาติ	110
รูปภาพที่	32	ผู้รู้ “หมี่กะ” ถ่ายทอดสมุนไพรรักษาไข้เด็กและอยู่ไฟ	115
รูปภาพที่	33	แผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิง	117

แผนที่ และแผนผังและตาราง

ที่	เรื่อง	หน้า
1.	แผนที่ตำบลห้วยปูลิง	23
2	แผนที่รอบในบ้านห้วยปูลิง	24
3	แผนที่รอบนอกบ้านห้วยปูลิง	23
4	แผนผังเส้นทางการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านห้วยปูลิง	22
5.	แผนผังโครงสร้างคณะกรรมการกลุ่มเยาวชน	46 - 47
6	แผนผังเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์สมุนไพร กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ชุมชนห้วยปูลิง	75
7	แผนผังแหล่งที่พบสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากร	86

ตาราง

ที่	เรื่อง	หน้า
1	แสดงรายชื่อยาแผนปัจจุบันที่อนามัยเบิกจ่ายแก่ผู้ป่วยมาก- น้อย	2
2	การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย	17
3	แสดงช่วงอายุตามจำนวนประชากรห้วยบุ่ง พ.ศ.2544	30
4	แสดงจำนวนประชากรจำแนกตามระดับการศึกษา พ.ศ.2545	34
5	การผลิตไร่หมุนเวียน/นาและวัฒนธรรมในรอบปี	42
6	กิจกรรมรอบปีทำนาห้วยบุ่ง	43
7	แสดงการวิเคราะห์หีบหภาพผู้เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยฯ ของชุมชน	53
8	แสดงการกำหนดตัวชี้วัดรายการกิจกรรม	61
9	เปรียบเทียบชนิดสมุนไพรชุมชนห้วยบุ่งและสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ประโยชน์	68
10	จำนวนผู้เข้ารับบริการจำแนกตามโรค/อาการโรค 10 กลุ่มที่เข้ารับบริการ สถานอนามัยห้วยบุ่ง	78
11	จำนวนและร้อยละกลุ่มผู้ตัวอย่างจำแนกตามหน่วยงาน/บุคคลเข้ารับบริการ	80
12	จำนวนและร้อยละกลุ่มผู้ตัวอย่างจำแนกตามวัยที่ใช้สมุนไพรรักษาโรค/บรรเทาอาการ	81
13	รายชื่อสมุนไพรและสรรพคุณ	87 - 91
14	แสดงช่วงเวลาการเก็บสมุนไพร	92 -95
15	แสดงความหนาแน่นมาก- น้อยสมุนไพรแต่ละชนิด	96 -100
16	เปรียบเทียบชนิดสมุนไพรชุมชนห้วยบุ่งและบ้านแม่หลุ	104
17	เปรียบเทียบชนิดสมุนไพรชุมชนห้วยบุ่งและสมุนไพรพื้นบ้านที่แปรรูป	105
18	จำนวนและร้อยละกลุ่มผู้ตัวอย่างจำแนกตามการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ใช้	108

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

บ้านห้วยปลิงเป็นชุมชนปากกะญอดั้งเดิมอายุ 250-300 กว่าปี อยู่ในเขตตำบลห้วยปลิง ออกนอกตัวเมืองแม่ฮ่องสอน 50-53 กิโลเมตร ประกอบด้วย 2 หย่อมบ้าน ด้านทิศตะวันออกจะเป็นบ้านใหม่จำนวน 30 หลังคาเรือน ทิศตะวันตกเป็นบ้านป่าหมากจำนวน 51 หลังคาเรือน ประชากร 361 คน แบ่งเป็นชาย 185 คน หญิง 176 คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และผีตามลำดับ ชุมชนทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก เริ่มในเดือนพฤษภาคมถึงธันวาคม และเลี้ยงสัตว์ วัว หมู ไก่บ้าง อาชีพเสริมนอกฤดูการผลิตคือ การทอผ้าของกลุ่มสตรี และการทำไม้กวาดของกลุ่มเยาวชน ชุมชนมีการพึ่งพาตนเองเรื่องสุขภาพพื้นฐาน เช่น มีการรักษาการเจ็บป่วยเล็กน้อยโดยแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งมีความชำนาญในการใช้ยาสมุนไพรตามประสบการณ์ และกระบวนการถ่ายทอดอันเป็นมรดกร่วมของชุมชน ผ่านการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร นิทาน อือทา หากมีการเจ็บป่วยรุนแรงเกินความสามารถแพทย์พื้นบ้าน เช่น วัณโรค มะเร็ง ฯลฯ จึงจะไปสถานีอนามัย หรือลำเลียงผู้ป่วยลงมารักษาที่โรงพยาบาลประจำจังหวัด หรือโรงพยาบาลอำเภอปาย ที่อยู่ห่างไกลประมาณ 40 กิโลเมตร ค่อนข้างยากลำบากมากโดยเฉพาะหน้าฝนที่ถนนเป็นโคลนเลน

แม้สถานีอนามัยมาตั้งที่หมู่บ้าน 5 ปีที่แล้ว ชาวบ้านก็คงยังมีการใช้ยาสมุนไพร หรือ “ยาหม้อ” ควบคู่กับการใช้ยาวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันสถานการณ์การใช้ยาสมุนไพรในชุมชนประมาณ 60 % โดยเฉพาะในช่วยอายุสูงกว่า 40 ปี มักพึ่งพายาหม้อและแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งมีทั้งหมดพื้นบ้านเชี่ยวชาญเรื่องยาสมุนไพร เรื่องนวด คลายเส้น หรือ “เตื่อะสิพาโต๊ะ” ในภาษาปากกะญอ นับเป็นตำรับยาเฉพาะชนเผ่าที่ประกอบด้วยตัวยาลายชนิด สรรพคุณรักษาอาการไข้ บรรเทาอาการปวด แก้ปวดเมื่อยคลายยาพาราเซตามอล¹ สำหรับการใช้อยาวิทยาศาสตร์ 40 % นั้นมัก ใช้ในโรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หาย เช่น เบาหวาน มะเร็ง โรคหัวใจ เป็นต้น สถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านหันมาใช้ยาวิทยาศาสตร์มากขึ้นในโรคและอาการโรคพื้นฐาน เช่น ปวดหัว ปวดท้องแทนที่การพึ่งพายาสมุนไพรแต่เดิม ดังตาราง

¹ จากการสัมภาษณ์ พุดคุยแลกเปลี่ยนนายนากู และกลุ่มคนเฒ่าคนแก่บ้านห้วยปลิงเดือนพฤศจิกายน 2544

ตารางที่ 1 ประเภทยาที่สถานีนามัย²จ่ายแก่ผู้ป่วยห้วยปลิงมาก – น้อยตามลำดับ พ.ศ.2543 - 2545

ที่	ชื่อยา	สรรพคุณ	หมายเหตุ
1	พาราเซตามอล 500mg เม็ด	แก้ปวด,ลดไข้	
2	พาราเซตามอล 1350x60mg	แก้ปวด,ลดไข้สำหรับเด็ก	
3	โครเฟนิรามาย 4mg 85x500 เม็ด	แก้แพ้,แก้หวัดลดน้ำมูก	
4	โครเฟนิรามาย 900x60 ml	แก้แพ้,แก้หวัดลดน้ำมูกสำหรับเด็ก	
5	อัลมินิก tap 57x1000เม็ด	ยาโรคกระเพาะ	
6	อินโดซิด 45x1000 เม็ด	แก้ปวดข้อ,ปวดเข่าและปวดกระดูก	

โดยกลุ่มผู้ใช้ส่วนมากอยู่ในช่วงอายุต่ำกว่า 30 ปี เพราะยาเหล่านี้หาง่ายและสะดวกกว่า ยาสมุนไพรที่อยู่ในแหล่งธรรมชาติ ประกอบกับชาวบ้านใน/นอกชุมชน ได้ชุดสมุนไพรเพื่อจำหน่ายโดย ถอนรากถอนโคนพืชสมุนไพรทั้งเหง้า คนรุ่นใหม่ไม่รู้เรื่องพืชสมุนไพร มีการพึ่งพายาวิทยาศาสตร์มาก มีความเชื่อว่ารักษาอาการเจ็บป่วยพื้นฐานชะงักงัน จึงมีการใช้ยาวิทยาศาสตร์² สำหรับการศึกษาของชุมชน ในช่วงอายุ 25 ปีลงมาจะ พูด อ่าน เขียนภาษาไทยได้ โดยจบการศึกษาระดับประถมที่โรงเรียนบ้านใหม่ป่าหมากนั้นเอง นับเป็นโรงเรียนศูนย์กลางในตำบลเพราะมีนักเรียน จำนวน 135 คน ประกอบด้วยเด็กในหมู่บ้านใหม่ป่าหมากและหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น ห้วยไม้ดำ ห้วยตองก้อ ห้วยงู แต่ในช่วงอายุ 35 ปี เป็นต้นไป ชาวบ้านจะพูด อ่าน และเขียนภาษาไทยไม่ค่อยได้ โดยเฉพาะผู้หญิงเห็นชัดเจนว่า การศึกษา หรือความรู้สมัยใหม่แปรผกผันกับความรู้ท้องถิ่นหรือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ด้วยปัจจัยและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งภายนอก และภายในชุมชนเอง

เมื่อปี พ.ศ.2542 กลุ่มเยาวชนนอกระบบโรงเรียนได้รวมตัวกันเรียกว่า “เครือข่ายเยาวชน ห้วยปลิง” โดยได้รวบรวมสมาชิกจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลห้วยปลิง ได้แก่ บ้านห้วยไม้ดำ บ้านใหม่ป่าหมาก บ้านห้วยงู และบ้านห้วยตองก้อ เยาวชนส่วนใหญ่ไม่ได้ศึกษาต่อ หรือเรียนจบแล้วไม่กลับคืนสู่ชุมชน ซึ่งไม่มีงานรองรับนอกจากงานทำการเกษตรในฤดูกาลทำไร่หมุนเวียน ช่วงนอกฤดูกาลจะลงมาทำงานรับจ้างในเมืองหรืออยู่ในชุมชน เลี้ยงสัตว์ ผู้หญิงก็ทอผ้า อย่างไรก็ตามหลังจากได้รวมตัวเป็น “เครือข่าย

² นายถนัด นุภาพเพชร(จนท.สสช.4) อธิบายเพิ่มเติมว่า 6 ชนิดยาที่มีการเบิกมาและจ่ายแก่ชาวบ้านหมดในระยะเวลารวดเร็ว โดยเฉพาะยาพาราเซตามอลนั้นชาวบ้านใช้อย่างครอบจักรวาล ส่วนยาแก้แพ้ชาวบ้านใช้กันประจำ โดยให้เหตุผลว่านอนหลับดี,มกราคม 2546

ชายเยาวชนห้วยปูลิง” ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมในการพัฒนาด้านต่าง ๆ เช่น กิจกรรมรณรงค์ต่อเนื่องเรื่องการต่อต้านยาเสพติด การอนุรักษ์ทรัพยากรและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

กลุ่มเยาวชนเล็งเห็นแนวคิดเรื่องสมุนไพรอันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในเรื่องสุขภาพพื้นฐานและปัญหาภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือทุนชุมชนจะสูญหายไปในวันตนเอง จึงต้องการการเรียนรู้องค์ความรู้จากแพทย์พื้นบ้าน พิจารณาองค์ความรู้ที่ได้สนองตอบต่อการแก้ไขมากขึ้นอย่างไร อีกทั้งนำองค์ความรู้มาประยุกต์ให้สอดคล้อง กับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อชุมชนจะได้จัดการกับปัญหาด้วยตนเอง โดยวางแนวทางเบื้องต้นไว้ดังนี้

1. ศึกษารวบรวมองค์ความรู้เรื่องสมุนไพรในท้องถิ่นในเรื่อง
 - พืชสมุนไพรและตำรับยา
 - สถานการณ์การใช้ประโยชน์สมุนไพร
 - แหล่งที่พบพืชสมุนไพร
2. ศึกษาศักยภาพชุมชนที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ อนุรักษ์และสืบทอด
 - กระบวนการถ่ายทอดในอดีต – ปัจจุบัน
 - จำนวนผู้รู้ด้านต่าง ๆ ระดับความรู้ / ความชำนาญ และเครือข่ายผู้รู้ในระดับตำบล
 - ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาโรควิธีต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน
 - หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่
3. แนวคิดทางการอนุรักษ์พืชสมุนไพรที่เหมาะสม
 - แนวทางหรือรูปแบบใดที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาพืชสมุนไพรแก่กลุ่มเยาวชน
 - แนวทางหรือรูปแบบดังกล่าวช่วยส่งเสริมศักยภาพชุมชนอย่างไร

อย่างไรก็ตามชุมชนและกลุ่มเยาวชนยังได้ปรึกษาที่ผู้เกี่ยวข้อง โรงเรียน สถานีนามัย และหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและประสานความร่วมมือ ในเบื้องต้นกลุ่มเยาวชนจะได้ใช้ประโยชน์จาก “ทุน” ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพึ่งพาตนเองเรื่องสุขภาพพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงทัศนคติการใช้ยาจากธรรมชาติ ตลอดจนหาแนวทางหรือรูปแบบถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ได้อย่างเหมาะสม อันจะสามารถแก้ไขปัญหามหาการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว

คำถามวิจัย

การฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปกากะญออย่างมีส่วนร่วมจะสามารถส่งเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการภูมิปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองได้อย่างไร และรูปแบบวิธีการใดที่จะสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้สมุนไพรสู่คนรุ่นใหม่ได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษา/รวบรวมความรู้และการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน
2. เพื่อหาแนวทางใช้ประโยชน์และสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรอย่างเหมาะสมและยั่งยืน
3. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ - ถ่ายทอดแก่เยาวชนภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงโดยวิทยากรท้องถิ่น
4. เพื่อหาแนวทางการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพร และขยายแนวคิดสู่โรงเรียนและอบต.ในช่วงต่อไป

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนได้ชุดความรู้เรื่องสมุนไพรและการใช้ประโยชน์โดยผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน
2. ได้แนวทางในการใช้ประโยชน์ชุดความรู้เรื่องสมุนไพรและพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดความรู้ในอย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชนในปัจจุบัน
3. เด็กและเยาวชนในชุมชนตระหนักในคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นตนเอง สามารถเป็นวิทยากรท้องถิ่นเพื่อขยายความคิดสู่ชุมชนใกล้เคียง
4. ได้แนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรเพื่อให้เกิดการขยายแนวคิดสู่โรงเรียนและ อบต.ในช่วงต่อไป

ขอบเขตงานวิจัย

- 1) ด้านพื้นที่ ชุมชนห้วยปลิง ต.ห้วยปลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน
- 2) ด้านประชากร ชุมชนปกากะญอตั้งถิ่นฐานมาแต่ดั้งเดิมจวบจนปัจจุบัน
- 3) ด้านเนื้อหา

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 ประวัติ/ความเป็นมาชุมชน

- 1.1 ที่ตั้งและภูมิศาสตร์
- 1.2 ลักษณะการเมืองการปกครอง
- 1.3 ลักษณะเศรษฐกิจ
- 1.4 ลักษณะทางสังคม

บทที่ 3 ทบทวนแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 4 ความจำเป็นของการใช้ยาสมุนไพรในสถานการณ์ปัจจุบัน

- 4.1 สถานการณ์การใช้ยาสมุนไพรในชุมชน
- 4.2 สถานการณ์ความเจ็บป่วยชุมชนในปัจจุบัน
- 4.3 แบบแผนการรักษาสุขภาพชุมชนในปัจจุบัน
- 4.4 การใช้ประโยชน์สมุนไพรและความเชื่อ

วิเคราะห์ศักยภาพชุมชนที่เกื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์และสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร

- 4.5 การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้รู้
- 4.6 ยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์
- 4.7 แหล่งที่พบพืชสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากร
- 4.8 ผู้รู้ในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง
- 4.9 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

บทที่ 5 การจัดการบริหารความรู้

- 5.1 บทบาทผู้ถ่ายทอดความรู้
- 5.2 บทบาทผู้รับการถ่ายทอดความรู้
- 5.3 บทบาทหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 6 สรุปและวิเคราะห์ผล

- 6.1 ปัญหาและอุปสรรค
- 6.2 ข้อเสนอแนะและทางออก

คำจำกัดความ

1. **ชุมชน** ในที่นี้หมายถึง พื้นที่มีลักษณะร่วมกันหรือเป็นพื้นที่ความสัมพันธ์ คือลักษณะร่วมกันในการใช้ทรัพยากรสมุนไพรเพื่อรักษาตนเอง มีความสัมพันธ์ภายในชุมชน หรืออาจหลายชุมชนภายใต้ระบบคุณค่าเดียวกัน ไม่ได้แปลว่า เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือพรมแดนของหน่วยการปกครอง

2. **ปากากะญอ** คำนี้แปลว่า คน เป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของกะเหรี่ยง เรียกว่า กะเหรี่ยงสกอร์ (Karen) อยู่ภายใต้กลุ่มภาษา Sino-Tibetan ในประเทศไทยมีการสำรวจในปี 2540 (กรมประชาสงเคราะห์ 2541) พบว่ามีคนกะเหรี่ยงรวม 353,574 คน อาศัยอยู่ใน 2,130 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่สูง 14 จังหวัดภาคเหนือและ 6 จังหวัดทางตะวันตกและภาคกลาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มกะเหรี่ยงสกอร์และโปว์ แต่ในที่นี้ คือ ปากากะญอตำบลห้วยบุลึง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่มีลักษณะร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน พึ่งพิงทรัพยากรชุดเดียวกัน และอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ กติกาเดียวกัน
3. **การอนุรักษ์** หมายถึง การพิจารณาร่วมกันของคนในท้องถิ่น ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนในท้องถิ่นโดยส่วนรวม และยังคงมีทรัพยากรทางธรรมชาติเหล่านั้นให้ชุมชนใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตให้นานที่สุดหรือตลอดไป
4. **ภูมิปัญญา** ในที่นี้หมายถึง ความรู้ ทักษะและประสบการณ์ของผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ และชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาในด้านการใช้ยาสมุนไพร ไม่ว่าจะเป็นได้รับการถ่ายทอดความรู้แบบเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษร
5. **สมุนไพร** ในที่นี้หมายถึง พืชสมุนไพร ที่มีการผสมปรุงหรือแปรสภาพจากผู้รู้ นำมารักษาโรคส่งเสริมสุขภาพหรือใช้ประกอบพิธีกรรมของชุมชน
6. **กระบวนการจัดการความรู้** หมายถึง ความสามารถในการดูแลรักษา พื้นฟู การใช้ประโยชน์การอนุรักษ์ การพัฒนาหรือการกระทำใด ๆ ที่ทำให้ความรู้ ในที่นี้เรื่องสมุนไพรได้ส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง โดยชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
7. **ศักยภาพชุมชน** หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาเดิมอันเป็นทุนชุมชนนี้ ได้ถูกนำมาใช้เพื่อจัดการกับปัญหาได้ทั้งรายบุคคลและชุมชน โดยการนำความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแก้ไขปัญหา หากว่าความรู้เดิมนี้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ อาจมีการสร้างความรู้เพิ่มเติมหรือหาแนวทางการแก้ไขปัญหารูปแบบต่าง ๆ เพื่อชุมชนดำรงอยู่ได้ เรียกว่าแนวคิดเดิมปรับปรุงยุคเพื่อแก้ไขปัญหา เช่น ภูมิปัญญาเดิมเรื่องสมุนไพรมีแนวคิดและรูปแบบเดิมอย่างไร และแนวคิดหรือรูปแบบดังกล่าวสามารถสนองตอบต่อการแก้ไขปัญหาการสูญหายกระบวนการถ่ายทอด ทักษะของการใช้ยาสมุนไพรหรือไม่ หากรูปแบบเดิมไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ จะมีการดึงแนวร่วมในลักษณะเครือข่ายหมอพื้นบ้าน ประชาคมมาร่วมรับรู้เพื่อสร้างความเข้าใจ ความมั่นใจในภูมิปัญญาดั้งเดิมนี้

ระยะเวลา แบ่งเป็น 2 ช่วง

1. ช่วงเก็บข้อมูล 6 เดือน (มีนาคม 2545 ถึง สิงหาคม 2545)
2. ช่วงปฏิบัติการ 6 เดือน (พฤศจิกายน 2545 ถึง เมษายน 2546)

บทที่ 2

ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตั้งแต่ยอดดอยจนมาถึงพื้นราบ ปากากะญอห้วยปูลิงก็เป็นหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์หลายสิบกลุ่มซึ่งมีวัฒนธรรมวิถีชีวิตเป็นเอกลักษณ์ อันเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศ ชุมชนห้วยปูลิงมีส่วนร่วมในการสร้าง Cultural landscape หรือภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม กระทั่งวิธีการเอาชนะโรคภัยไข้เจ็บของชุมชน ซึ่งเป็น Concept ที่บอกถึงการสั่งสมความรู้ภูมิปัญญาในการรักษาตนเอง ภูมิปัญญาสมุนไพร และการส่งผ่านความรู้สู่คนรุ่นแล้วรุ่นเล่าในชุมชน ในบริบทของความหลากหลายทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต วิถีคิด กฎระเบียบ และจารีตประเพณีที่ชุมชนได้สั่งสมความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติมาช้านาน ความหลากหลายของความรู้และการจัดการความรู้ วางอยู่บนพื้นฐานที่ไม่ใช่ตัวเลข แผนที่ ข้อมูลทางด้านวิทยาศาสตร์เพียงด้านเดียว แต่วางอยู่บนพื้นฐานอีกด้านหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ที่ละเอียดอ่อนระหว่างคนกับคน และเกื้อกูลกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

ในภาวะที่การพัฒนาก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในระบบนิเวศและวิถีชีวิต อันส่งผลต่อการปรับตัวในสอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการศึกษาสมัยใหม่และหลักเหตุผลในโลกของวิทยาศาสตร์ ทำให้เราหลงลืมและการตีความสิ่งๆ ต่างรอบตัวด้วยวิถีคิดทางวิทยาศาสตร์ไม่มากนักน้อย การรักษาโรคแบบวิทยาศาสตร์ โดยการนำเอาทฤษฎีที่พิสูจน์ซ้ำแล้วซ้ำเล่ามาใช้ อ้างอิงและอธิบาย เพื่อให้คนส่วนใหญ่เกิดการยอมรับ คือ มีมาตรฐานเดียวกัน ประสพผลสำเร็จสูงสุด และอยู่ภายใต้การรวมศูนย์อำนาจส่วนกลาง นัยยะรูปธรรมเช่น “เชื่อ” ว่าหมอหรือแพทย์สมัยใหม่ที่จบจากมหาวิทยาลัยเท่านั้นเป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บและกำหนดแนวทางในการรักษาพยาบาลแต่เพียงฝ่ายเดียว น้อยครั้งเรานึกไม่ถึงเหล่านี้เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 3 ประเด็น คือ การตีความความรู้ สิทธิการใช้ประโยชน์ และการบริหารจัดการความรู้ของชาวบ้านโดยการเหนี่ยวนำของครอบครัว เครือญาติ ระหว่างเพื่อนผู้ป่วยด้วยกันและชุมชนคลายความสำคัญลง ส่งผลทำให้ความพยายามของชาวบ้านในการจัดการความรู้ของตนมีประสิทธิภาพลดลง และทำให้องค์ความรู้ของชาวบ้านในการรักษาบำบัดโรคด้วยตนเองถูกละเลย แต่ทั้งนี้องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของชุมชน ซึ่งสั่งสม พัฒนา ไม่เคยหยุดนิ่งแต่ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขแรงกดดันต่าง ๆ ซึ่งไปผลักดันให้ชาวบ้านจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทแต่ละชุดที่ตนมี ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจใน โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปากากะญอ จึงอาศัยแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาร่วมพิจารณา ดังนี้

ก) แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (ระบบความเชื่อและพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในล้านนา, 2532:8) ให้คำจำกัดความภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่า การใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนและกลมเกลียวกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้น ทำได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมิได้มีนัยเป็นเพียงนามธรรม หากแต่มีความหมายไปถึงรูปธรรมการดำรงชีวิต เป็นต้นว่า แบบแผนการใช้ทรัพยากร และแบบแผนดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์ที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติจนเสียสมดุล

ด้วยเหตุนี้การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งได้ 2 ระดับ คือ ระดับที่สังเกตได้จากภายนอกได้แก่ องค์ความรู้ กับระดับที่ลึกลงไป เช่น ระบบคิด ระบบคุณค่า ซึ่งอยู่เบื้องหลังองค์ความรู้นั้น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 2 มิติที่ซ้อนกัน ดังนี้

1) องค์ความรู้ ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศทั้งหมด ทั้งในแง่ความรู้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของชุมชน ความรู้ในการอนุรักษ์ พื้นฟูและพัฒนาทรัพยากร ได้แก่ ความรู้ของหมอพื้นบ้าน ความรู้ในการใช้สมุนไพรของชาวบ้าน ความรู้ในการทำเกษตรกรรม เป็นต้น รูปธรรมขององค์ความรู้เหล่านี้ เช่น การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต ได้แก่ การเก็บเกี่ยวข้าวของชาวนา เครื่องมือดักสัตว์ อุปกรณ์รักษาโรคของหมอพื้นบ้าน เป็นต้น

2) ระบบความคิด ระบบคุณค่าและความเชื่อ ของชาวบ้านในชุมชนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม เช่น ชาวเขาเผ่าปากกาเกอญอมีระบบคุณค่าความเชื่อที่วามมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และมนุษย์ก็อยู่ภายใต้การคุ้มครองนั้นด้วยมนุษย์จึงต้องเคารพธรรมชาติ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน จึงเป็นการนำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค มาใช้ผสมผสานกับการดำรงชีวิต นับตั้งแต่รูปแบบการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนแบบแผนในการดูแลสุขภาพที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นช่วง ๆ ผ่านคนแล้วคนเล่า จนกลายเป็นปทัสถานทางสังคม

ข) แนวคิดศักยภาพชุมชน

รศ.ดร.อนันท์ กาญจนพันธุ์ (พลวัตรชุมชนไทยสมัยโลกาภิวัตน์, 2543:85-87) มองว่า ศักยภาพชุมชน คือสิ่งที่เราอาจพูดในภาษาปัจจุบันว่า “สิทธิ” คือ การยอมรับการได้รับความชอบธรรมว่าตนเองมีความชอบธรรม ทั้งนี้เชื่อมโยงกับ 3 ประเด็น

- (1) เรื่องของคุณค่า (2) การปรับตัว (3) ทนทางสังคม

ปัจจุบันพบว่าปัญหาของชุมชนทั้งหลายเกี่ยวข้องกับเรื่อง สิทธิ ความชอบธรรมในเรื่องการใช้ทรัพยากร ว่าสิทธิถูกกำหนดโดยใคร หรือปัจจุบันสิทธิกำหนดโดยโครงสร้างสังคมที่เป็นรัฐชาติ ที่ออกกฎหมายที่เดียวแล้วบอกว่าเป็นหลักของการกำหนดสิทธิทั้งหมด ก่อให้เกิดปัญหาความสับสนเพราะชาวบ้านก็คิดว่าตนเองมีกฎเกณฑ์ในการจัดการ กฎเกณฑ์ในการจัดการต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเรื่อง “ทนทางสังคม” ซึ่งในความหมายนี้มี 3 ส่วน คือ

1. ระบบความรู้ คือ การที่ชาวบ้านมีระบบความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และการที่จะใช้มันได้หรือจัดการอย่างไร ต้องเป็นระบบความรู้ที่ไม่ใช่เชิงเดียว เช่น แนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันมีลักษณะเชิงเดียวค่อนข้างมาก ระบบความรู้เหล่านี้ต้องมองเชิงซ้อน ขณะเดียวกันก็ยากที่คนปัจจุบันจะยอมรับได้ เพราะไปติดกับความรู้เชิงเดียวมาโดยตลอด การที่ชาวบ้านใช้ระบบความรู้เหล่านี้ บางทีอาจเป็นที่ไม่ยอมรับ ไม่เข้าใจ เพราะเขาใช้ระบบความรู้อย่างอื่น เราเลยคิดว่าเขาไม่ควรมียุติและความรู้ของตัวเองอาจไม่เพียงพอ

2. กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ความรู้ อาจเป็นเรื่อง จารีต ระบบความรู้ที่จะเอามาใช้เป็นกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมและจัดการความสัมพันธ์ตนเอง แต่ปัจจุบันเราใช้กฎเกณฑ์ของรัฐ คือกฎหมาย จึงเกิดภาวะ เมื่อใครยาวสาวได้สาวเอา นอกจากกฎเกณฑ์แล้ว

3. องค์การที่เกี่ยวข้อง หรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนที่ดำเนินถึงระบบคุณค่า 2 ข้อข้างต้น มากำกับดูแลประสิทธิภาพร่วมกัน

กล่าวได้ว่า “ศักยภาพชุมชน” คือ ความสามารถในการปรับตัวเพราะระบบนิเวศที่มีความสัมพันธ์อยู่กับภายนอกหรือภายในก็ตาม ไม่ได้อยู่คงที่ ดังนั้นชุมชนใด ๆ สามารถพัฒนาหรือสร้างสรรค์กฎเกณฑ์ใหม่ ๆ หรือระบบความรู้ใหม่ ๆ เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านั้นได้ ควบคุมชะตากรรมของตนเองได้ โดยอาศัยการคำนึงถึงการเห็นคุณค่าของการเป็นมนุษย์ เคารพในศักดิ์ศรีของคนอื่น ๆ พร้อม ๆ กับการให้อำนาจต่าง ๆ ยอมรับในสิทธิความชอบธรรมของตนเอง

โดยทั้งนี้อาจารย์อานันท์ได้ให้ความเห็นต่อเงื่อนไขที่เอื้อต่อศักยภาพชุมชนเกษตรกรรมในยุคโลกาภิวัตน์ไว้ว่า (อานันท์ กาญจนพันธุ์:มติชนรายสัปดาห์ ปี 2545,หน้า....)

1) ระบบเศรษฐกิจยังชีพเพื่อการพึ่งตนเอง การผลิตและการใช้ทรัพยากรชุมชนเป็นเพื่อการยังชีพ แต่พอเพียง การปลูกข้าวให้พอกิน แสวงหาทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ใช้พื้นที่ทำไร่นาให้เหมาะสมกับแรงงานและความต้องการ และที่สำคัญคือมีความอิสระพอตัวในระยะแรก การพึ่งตนเองในทุกๆ ด้านเป็นหัวใจสำคัญ การคัดเลือกพันธุ์ที่จะใช้ต้องตอบสนองวัตถุประสงค์ทางด้านระบบนิเวศน์

รสนิยมการบริโภค ความมั่นคงทางอาหารโดยเงื่อนไขทางธรรมชาติ และเศรษฐกิจที่ไม่แน่นอน ความเชื่อ พิธีกรรม การรักษาพยาบาลในระบบการผลิตเองก็ต้องมีความหลากหลาย แต่ระบบการผลิตก็จะพยายามจัดสรรให้มีอาหารครบถ้วน ระบบคิดเรื่องการพึ่งตนเองเป็นหัวใจสำคัญของชุมชน ความคิดที่จะไปฝากความหวัง พึ่งพาคนอื่น เป็นการเสี่ยงเกินไป

2) เงื่อนไขทางนิเวศน์ มีพืชผักตามธรรมชาติ ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ทางด้านอาหาร

สมุนไพร ปัจจุบันใช้สอยหลายร้อยชนิด แต่ละชนิดก็ยังมีหลากหลายทางพันธุกรรมมากมาย ซึ่งได้เอื้อให้ชาวบ้านทำการผลิตข้าวไร่หมุนเวียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีพันธุกรรมพืชป่ามากมายที่ชาวบ้านนำมาเพาะปลูก เมื่อชาวบ้านได้สัมพันธ์แนบชิดกับทรัพยากรชีวภาพทุกบริบท จึงได้สั่งสมการเรียนรู้จนเกิดภูมิปัญญาและการจัดการทรัพยากรชีวภาพในหลายด้าน

3) เงื่อนไขทางด้านโลกทัศน์และความเชื่อ “ผี” เป็นปรากฏการณ์ในมิติจิตวิญญาณของ

ชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หลักธรรมทางพุทธศาสนา ต่อความกินดีอยู่ดีพอดี ก็เป็นปัจจัยเสริมอีกด้านหนึ่ง เงื่อนไขของระบบคุณค่า ความคิดมีพลังอย่างยิ่งต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพในยุคบ้านป่า ทรัพยากรชีวภาพจึงไม่ได้มีคุณค่าเพียงการใช้ประโยชน์ แต่เชื่อมโยงไปถึงคุณค่าทางจิตวิญญาณ ส่งผลให้ชุมชนใช้ทรัพยากรอย่างไม่ทำลายล้าง

4) การสืบสานภูมิปัญญาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ใช้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรสืบทอดผ่าน

ระบบครอบครัวเครือญาติ ในด้านสมุนไพรก็เช่นกัน ซึ่งมีสถาบันหลักในการกระจายความรู้ คือหมอเมือง ซึ่งวัดก็ได้มีบทบาทในการเชื่อมต่อความรู้ดังกล่าวเพราะวัดเป็นสถาบันการศึกษาของชุมชนในสมัยนั้น การพึ่งพาภูมิปัญญาของตนที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในสภาพแวดล้อมท้องถิ่น และมีกลไกในการสืบสานความรู้อย่างต่อเนื่อง

ก) แนวคิดเรื่องโรงเรียนในวิถีชุมชน

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม (บทเรียนภาคปฏิบัติและวิถีทรรศน์เชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน, 2543: 141-142) ให้ความเห็นว่า บทบาทและหน้าที่ของโรงเรียนคือเป็นศูนย์กลางขององค์รวมความรู้ในแต่ละท้องถิ่น แต่ละชุมชน แล้วนำเอาความรู้ไปขยายผลสู่ชุมชนและสังคมภายนอก เรียนได้ว่าเป็นสตาฟ (staff) ให้กับสังคม ประเด็นหรือมุมมองของชาวบ้านต่อโรงเรียน สิ่งที่ชาวบ้านต้องการจากโรงเรียน คือ

1) บทบาทโรงเรียนเป็นเพื่อนกับชาวบ้าน มากกว่าให้การศึกษาลูกหลานเท่านั้น

2) บทบาทของโรงเรียนเรื่ององค์ความรู้ท้องถิ่น ชุมชนที่มีในชนบทเป็นชุดความรู้ที่ไม่ถูกต้อง ตัวชี้วัดง่าย ๆ คือ ชุมชนเริ่มติดลบมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านต้องไปเดินขบวน เด็กนักเรียนลงไปเรียนหนังสือนอกชุมชนแล้วทิ้งถิ่นฐาน ไม่อยากกลับบ้าน แต่โรงเรียนทำไม่รู้ไม่ชี้ โรงเรียนควรจะลงมาดูเรื่องความรู้ที่ใช้บริหารจัดการในชุมชน สิ่งที่น่าจะเป็นสำนึกและความรับผิดชอบ คือ การมาร่วมมือกับชุมชนเพื่อสร้างชุดความรู้ที่ถูกต้อง ต้องพยายามศึกษาว่าความรู้ของชาวบ้านหรือภูมิปัญญาที่เข้าสั่งสมช่วยให้พวกเขาดำรงชีวิตได้อย่างไร ช่วยให้ชาวบ้านปรับปรนวัฒนธรรมไม่ใช่ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม

3) บทบาทโรงเรียนดูแลลูกหลานของชุมชน ถ้าโรงเรียนผลิตคนเพื่อตอบสนองคนในท้องถิ่นตั้งนั้นชุดความรู้ที่ว่า จะต้องนำไปสู่การสร้างงาน สร้างอนาคต เรียนไปแล้วสามารถมีที่ยืนในชุมชนได้เพราะทุกวันนี้ในภาคชนบทไม่สามารถส่งทอดอาชีพ และส่งอีกหลาย ๆ เรื่องให้คนรุ่นหลังได้ เพราะพอเรียนไปแล้วก็ไม่รักท้องถิ่นตนเอง ฉะนั้นเรื่องการสร้างสำนึกท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด

ง) แนวคิดการพัฒนาสมุนไพรกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในสังคมชนบทประเทศไทย การตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บของเสาวภา พรศิริพงษ์ (การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพร, 2538:23) ได้เสนอความเห็นที่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพคนไทย แม้จะถูกกลืนเล็ดลอดหายไปจากสังคมไทยเป็นบางส่วนแต่ท้องถิ่นชนบทภูมิภาคต่างๆ ยังคงดำรงภูมิปัญญาดังกล่าวอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถพึ่งตนเองได้ อย่างไรก็ตาม หากไม่มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนเหล่านั้นเอาไว้เป็นมรดกของชาติ คงเกิดการสูญหายของความหลากหลายทางภูมิปัญญาและสมุนไพรในท้องถิ่นตั้งนั้นแนวทางในการพัฒนาสมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคมีแนวทางดังต่อไปนี้

1) รวบรวมองค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้านก่อน ที่จะสูญหายไปพร้อม ๆ กับตัวหมอพื้นบ้านที่แก่ชรา เพราะหมอเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญในการรักษาโรค การรวบรวมองค์ความรู้จากผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้จึงเป็นกฎหมาย กฎทางสังคม เป็นเรื่องด่วนที่ต้องเร่งทำ

2) รณรงค์และส่งเสริมให้มีการปลูกสมุนไพรอย่างกว้างขวาง เพื่อไว้ใช้และทดแทนสมุนไพรที่ถูกทำลายลง

3) รักษาพื้นที่ป่าที่เหลือเอาไว้ให้ได้ เพราะสมุนไพรส่วนใหญ่ที่เป็นเนื้อไม้ รากไม้ล้วนได้จากป่าทั้งสิ้น ซึ่งในอนาคตหากมีความต้องการสมุนไพรมากขึ้นต้องวางแผนการปลูกเพื่อใช้ประโยชน์ล่วงหน้านับเป็นสิบ ๆ ปี

4) ส่งเสริมวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ ให้มีความสำคัญกับนักพฤกษศาสตร์และนักวิชาการป่าไม้ โดยร่วมมือและเชื่อมโยงกันในแต่ละสาขาอาชีพ

5) วรรณคดีให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค การใช้ความรู้เกี่ยวกับประชาชนในการใช้สมุนไพร เพื่อรักษาโรคแบบพื้น ๆ อันเป็นการพึ่งตนเอง และเพื่อลดการพึ่งยาแผนปัจจุบันเป็นการลดภาระไม่ให้ผู้ป่วยแออัดที่โรงพยาบาล

6) ส่งเสริมให้มีการสร้างองค์กรหรือเครือข่ายหมดพื้นบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ อันจะทำให้สามารถพัฒนาองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น

7) ด้านนโยบายต่อการแพทย์พื้นบ้าน ควรจะมีความชัดเจนและจริงจัง ด้วยการมีแผนระยะยาวที่จะพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งยึดหลักการขององค์การอนามัยโลกที่ว่าด้วยการพัฒนาแพทย์พื้นบ้านแต่ละภูมิภาค ซึ่งองค์การอนามัยเองก็ได้ตระหนักถึงความเป็นจริงที่ว่า ไม่มีสังคมใดในโลกที่ไม่มีหมอพื้นบ้านเพราะแต่ละสังคมวัฒนธรรมในการดูแล

สุขภาพตนเอง สามารถแก้ปัญหาสุขภาพในระดับที่ชุมชนพอใจไม่มากนักน้อย ด้วยเหตุนี้องค์การอนามัยโลกจึงสนับสนุนให้ประเทศสมาชิกนำการแพทย์พื้นบ้าน และภูมิปัญญาดั้งเดิมมาใช้ในการดูแลสุขภาพของประชาชน (Bannenman et al, 1983)

8) ควรมีการรณรงค์ให้หมอพื้นบ้านเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาตนเอง เพราะจากการปฏิบัติของภาครัฐที่ผ่านมา โดยเฉพาะใบประกอบโรคศิลปะแผนโบราณและการออกพระราชบัญญัติการแพทย์และสาธารณสุข พ.ศ. 2466 ล้วนทำให้หมอพื้นบ้านขาดความเชื่อมั่นในตนเอง และเริ่มไม่เห็นคุณค่าภูมิปัญญาดังกล่าว

9) เร่งให้การศึกษาแก่ประชาชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมยาและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์และพัฒนาที่ยั่งยืน

จ) งานวิจัยเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญา ความเชื่อ และสมุนไพร

ในสังคมชนบทประเทศไทย การตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ ยังคงได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ป่วย ครอบครัว เครือญาติและชุมชน ดังนั้นเมื่อใครในชุมชนผิดปกติหรือเกิดอาการเจ็บป่วย ครอบครัวญาติมิตรก็จะตีความรวมถึงตัดสินใจหาวิธีการเยียวยาด้วยวิธีการใด ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลกระจายอยู่ทั่วไปในชุมชน

ตารางที่ 2 การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคเหนือตอนบน

กลุ่มชาติพันธุ์/พื้นที่	บ้าน/สวน รอบบ้าน	ไร่	นา	ป่า/ริมห้วย	รวม*
จีนฮ่อ	34	3	-	3	40
ม้ง	40	30	9	40	106
ลีซอ	33	36	.	66	90
เมี่ยน	36	23	-	44	108
อาข่า	35	44	-	67	122
มูเซอร์ดำ	40	13	-	30	60
ปกากะญอ	32	34	3	28	96
ลัวะ	47	87	19	89	215
กลุ่มชาติพันธุ์/พื้นที่	บ้าน/สวน รอบบ้าน	ไร่	นา	ป่า/ริมห้วย	รวม*
ขมุ	21	22	-	79	121
ไทใหญ่	50	3	2	15	68
คนเมือง	108	17	21	110	257
มูเซอร์แดง	25	11	-	4	27
ไทลื้อ	83	18	8	113	225
กะเหรี่ยงแดง	10	13	-	18	28

*จำนวนรวมของพืชทั้งหมดที่พบในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์อาจมีความคลาดเคลื่อน เนื่องจากพืชบางตัวพบในพื้นที่หลายแห่ง เช่น พบที่สวนและไร่ด้วย (ยศ สันตสมบัติ : 2544, หน้า100)

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความรู้การใช้ยาสมุนไพรหลากหลายชนิดด้วยกัน อันเป็นความรู้ในการรักษาพยาบาลดั้งเดิมจากความพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของแต่ละชาติพันธุ์ ระบบความเชื่อดังกล่าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเมื่อกลุ่มชนต่างๆ ได้รับการศึกษาแผนใหม่และมีประสบการณ์จากแพทย์แผนใหม่มากขึ้น มีงานวิจัยและข้อเสนอต่อยุทธศาสตร์การดูแลสุขภาพอย่างต่อเนื่อง

การสำรวจการใช้สมุนไพรของชาวเขาและการใช้สมุนไพรของชาวอีเก้อ ในจังหวัดเชียงราย วราภรณ์ ปัทมวุฒิ และคณะ (2538) พบว่า ชาวเขา 4 เผ่า คือ อีเก้อ ม้ง กระเหรี่ยง เข้า ได้นำสมุนไพร 180 ชนิด มาใช้รักษาแผลต่าง ๆ จากอาการผิดปกติของระบบสืบพันธุ์และการเจ็บป่วยทั่วไป

ด้วยวิธีการนำมาต้มน้ำดื่ม ส่วนการใช้สมุนไพรของชาวอีเก้อในจังหวัดเชียงราย มีการนำพืชสมุนไพรมาใช้ 61 ชนิด และพบว่า 7 ชนิด นำมารักษาอาการเจ็บป่วยที่คล้าย ๆ กัน สำหรับความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ ชาวเขาหลายเผ่าได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ การใช้สมุนไพรมาจากประสบการณ์ผู้อาวุโส และจะถ่ายทอดความรู้ตามสายโลหิตมากกว่าการให้กับคนทั่วไป และพบว่าชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษามีวิธีการใช้สมุนไพรชนิดเดียวกันโดยมีวิธีที่ต่างกันไปตามเผ่า

การศึกษาเรื่อง**สมุนไพรการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบท** : อ.เมือง จังหวัดพะเยา ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์การประยุกต์ใช้สมุนไพรของชาวชนบทกับปัจจัยทางสังคมของชาูปงษ์ ถูกจิตร (2542) พบว่า อายุ เพศ การศึกษา สถานภาพ บทบาททางสังคม ไม่มีผลต่อการนำสมุนไพรไปรักษาอาการเจ็บป่วย แม้ว่าการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรและเครือข่ายการใช้สมุนไพรของชาวชนบทจะมีการรวมตัวกันจัดตั้งและสืบทอดการเรียนรู้ก็ตาม แต่เป็นไปในลักษณะที่ไม่ค่อยเข้มแข็งนัก ประกอบกับชาวชนบทบางคนใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยน้อยหรือไม่ใช้เลย เนื่องจากไปใช้บริการแพทย์แผนปัจจุบันแล้วหาย หรือเนื่องจากไม่มีสมุนไพรใกล้บ้าน ไม่รู้จัก ไม่กล้าใช้ ไม่เชื่อถือ ไม่มั่นใจในความปลอดภัย และไม่มีประสบการณ์ในการใช้จึงไม่ใช้ ส่วนปัจจัยเรื่องอาชีพและรายได้ของชาวชนบทด้านน้อย ก็มีการประยุกต์ นิยมใช้สมุนไพรมากขึ้น ได้แก่ เกษตรกร แม่บ้านหรือไม่มีอาชีพหน้า 116-117

การศึกษามิติทาง**สังคม วัฒนธรรมของการใช้สมุนไพรในชุมชน** : ศึกษาเฉพาะ กรณีหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดยโสธร เพ็ญจันทร์ ประดับสุข (2532) ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่าสมุนไพรมีความสำคัญในฐานะเป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลสุขภาพเบื้องต้น การใช้สมุนไพรในชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการรักษาตนเองมากกว่าการใช้โดยหมอยาพื้นบ้านเป็นการใช้เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง สมุนไพรที่ใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยว สด หาได้ง่ายในท้องถิ่น ใช้กับโรคพื้น ๆ ส่วนการศึกษาทางมิติทางวัฒนธรรมนั้น พบว่า วิธีคิดความเชื่อในกระบวนการรักษา มีการใช้สัญลักษณ์ เช่น การขอขมาแม่ธรณี การกำหนดช่วงเวลาเก็บสมุนไพร วันเก็บ ข้อห้ามต่าง ๆ ร่วมในกระบวนการเก็บยา เก็บยาสมุนไพรที่ชาวบ้านให้ความหมายว่าฤทธิ์ทางยา นอกจากนี้การศึกษาดังกล่าวยังพบว่า บทบาทของสมุนไพรในชุมชนไม่สามารถแยกออกจากระบบทางสังคม วัฒนธรรมของชุมชนและการดำรงอยู่ของระบบการแพทย์แบบพหุลักษณะในสังคมไทย

การศึกษาเกี่ยวกับ**คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชนของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะ** (2530) พบว่า ยาสมุนไพรเป็นส่วนสำคัญในการรักษาของหมอพื้นบ้านโดยส่วนใหญ่ใช้ลักษณะเป็นตำรับ คือ ใช้ยาสมุนไพรหลายชนิดมาประกอบกัน มีส่วนน้อยที่ใช้แบบตำรับและแบบตัวเดี่ยวประกอบกัน สมุนไพรที่ใช้ประกอบตำรับมีทั้งสมุนไพรจากพืช สัตว์ และแร่ธาตุโดยใช้วิธีเสาะหาเองตามป่า และซื้อจากร้านจำหน่ายสมุนไพรในกรณีหาได้ยาก

การแก้ปัญหาคาเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวเขา จากการศึกษาของวิชัย ไปษยจินดา พบว่ามี 3 วิธี 1) วิธีทางกายภาพ วิธีนี้มีใช้ในหมู่บ้านชาวม้ง มูเซอ โดยการใช้เหล็กกลม ๆ หรือเหล็กขูด บีบชี้ฝั่งตรงสายให้เกิดสัญญาณแล้วกดบริเวณที่เจ็บปวดเรื่อย ๆ หรือจะเป็นวิธีที่ชาวจีนฮ่อใช้กัน คือ วิชียกหรือดึงหนัง ทำให้หนังบริเวณนั้นแดงเป็นจ้ำ ๆ เป็นการแก้อาการปวดหัว วิธีทางกายภาพเหล่านี้เรียกว่า Sensory shock คือความรู้สึกรุนแรงให้ร่างกายรับรู้ เพื่อจะได้ลืมความเจ็บปวด ส่วนอีก 2 วิธีคือ 2) การใช้สมุนไพรรักษา 3) การรักษาโดยอาศัยการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ

การศึกษาเรื่อง**สภาพความนิยมในการรักษาแบบพื้นบ้าน** โดยใช้สมุนไพรของ**ชุมชน**ในเขตอำเภอชุมพวง โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ (2529) เป็นวิธีการสำรวจและสัมภาษณ์อย่างเจาะลึกกับหมู่บ้านของอำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา ชี้ให้เห็นถึงแบบแผนการรักษาพยาบาลจากการใช้สมุนไพรแบบพื้นบ้านมาสู่การแพทย์แผนใหม่ พบว่าประชาชนหนึ่งในสี่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรคต่อไปนี้ โรคพยาธิ ผิวน้ำพุพอง เป็นฝีหนอง ท้องเดิน ลงท้อง ผื่นคัน กลากเกลื้อน บาดแผล ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก อุบัติเหตุ บิด ท้องอืด ไอเรื้อรัง ไข้ และอาการปัสสาวะขัด ชาวบ้านจะรักษาโรคพื้น ๆ ด้วยตัวเอง เมื่อเกินขีดความสามารถของตน จะให้หมอดพื้นบ้านรักษา เช่น โรคสตรี กระตุกหัก ข้อเคลื้อน อาการไข้ต่าง ๆ ปวดเมื่อย โรคของเด็กแรกเกิด เป็นต้น เหตุผลที่ชาวบ้านใช้สมุนไพรในการรักษาโรคส่วนใหญ่บอกว่า เคยใช้แล้วได้ผลดี รองลงมาคือใช้เพื่อการรักษาเบื้องต้นและใช้เพราะหาได้ง่าย ใกล้มือ ส่วนชาวบ้านที่ไม่ใช้หรือเสื่อมความนิยมของการใช้สมุนไพร พบว่าส่วนใหญ่เกิดจากการประยาเสียดเวลาไม่ทันการ เป็นต้น

การศึกษา **ภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง ชุมชนชาวเขา 6 เผ่า** ธงชัย สาระกุล (2538) ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพอนามัยด้วยความเชื่อว่า การเจ็บป่วยอันมีสาเหตุมาจากอำนาจลึกลับ การจะหายจากอาการเจ็บป่วยต้องขอขมาลาไหว้หรือการเลี้ยงผี การหาสาเหตุความเจ็บป่วยนั้น จะมีการเสี่ยงทายด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยหมอผี เช่น หมอผีกะเหรี่ยงใช้วิธีการทำนายโรคจากกระดูกไก่ หมอผีชาวเย้าใช้ไม้ที่เรียกว่า “จ้าว” ขณะที่ชาวม้งใช้วิธีการเข้าทรง ส่วนภูมิปัญญาชาวเขาก็คือ ประการหนึ่ง คือ การนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรค ซึ่งหลายชนิดได้จากป่า บางชนิดได้จากบริเวณบ้านสมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นใบไม้ เปลือกไม้ เนื้อไม้ ราก ตลอดจนกระดูกสัตว์ เช่น เขาเลียงผา เขี้ยวอินทรี ไข่ไก่ป่า วิธีใช้สมุนไพรคือการนำมาต้มดื่ม นำมาตำ และทาแผล ใช้สูดดม หรือนำมาอบไอน้ำเพื่อรักษาโรค

จากงานวิจัยเรื่อง **การปลูกและการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านของเกษตรกร** : กรณีศึกษา อ.แม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ของสันทิตย์ บัวสถิตย์ เพื่อหาปัจจัยที่มีผลต่อการปลูกพืชสมุนไพรพื้นบ้าน พบว่า อายุเป็นปัจจัยเดียว กล่าวคือถ้าอายุมากขึ้น จะมีผลทำให้เกษตรกรปลูกพืชสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น ซึ่งเกิดจากการสั่งสมและได้รับการถ่ายทอดความรู้พื้นบ้านจากบรรพบุรุษ มีพื้นความรู้มากตามกาล

เวลา ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการใช้พืชสมุนไพร 2 ปัจจัยด้วยกันคือ อายุและรายได้ เกษตรที่อายุมากจะมีการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น เพราะยังคงจดจำคุณประโยชน์สมุนไพรชนิดต่างๆ ไว้ได้ เพราะใช้เป็นประจำ และในสมัยก่อนยาแผนปัจจุบันมีน้อยและราคาแพง ดังนั้นจึงต้องช่วยเหลือตนเอง อย่างไรก็ตามปัจจุบันคนหันมาใช้ยาแผนปัจจุบันมากขึ้นเพราะสะดวกรวดเร็ว และรายได้จากการจำหน่ายสมุนไพรของเกษตรกรก็เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการใช้สมุนไพร เพราะเกษตรกรที่มีรายได้จากการจำหน่ายพืชสมุนไพรจะมีการใช้สมุนไพรตามไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นการรักษาอาการ หรือรับประทานเป็นอาหารก็ตาม โดยปลูกไว้ในครัวเรือนเพียงเล็กน้อย เหลือใช้จึงขายเป็นรายได้ (2544; 98-99)

นอกจากการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร ยังมีการศึกษาเรื่อง **กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยลื้อเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร** ขององอาจ พรหมไชย (2539) โดยการศึกษาแบบองค์รวมของพฤติกรรมที่มีการถ่ายทอดความรู้ ของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบ พบว่าเป็นไปในลักษณะขัดเกลาสืบทอดจากบรรพบุรุษ เครือญาติ ครอบครัว เพื่อนบ้าน ผู้รู้เนื่องจากคนในสมัยก่อนอยู่ห่างไกลสถานพยาบาลและยากจน การถ่ายทอดโดยวิธีธรรมชาติ บอกเล่า ปฏิบัติการให้ดู เรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งกระบวนการหลากหลาย ส่วนการยอมรับมีความเชื่ออยู่โดยเฉพาะตัวหมอพื้นบ้านที่เคยรักษาพยาบาลแก่คนป่วยที่หายเจ็บป่วย แล้วเกิดความศรัทธาในตัวหมอพื้นบ้าน อีกปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการยอมรับคือ ไปรักษากับสถานพยาบาลรัฐแล้วไม่หาย จึงกลับมาให้หมอพื้นบ้านในหมู่บ้านรักษาแล้วหาย อย่างไรก็ตามเมื่อการแพทย์แผนใหม่และการคมนาคมสะดวกขึ้นจึงทำให้คนรุ่นใหม่ไปพึ่งพารักษาจากวิธีการแพทย์แผนปัจจุบันเพราะรวดเร็ว เพื่อจะได้มีเวลาทำมาหากิน เพราะรักษาสมุนไพรจะหายเจ็บป่วยล่าช้ากว่า (อ้างแล้ว, 79-80) ในทำนองเดียวกับงานวิจัยของ Brud and Schumacher (1994) เรื่อง Traditional Herbal Medicine in Northern Thailand นับเป็นงานวิจัยชิ้นสำคัญเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรและวิถีคิดการรักษาพยาบาลพื้นบ้านทางภาคเหนือในบริบทการเปลี่ยนแปลง งานชิ้นนี้ยังตั้งคำถามเกี่ยวกับการอยู่รอดของสมุนไพร และการรักษาพยาบาลพื้นบ้านและย้าข้อสรุปของ Somshob (1975) ที่เคยเสนอว่า การรักษาพยาบาลพื้นบ้านของชาวปกาเกอะญอมีแนวโน้มจะถูกกลืนโดยระบบการรักษาพยาบาลแพทย์แผนใหม่

การศึกษาปัจจัยเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดช่องว่าง **กระบวนการขัดเกลาทักษะสังคมที่สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมและระบบการแพทย์พื้นบ้าน** งานวิจัยของ สุวัฒน์ จริยาเลิศศักดิ์ (2533) ชาวปกาเกอะญอ ตำบลห้วยบุ่ง อำเภอมะนัง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าในชาวปกาเกอะญอที่นับถือศาสนาคริสต์มีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับสิ่งที่ตนเคารพบูชาและสวดมนต์อธิษฐานขอให้พระเจ้าช่วยเหลือ ในยามที่ตนประสบความเดือดร้อนหรือเจ็บป่วย ส่วนกลุ่มนับถือผี เวลาเจ็บป่วยไม่สบายจะพาไปหาหมอผีในหมู่บ้านเพื่อให้หมอผีให้คำแนะนำและทำการรักษาโดยวิธีเลี้ยงผี

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ศึกษาถึงรูปแบบการถ่ายทอดและการเรียนรู้ของชาวชนบทและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในการรักษาโรค และศึกษาถึงการใช้ภูมิปัญญาความเชื่อด้านสมุนไพรในการรักษาโรคหรือการดูแลสุขภาพเบื้องต้นของชาวชนบท โดยการศึกษาในแนวแรกคือ การถ่ายทอดเรียนรู้กับหมอพื้นบ้านในการรักษาโรค พบว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มีการเรียนรู้ และถ่ายทอดความรู้ มาจากบรรพบุรุษ ครู อาจารย์ พระสงฆ์ และบิดามารดา เรียนรู้มาเพื่อใช้ในการรักษาตนเอง คนในครอบครัว ญาติและผู้ป่วยคนอื่น ๆ และมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ส่วนงานวิจัยในแนวที่สอง ศึกษาภูมิปัญญากับการใช้สมุนไพร พบว่าการศึกษาส่วนใหญ่เน้นที่หมอพื้นบ้านผู้มีความชำนาญในการใช้ยาสมุนไพรและภูมิปัญญา ความเชื่อในการรักษาความเชื่อในการอธิบายเหตุแห่งการเจ็บป่วย ด้วยการนำมิติทางวัฒนธรรม สังคมมาประยุกต์ใช้รักษาโรคให้กับชาวบ้าน เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ ซึ่งพิจารณาประกอบกับพัฒนาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา การเคลื่อนไหวขององค์ความรู้ในสถานการณ์ปัจจุบันและปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร โดยงานวิจัยเหล่านี้แม้ยังไม่มีการศึกษาด้านการอนุรักษ์ พื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพร แต่ช่วยให้มองเห็นภาพปัจจัยภายใน/ภายนอก จุดอ่อน/จุดแข็งชุมชนและการเคลื่อนไหวขององค์ความรู้ ทั้งนี้ย่อมแตกต่างออกไปตามบริบทของชุมชน

บทที่ 3

สภาพทั่วไปและบริบทชุมชนห้วยปูลิง

3.1 ประวัติความเป็นมาชุมชนห้วยปูลิง

“ปูลิเต๊ะโกล่” แปลตรงตัวเป็นภาษาไทยว่า ห้วยปูลิง เป็นชนเผ่ากะเหรี่ยง (สกอร์) ดั้งเดิมเนื่องจากพื้นที่นี้สมัยก่อนมีพืชล้มลุกชื่อ “ ต้นปูลิง ” (สะพลู) ชุกชุม มีต้นหมากเพียงเล็กน้อย การตั้งถิ่นฐานสันนิษฐานว่า ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามโลก คือ ก่อน พ.ศ. 2325 ในตอนแรกที่ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานมีเพียง 3 หลังคาเรือน โดยอยู่อย่างกระจัดกระจาย การตั้งบ้านเรือนกับไร่อยู่ห่างกันประมาณ 3-5 กิโลเมตร เพื่อหลีกเลี่ยงการระบาดของโรคภัยไข้เจ็บของชุมชน และโยกย้ายบ้านเรือนตามความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ การอพยพโยกย้ายสามารถศึกษาจากหลักฐานที่เป็นซากหมูบ้านเก่าหรือแดลอ (ร่องรอยซากหมูบ้านเก่า) 6 แดลอ จนกระทั่งพื้นที่ปัจจุบันย้ายเมื่อปี พ.ศ. 2527 จากการศึกษาแดลอที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทำให้เห็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีตของคนปากกะญอบ้านห้วยปูลิงไม่นิยมตั้งหมู่บ้านใกล้แม่น้ำใหญ่และเนินเขา หมู่บ้านจะอยู่ใกล้ริมห้วยเล็ก ๆ ที่เป็นบริวารของแม่น้ำสายใหญ่ (น้ำห้วยปูลิง) และมีการโยกย้ายที่ปรากฏเป็นแดลอที่มีอาณาเขตที่ชัดเจน แดลอส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมห้วยสายหลัก การโยกย้ายจะเห็นร่องรอยหมูนเวียนมาที่เก่า มิใช่การย้ายแล้วย้ายเลย

พระตีตาชะได้เล่าให้ฟังว่า แดลอบางแห่งจะอยู่กันนานเป็นสิบปี-ยี่สิบปี แต่บางแห่งก็มีอายุแค่หนึ่งปี หรือไม่ถึงปีขึ้นอยู่กับเงื่อนไขคนในหมู่บ้าน การโยกย้ายครั้งสำคัญ คือ ครั้งที่สองช่วงเกิดเหตุฆ่ากันตายในหมู่บ้านสมัยพ่อหลวงจำนุ ซึ่งเป็นความเชื่อ¹ว่าจะเกิดเหตุเภทภัยทั้งชุมชน และหากนำมาคิดเฉลี่ยแล้วจะพบว่าบ้านห้วยปูลิงเกิดขึ้นมานานกว่า 250-300 ปีมาแล้ว พื้นที่บ้านห้วยปูลิง ตั้งอยู่บริเวณที่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 700-1,500 เมตร มีภูเขาล้อมรอบที่สำคัญถึง 10 คอยตามเชื่อที่ชาวบ้านเรียก คือ 1.คอยเกวโจ 2.คอยกิเหวนอโจ 3.คอยเหล่อทอโจ 4.คอยโน้แดลอ 5.คอยโนพอล 6.คอยโปลมอโจ 7.คอยเปอะเวชา เหล่านี้เป็นคอยฝั่งทิศเหนือหมู่บ้านเรียกว่าคอยยาว² อีก 8.คอยนุพ 9.คอยตาทะอะเอ้อโจ 10.คอยโกกี้เต๊ะ เป็นคอยฝั่งทิศใต้เรียกว่า คอยหลวง คอยเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิด

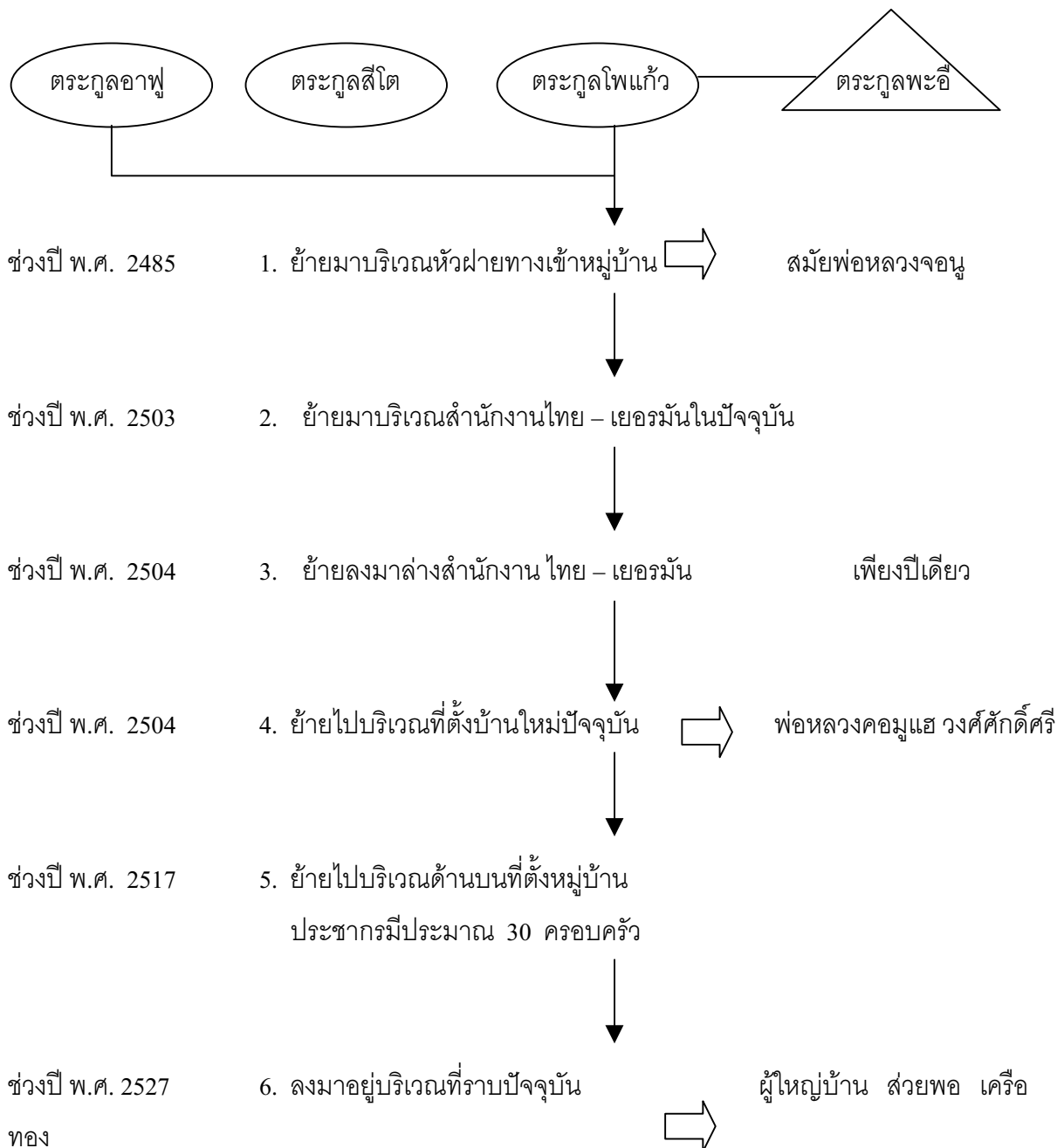
¹ เป็นความเชื่อปากกะญอในการตั้งถิ่นฐานและโยกย้ายในอดีต เช่น การย้ายบ้านตามการทำไร่ ย้ายบ้านเมื่อแม่บ้านหรือสมาชิกในบ้านตาย เกิดโรคระบาด สัตว์ในความเชื่อ (เสือ งูเห่า) เข้าหมู่บ้าน การทะเลาะขัดแย้งกันเอง เป็นต้น

² คอยยาวเป็นป่าต้นน้ำลำธารสำคัญ ซึ่งไหลไปรวมกับห้วยปูลิง ส่วนลำห้วยปูลิงรับน้ำต่อมาจากป่าต้นน้ำหนองขาวผ่านห้วยไม้ดำ ห้วยปูลิง ไหลสูตองก้อ ลงสู่ตักห้วยตองก้อ (เรียกชื่อห้วยตามชื่อหมู่บ้านที่ไหลผ่าน) : สัมภาษณ์เมื่อ มีนาคม 2545

ของลำห้วยที่สำคัญหลายสาย เช่น ลำห้วยปูลิง ไหลลงแม่สะมาดสู่ผาบ่อง และลงแม่น้ำปาย และเป็นแหล่งต้นกำเนิดลำห้วยเล็ก ๆ ภายในชุมชน 15 ลำห้วย ทางฝั่งดอยยาวมี 7 ลำห้วย ได้แก่ 1.เลอะทอนาโกล์ 2.เนอะซีโกล์ 3.พะบุชโกล์ 4.ตาเออะโกล์ 5.ซอละเบอะโกล์ 6.ซอละเบอะโพโกล์ 7.ห้วยเนอะปะเออโกล์ ฯลฯ ในอดีตชาวบ้านต้องออกไปซื้อเกลือที่เชียงใหม่ ผ่านอำเภอยาย บ้านห้วยโป่งกลาง ผาบ่อง และห้วยปูลิง และราว ปี พ.ศ.2520 เป็นเส้นทางผ่านของการลำเลียงยาเสพติด

เส้นทางการย้ายถิ่นฐานบ้านห้วยปูลิง

ช่วงตั้งถิ่นฐาน 250 – 300 ปี ประชากร 3 หลังคาเรือน

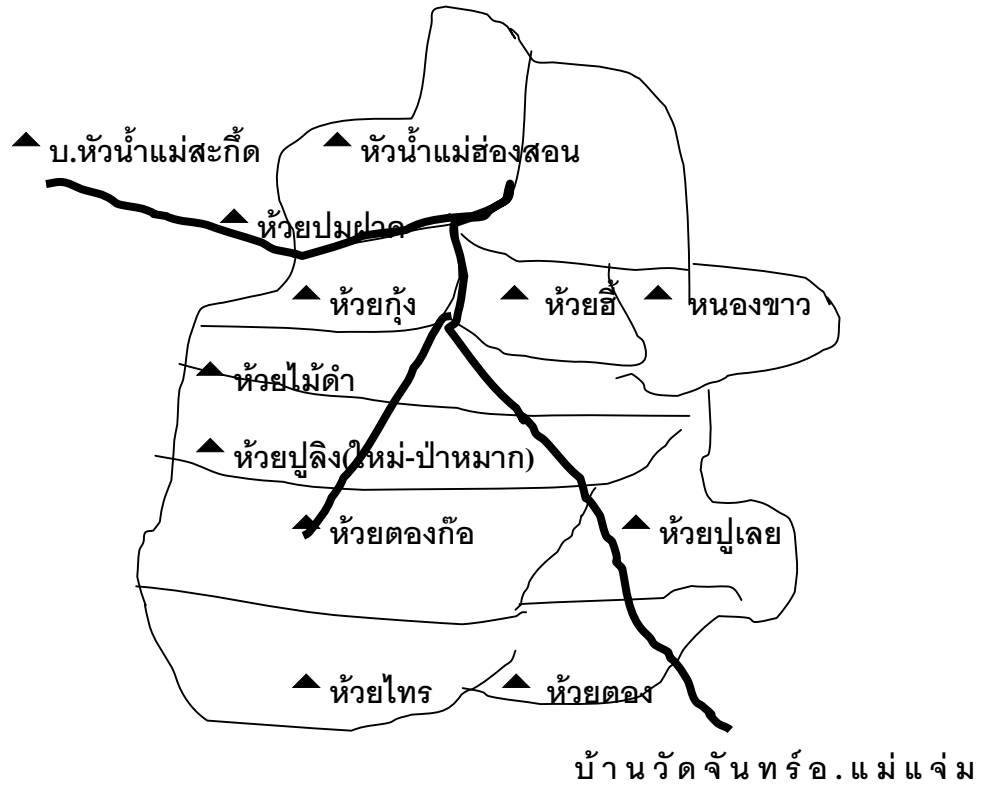
ปัจจุบันประชากรประมาณ 361 คน
ประชากร 81 หลังคาเรือน

ผู้ใหญ่บ้านสมโภชน์ นิกรี
(พ.ศ. 2544 – ปัจจุบัน)

แผนที่ตำบลห้วยปูลิง

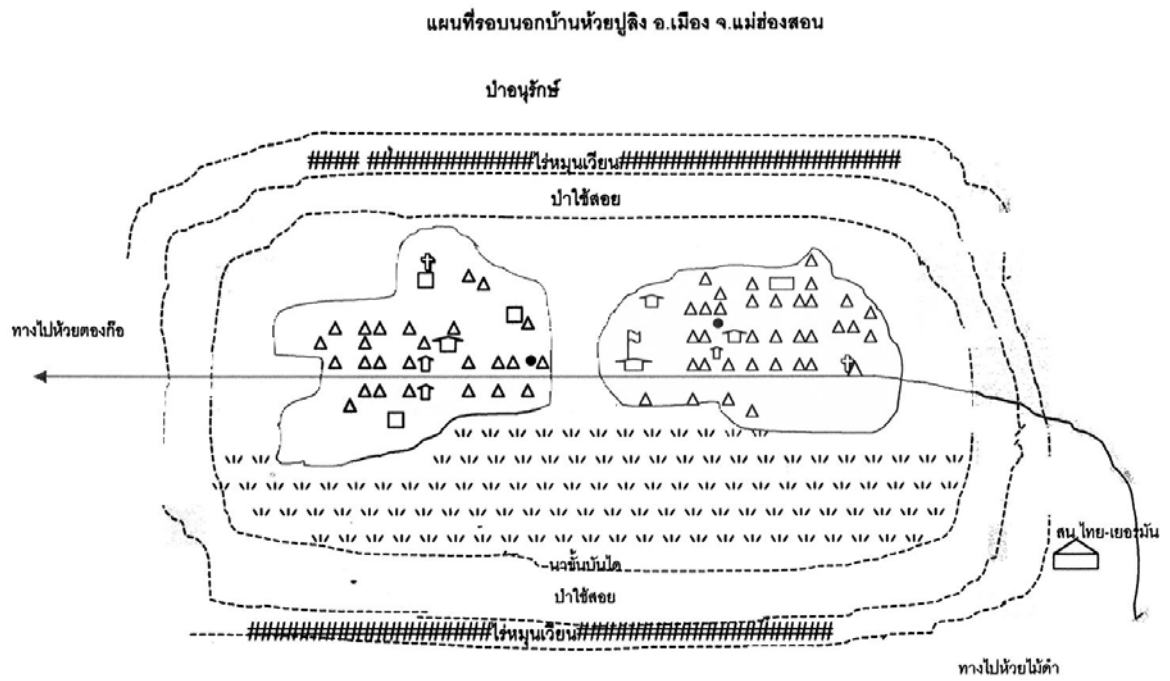
ต.ปางหมู

□ อ.เมือง

เชียงใหม่

แผนที่รอบนอกบ้านห้วยปูลิง

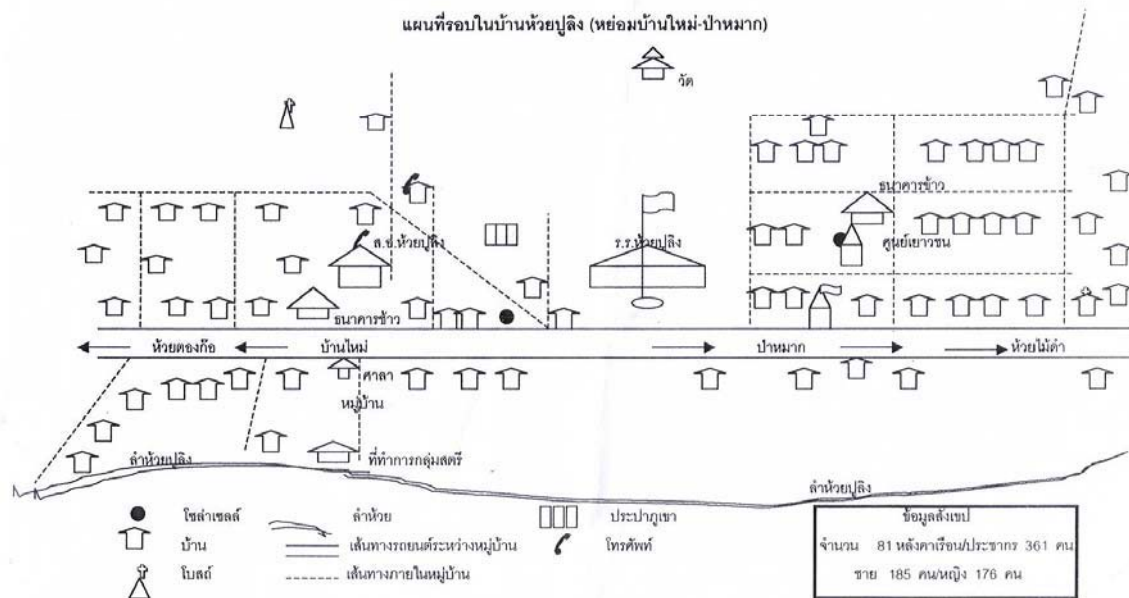

รูปภาพที่ 1

สภาพชุมชนห้วยปลิงในพื้นที่ราบ

แผนที่รอบในบ้านห้วยปลิง

รูปภาพที่ 2

สภาพบ้านเรือนดั้งเดิมชุมชนห้วยปลิง

3.2 ที่ตั้ง/อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือติดต่อกับ หมู่บ้านห้วยไม้ดำ ต.ห้วยปูลิง จรด ต.ห้วยผา อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน
ทิศใต้ติดต่อกับ หมู่บ้านตองก่อ ต.ห้วยปูลิง จรด ต.ห้วยโป่ง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน
ทิศตะวันตกติดต่อกับ ดอยหมากพริก ต.ห้วยโป่ง จรด ต.ผาป่อง ต.ปางหมู แม่ฮ่องสอน
ทิศตะวันออกติดต่อกับ เมืองแปง อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน จรด ต.วัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม เชียงใหม่

ลักษณะภูมิประเทศ

บ้านห้วยปูลิง ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างเนินเขา สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์มีลำห้วยปูลิงไหลผ่านจากห้วยไม้ดำ มาจากแหล่งป่าต้นน้ำที่หมู่บ้านหนองขาวกลางห่างเพียง 15 กิโลเมตร และชอนน้ำที่เกิดจากป่าต้นน้ำ ไหลลงมารวมกันสู่ห้วยแม่สะมาดสู่ตำบลผาป่องสภาพพื้นที่มีภูเขาสลับซับซ้อน มีความลาดชัน พื้นที่ลาดเกือบเรียบเป็นส่วนน้อย เป็นพื้นที่ราบที่อยู่ทางเหนือของลำห้วยเป็นที่ราบกว้างประมาณ 10 ไร่ก็คือ ตั้งชุมชนในปัจจุบันนั่นเอง ติดกับลำห้วยทางใต้ก็คือที่นาของชุมชนที่สามารถทดน้ำและมีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนา และปลูกพืชนอกฤดูการทำนา สภาพของดินเป็นดินร่วนค่อนข้างเหนียว (ห่อไข่ขอเซซุย) เป็นส่วนใหญ่ ดินที่เป็นดินทรายหรือดินที่เป็นดินร่วนจริง ๆ มีน้อย จึงทำให้การเพาะปลูกเจริญเติบโตช้า คุณภาพดินไม่ค่อยดีนัก

สภาพภูมิอากาศ

บ้านห้วยปูลิง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณป่าสน-เบญจพรรณ มีสภาพอากาศค่อนข้างเย็นในฤดูฝนจะตกหนักและชุกตลอดปี ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – ตุลาคม ในช่วงฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นมาก ในบางปีจะมีน้ำค้างเย็นเป็นน้ำค้างแข็งเกาะอยู่ตามใบหญ้า อากาศจะเริ่มหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – ปลายกุมภาพันธ์ มีนาคมอากาศจะเริ่มร้อนขึ้น แต่ยังไม่ร้อนเท่าในตัวเมือง

เส้นทางคมนาคม

เส้นทางคมนาคมที่สามารถเข้าสู่หมู่บ้านห้วยปูลิง 4 เส้นทาง

- ทางรถยนต์ จากตัวเมืองแม่ฮ่องสอน แม่สะกิด ห้วยฮี้ หนองขาวกลาง ห้วยไม้ดำ บ้านห้วยปูลิง กิโลเมตรที่ 37 เพิ่งมีถนนทางรถยนต์เมื่อ 13 ปีมานี้เอง
- ทางรถยนต์ที่มาจากปาย แล้วเข้าสู่ห้วยปูลิง ประมาณ 40 กิโลเมตร
- ทางเท้า (ปากกระญอ) ทางผาป่องเดินขึ้นตามลำน้ำแม่สะมาด (ซึ่งอันตรายมากในหน้าฝนเพราะน้ำไหลเชี่ยวและขึ้นสูง) น้ำตกห้วยปูลิงซึ่งชันมาก และเดินลงห้วยตองก่อ เป็นทางรถยนต์ ต่อมาห้วยปูลิงประมาณ 2 กิโลเมตร

- ทางเท้าระหว่างหน่วยป่าไม้กับห้วยฮี้เดินตัดดอยผ่านบ้านห้วยกึ่งเก่า เดินขึ้นน้ำตกห้วยปลิงซึ่งชันมาก และเดินลงห้วยตองก้อ ซึ่งเป็นทางรถยนต์ ต่อมาห้วยปลิงประมาณ 2 กิโลเมตร

3.3 การปกครอง

ชาวบ้านห้วยปลิงหมู่ 1 ขึ้นอยู่กับตำบลผาบ่อง และแยกออกมาเป็นหมู่บ้านทางการเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2518 ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่มีความเป็นญาติพี่น้อง มีการแลกเปลี่ยนปัญหาปรึกษาหารือ ผู้นำมีบทบาทในการปกครอง แยกออกเป็น 3 ด้าน คือ ผู้นำทางวัฒนธรรม (ฮือไซ) ,ผู้นำด้านการพัฒนาชุมชนและผู้นำทางการ ที่เป็นผู้นำที่ชาวบ้านคัดเลือกแต่งตั้ง ให้ติดต่อประสานงานกับทางราชการ หรือหน่วยงานข้างนอก ดังนี้

1. ผู้นำทางศาสนา

1.1 นายพะปือ อาฟู	}	เป็น “หมอผี” หรือ “ฮือไซ” ผู้นำทางพิธีกรรม
เสียชีวิตเมื่อประมาณ พ.ศ.2498
1.2 นายพอจะปี อาฟู		
1.3 นายหม่อควะ อาฟู		“ฮือไซ” คนปัจจุบัน มีหน้าที่เกี่ยวกับทำพิธีทางศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผี เช่น การเลี้ยงผีนา ผีไร่ และการมัดมือเรียกขวัญ

2. ผู้นำเยาวชนและการพัฒนาชุมชน อดีตเป็นนายสุริยา เล่อกา เพราะเคยทำงานในองค์กรไทย – เยอรมัน มีหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและเป็นที่ปรึกษาชุมชนเกี่ยวกับการเกษตรและจัดการทรัพยากร ปัจจุบันเป็นที่ปรึกษา กลุ่มเครือข่ายเยาวชนกลุ่มน้ำห้วยปลิง นายสุขชัย อาฟู ซึ่งเป็นประธานเยาวชนเครือข่ายกลุ่มน้ำห้วยปลิงที่ริเริ่มดำเนินการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ

3. ผู้นำไม่เป็นทางการ/เป็นทางการ

1) นายจะกะ	}	ผู้นำชุมชน
2) นายจ่อเออ		
3) นายพะยอปือ พานทอง		
4) นายจ่านู ยอดศิริ		
5) นายคอมูแฮ วงศ์ศักดิ์ศรี		ผู้ใหญ่บ้านและกำนัน
6) นายส่วยพอ เครือทอง		ผู้ใหญ่บ้าน (พ.ศ.2538-2543)
7) นายสมโภชน์ นิกรี้		ผู้ใหญ่บ้าน (พ.ศ.2544-ปัจจุบัน)

ปัจจุบันคือนายสมโภชน์ นิกรี เป็นผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ประสานงานและติดต่อทางอำเภอ และรับนโยบายของทางราชการมาปรึกษาหารือกับชุมชน

3.4 สภาพภายในชุมชนหรืออาคารบ้านเรือน

สภาพภายในชุมชนของบ้านห้วยบุ่ง ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างไหล่เขา มีความลาดชันเล็กน้อย เมื่อต้องการสร้างบ้านบางบ้านต้องมีการปรับพื้นที่ โดยขุดลึกประมาณ 1 เมตร การปลูกบ้านแต่ละหลังห่างกันไม่มาก เมื่อ พ.ศ.2527 ชุมชนได้ย้ายจากไหล่เขาลงมาที่ราบ โดยคำแนะนำของนายสุรศักดิ์ ชวนชื่น ซึ่งในขณะนั้นเป็นครูใหญ่ และนายสุวิทย์ โดยย้ายจากบ้านเก่า (แดล) ลงมาเพียงเล็กน้อย ซึ่งตอนนั้นมีประมาณ 30 ครัวเรือน โดยการสร้างบ้านเรือนแบ่งเป็นซอยเป็นระเบียบ มีรั้วไม้ไผ่แบ่งเขตบ้านอย่างชัดเจน นิยมปลูกบ้านติดกัน ระหว่างญาติพี่น้องบริเวณบ้านที่เหลือ นิยมทำเป็นสวนหลังบ้านปลูกผักสวนครัว ปลูกชา ซึ่งมีไม่มากนัก และพืชยืนต้น มะละกอ ต้นไผ่ ต้นอ้อย มะม่วง ขนุน มะขามป้อม มะขาม ส้มโอ เฝือก ซึ่งจะใช้ประโยชน์ทำกินและเป็นการสร้างความร่มรื่นแก่หมู่บ้าน และเป็นการป้องกันลมได้เป็นอย่างดี

ลักษณะตัวอาคารบ้าน นิยมสร้างบ้านแบบสมัยโบราณโดยมีการยกพื้นสูง 2-3 เมตร ตัวบ้านเป็นห้องครัว สำหรับทำอาหารและผิงไฟให้ความอบอุ่นแก่ครอบครัว โดยมีเตาไฟ³ อยู่ด้านบนตรงกลางของห้อง ส่วนด้านนอกจะเป็นห้องโถง สำหรับทอดผ้า ทำอาหารหมู หรือคุยเล่น มีหม้อน้ำอยู่ชานบ้านข้างห้อง ใต้ถุนบ้านจะใช้เป็นที่เก็บฝืน เลี้ยงหมู ไก่ หรือดำข้าวได้ ส่วนวัว ควายเลี้ยงใกล้บ้านในนาหรือในป่า

ความเชื่อด้านปากากะญอ บ้านเป็นของผู้หญิง ฉะนั้นเมื่อมีแม่บ้านตาย จะต้องรื้อบ้านทั้งหมดแล้วหาวัสดุใหม่มาสร้างใหม่

โครงการสร้างทางสังคม

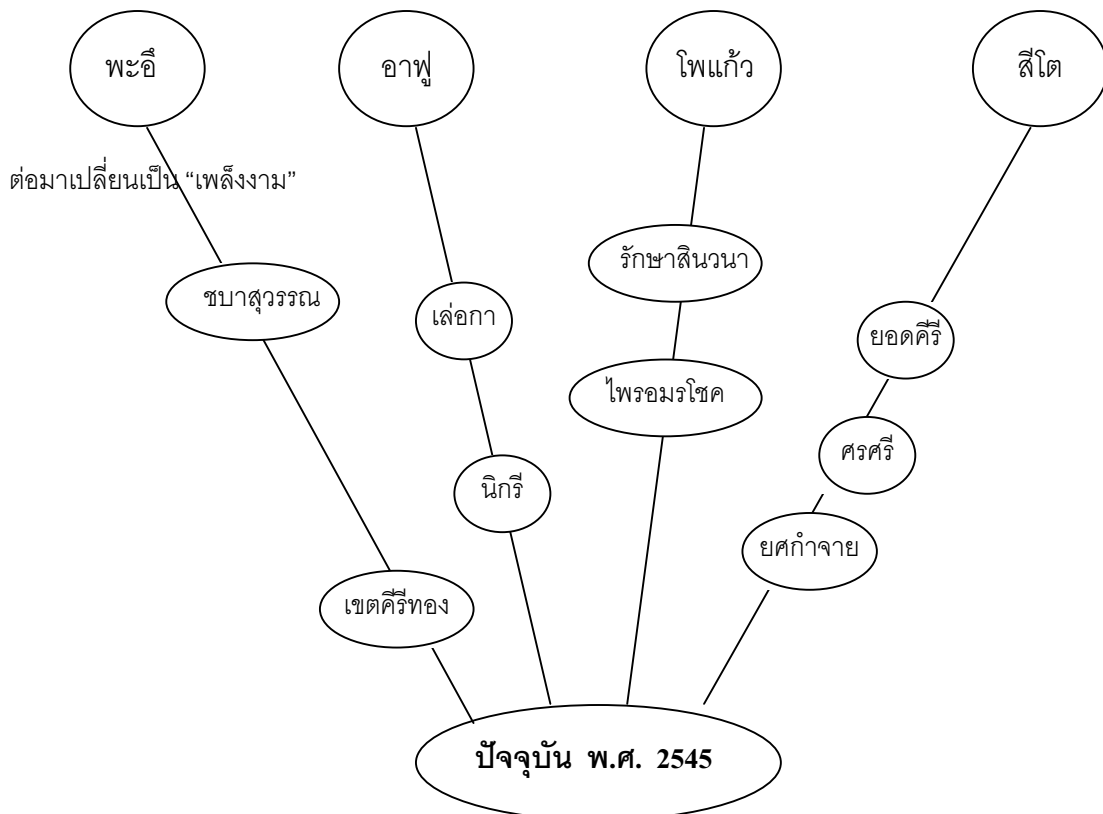
สังคมปากากะญอนับถือญาติฝ่ายมารดา อันหมายถึง ผู้หญิงจะมีฐานะเป็นหัวหน้าตระกูลเมื่อแต่งงานแล้ว ฝ่ายชายต้องไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง นับถือพ่อแม่และคณาญาติ รวมทั้งผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิง ดังนั้นกลุ่มตระกูลที่มีฝ่ายหญิงมากก็จะมีเสถียรภาพและมีอำนาจในการปกครองชุมชนไปโดยปริยาย การเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันและกันในสมาชิกกลุ่มตระกูลเดียวกันเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ผู้อ่อนอุโสกว่า เคารพผู้อูโสมากกว่า ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติถูกเชื่อมโยงให้

³ เตาไฟปากากะญอถูกออกแบบเป็นสี่เหลี่ยม เสาตั้งสี่มุมเสามี หิ้ง 2-3 ชั้น หิ้งชั้นแรกไว้ตากเนื้อ ถั่วเน่า ข้าวเปลือกเพื่อตำวันรุ่งขึ้น หิ้งชั้นที่สองไว้เก็บอุปกรณ์เครื่องครัว อุปกรณ์เกษตรและเมล็ดพันธุ์พืชบางส่วน หิ้งชั้นที่สามบางทีเก็บเสื้อหน้อยอบป้อ (ที่แบกข้าว) และยาสมุนไพรบางชนิด เช่น ยาแก แต่อสิพาโต๊ะ

แน่นแฟ้นก็ด้วยการเคารพนับถือบรรพบุรุษของตระกูล และสมาชิกในกลุ่มตระกูลก็มีความเชื่อมั่นในบรรพบุรุษของตนว่าสามารถบันดาลให้ครอบครัวอยู่อย่างสงบสุข

กลุ่มตระกูลที่ใหญ่ ๆ 5 ตระกูล ในบ้านห้วยปูลิงที่มีความสัมพันธ์กันทางระบบเครือญาติ

สายตระกูลครั้งตั้งถิ่นฐาน

1. ตระกูลอาฟูเป็นคนพื้นราบมาแต่งงานกับคนปากกะญอห้วยปูลิง กลุ่มนี้สืบเชื้อสายมาจากผู้นำเดิม ที่เรียกว่า "ฮีไซ" ชาวบ้านทั่วไปมีความเชื่อว่า ฮีไซ เป็นผู้ถูกเลือกจากผีบรรพบุรุษเพื่อทำหน้าที่ติดต่อระหว่างผีบรรพบุรุษกับพวกเขา ซึ่งเป็นลูกหลาน โดยผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ปัจจุบันห้วยปูลิง พ่อเฒ่าหม่อควะ มีตำแหน่งเป็น "ฮีไซ" มีอย่างบทบาทสำคัญต่อกลุ่มชาวบ้านถือพุทธ-ผี

2. ตระกูลโฟแก้ว เป็นกลุ่มตระกูลเก่าแก่ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานถาวร มีการโยกย้ายออกไปแล้วย้ายกลับคืนมา กลุ่มตระกูลนี้ก็แต่งงานกับกลุ่มตระกูลอาฟู นับว่าเป็นสายตระกูลที่ใหญ่ และสองตระกูลที่ความสัมพันธ์เครือญาติเข้มข้น มีพ่อเฒ่าตาชะเป็น 1 ใน 3 ครั้วเรือนที่ยังนับถือผีบรรพบุรุษ นอกนั้นตระกูลโฟแก้วก็เปลี่ยนมานับถือพุทธหมด

3. ตระกูลเพลิงงาม เดิมชื่อ "พะอี่" ก็เป็นตระกูลเก่าแก่ตั้งแต่ตั้งถิ่นฐาน ไม่เคยโยกย้าย

ไปไหนเลย เป็นสายตระกูลที่มีผู้หญิงมาก โดยแต่งงานกับตระกูล “อาฟุ” และ “โพแก้ว”

4. ตระกูลสีโตเป็นตระกูลเก่าแก่ครั้งตั้งถิ่นฐาน แต่งงานและแตกเป็นตระกูลย่อย ๆ คือ ยอดศรี ต่อมาเปลี่ยนเป็น “ศรีศรี” และ “ยศกำจาย” ส่วนใหญ่กลุ่มตระกูลตั้งบ้านเรือนที่ห้วยบ่บ้านใหม่ สังเกตได้จากผู้อาวุโสที่เป็นผู้นำพิธีกรรม หรือ “ฮีโซ” ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างยิ่งจากคนในชุมชนห้วยปลิงในการเป็นตัวแทนชุมชนทำพิธีกรรมและติดต่อสื่อสารเจ้าป่า เจ้าเขา มีการสืบทอดตำแหน่งกันทางระบบเครือญาติ หรือตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งได้รับการเลือกตั้งภายในชุมชน ส่วนมากมาจากสายตระกูลที่ใหญ่ภายในชุมชน ระยะเวลาอันยาวนานของการตั้งถิ่นฐานบ้านห้วยปลิง จึงทำให้ชุมชนได้รับการสืบทอดความสัมพันธ์ทางสังคม พ่อแม่สอนลูก (ปาโม) ปู่ย่าตายาย (ผือพี) และป้าน้าอาสั่งสอนลูกหลานอย่างต่อเนื่อง

3.5 ประชากร/อายุ

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนประชากรห้วยปลิง-ป่าหมากปี พ.ศ.2544

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม
น้อยกว่า 1 ปี	4	4	8
1 – 2 ปี	5	4	9
3 – 5 ปี	21	18	39
6 – 11 ปี	17	18	35
12 – 14 ปี	14	21	35
15 – 17 ปี	25	27	52
18 – 49 ปี	75	74	149
50 – 59 ปี	7	5	12
มากกว่า 60 ปี	7	5	12
รวม	185	176	361

จำนวนประชากรทั้งหมด 361 คน เป็นชาย 185 คนและหญิง 176 คน 81 หลังคาเรือน

หมายเหตุ : ข้อมูล จปฐ. ปี 2544 ฝ่ายทะเบียนกรมพัฒนาชุมชน ที่ว่าการ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

ศาสนา

ชาวบ้านห้วยปลิงส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และผีในจำนวน 35,16 และ 3 ครัว เรือนตามลำดับ โดยการเข้ามาของศาสนาพุทธเข้ามาฝังรากรื้อยกกว่าปีมาแล้ว และศาสนาคริสต์แพร่ ขยายมาราว พ.ศ.2525 แต่ยังคงรักษาความเชื่อดั้งเดิมของปกากะญอ คือ มีความเชื่อของการเกิดมา เป็นคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ต่าที ต่าเทอะ) เจ้าน้ำ เจ้าป่า เจ้าเขาและผีบรรพบุรุษ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในโลกนี้

โดยจะมีความเคารพยำเกรงในเรื่องเหล่านี้ จากการแสดงออกในรูปพิธีกรรมความเชื่อที่มีความหมาย และการให้ความสำคัญในโอกาส เช่น การขออนุญาต การขอวิงวอนการขอร้อง การบนบานและการขอขอบคุณ เพราะคนไม่ใช่เจ้าของธรรมชาติ จะต้องใช้อย่างระมัดระวังและแจ้งให้เจ้าของธรรมชาติรู้ก่อนจะทำประโยชน์ โดยเฉพาะการให้ความสำคัญในการเลี้ยงผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ที่ภาษาชนเผ่าเรียกว่า “เอะแค” แต่ด้วยความยากลำบาก พิธีกรรมต่าง ๆ หลายอย่างที่ซับซ้อนมากมาย ทำให้ชาวบ้านได้เปลี่ยนความเชื่อชุมชนต่าง ๆ ดังนี้

1. ความเชื่อดั้งเดิมคือ นับถือผี เป็นสายความเชื่อที่สืบทอดคล่องและสามารถรับความเชื่อพิธีกรรมของศาสนาพุทธได้ และยังประกอบพิธีกรรมในการทำมาหากินอื่น ๆ อยู่ แต่จะมีย่อยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

- 1.1 เลี้ยงผีบรรพบุรุษ (เอะแค) มีจำนวน 3 หลังคาเรือน
- 1.2 ตัดผีบรรพบุรุษ (สักรา สะเตอะลี) มีจำนวน 56 หลังคาเรือน

2. นับถือศาสนาคริสต์ เมื่อชาวบ้านได้เข้าเป็นศาสนิกแล้ว ต้องละเลิกในความเชื่อ พิธีกรรมต่าง ๆ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมดั้งเดิมของชาวปกาเกอะญอ ที่มีอยู่ในชุมชนมี

- 2.1 นิกาย คือ โปรเตสแตนต์ (คริสต์เตียน) มีจำนวน 18 หลังคาเรือน
- 2.2 นิกายคาทอลิก มีจำนวน 4 หลังคาเรือน

การใช้ภาษา

ชาวบ้านห้วยปูลิงเป็นชนเผ่าปกาเกอะญอ (สกอว์) ทั้งหมด การสื่อสารภายในชุมชนจะใช้ภาษาเผ่าเป็นภาษาพูด ส่วนการเขียนปกาเกอะญอจะมีมากในกลุ่มชาวบ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด คือ เยาวชนรุ่นอายุ 10-30 ปี จะมีการพูดทับศัพท์ภาษาไทยมากขึ้นและเขียนหนังสือปกาเกอะญอไม่ได้ ปกาเกอะญอคริสเตียนจึงพยายามฟื้นฟูภาษาเขียนปกาเกอะญอ เช่น มีการสอนนักเรียนในโรงเรียนช่วงปิดเทอม ส่วนการเขียนภาษาไทยนั้น ชาวบ้านต่ำกว่าช่วงชั้นอายุ 35 ปีลงมาส่วนมากจะเขียนได้ และภาษาพูดภาษาไทยจะใช้สื่อสารกันได้ดีในหญิงชายอายุ 35 ลงมา ส่วนผู้หญิงไม่ค่อยกล้าพูดภาษาไทยมากนัก การสื่อสารกับคนนอกเผ่า จะใช้ภาษาไทย

ตัวอักษรปากากะญอ

ตัวอักษรไทย

ตำราสมุนไพร่ห้วยปลิง

การแต่งกาย

ชาวบ้านในหมู่บ้านห้วยปลิงยังคงรักษาวัดนธรรมการแต่งกายอยู่ โดยเฉพาะผู้หญิงยังคงรักษาวัดนธรรมอยู่ แต่การเปลี่ยนแปลงมีมากในกลุ่มผู้ชายและเยาวชนรุ่นใหม่ผู้หญิงจะเริ่มใส่ชุดสากลมากขึ้น ในกรณีไปทำงานในไร่ในสวนแต่ในการวัดนธรรม พิธีกรรมร่วมหมู่ของชุมชนจะพร้อมกันแต่งกายแบบปากากะญอดั้งเดิม เช่น งานมัดมือ งานแต่งงาน ไปวัดวันศีล การแต่งกายของชุมชนมี 3 กลุ่มคือ

1. ชุดแต่งกายผู้หญิงสาว เด็กผู้หญิงตั้งแต่เกิด จนถึงวันแต่งงานจะมีแต่งงานเสื้อทอสีขาวยาวถึงข้อเท้า แขนสั้น เมื่อแต่งงานแล้วจะเปลี่ยนเป็นชุดแม่บ้าน จะใส่ชุดสีขาวอีกไม่ได้
2. ชุดแต่งกาย ผู้หญิงแม่บ้าน เมื่อวันแต่งงานก่อนเข้าห้องหอจะต้องเปลี่ยนชุดแม่บ้านเป็นชุด 2 ท่อนเสื้อยาวถึงเอว แขนสั้นสีดำ หรือน้ำเงิน ประดับด้วยลูกเดือยหรือทอดด้วยลวดลายต่าง ๆ มีผ้าซิ่นสีแดงทอเอง
3. ชุดแต่งกายผู้ชาย จะใส่เสื้อสีแดงระดับเอว แขนสั้น และมีกางเกงขาก๊วย (ซื้อจากตลาด) ปัจจุบันผู้ชายมักจะซื้อเสื้อและกางเกงจากตลาดมาใส่ เพราะคิดว่าสะดวกและมีหลากหลายกว่า
ทอเอง

3.6 ประเพณี วัดนธรรม

1. พิธีกรรมมัดมือเรียกขวัญ : มกราคมถึงกลางกุมภาพันธ์และสิงหาคม

พิธีกรรมมัดมือเป็นงานระดับชุมชนที่ต้องให้ฮีไท่กำหนดวันในเดือนดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นวันศีล หรือวัน 15 ค่ำ เมื่อฮีไท่กำหนดวันแล้วก็จัดการต้มเหล้า แล้วเชิญผู้อาวุโสในหมู่บ้านมากิน จากนั้นบ้านอื่น ๆ ในชุมชนก็เริ่มต้มเหล้า ทำอาหาร เชิญเชิญผู้อาวุโสมากินเหล้า และให้ศีลให้พร จากนั้นเจ้าบ้านก็จะกินเหล้าหรืออาหารต่อได้ เป็นการป้องกันการปิดป่าโรคภัย และมีนัยยะของการพบปะบรรดาญาติพี่น้องทั้งบ้านใกล้เรือนเคียง ปากากะญอเชื่อว่ามนุษย์มีขวัญอยู่ 27 ขวัญ อยู่ในร่างกาย 5 ขวัญ อยู่ในสรรพสัตว์อีก 32 ขวัญ และขวัญหรือเกลอนั้นเป็นสาเหตุให้เจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อเกิดการเจ็บป่วยอย่างฉับพลัน หรือไม่ทราบสาเหตุ ฮีไท่จะทำนายทายทักว่า ผีขโมยขวัญ เพราะปากากะญอเชื่อว่าผี

สามารถสื่อสารถึงคนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น เข้าฝัน ทำให้เจ็บป่วยขณะเดียวกันคนก็สามารถสื่อสารถึงผีได้ด้วยพิธีกรรมผ่านทางฮีโซ

นอกจากความเชื่อว่าการเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผีแล้ว บางครั้งก็เกิดจากการกระทำผิดกฎบางอย่าง เช่น กฎข้อห้ามหมู่บ้าน ข้อห้ามในการผลิต ทำไร่ไม่เลี้ยงผีน้ำ ผีไร่ เหล่านี้ทำให้เกิดสิ่งไม่ดีไม่งาม มีชะนี หรือเม่นเข้ามาในหมู่บ้าน (สัตว์ที่ถือว่าจะโชครางไม่ดี) มีดบาด ทุ่งกุด อาการกลุ่มนี้มักรักษาด้วยสมุนไพรและเวทย์มนต์คาถา การทำพิธีกรรมมัดมือเรียกขวัญเป็นการแสดงถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างครอบครัวเครือญาติ ชุมชน ธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ มีคุณค่าทางจิตใจสูง ปัจจุบันเริ่มมีเทคโนโลยีทางการแพทย์ ความเจริญ เด็กลงไปเรียนหนังสือในเมือง ช่วงเวลาการมัดมือต้องเปลี่ยนไปในช่วงปิดเทอม คือเมษายนและตุลาคม นั้นหมายถึงเป็นการมัดมือในครัวเรือนเท่านั้น ยามมีใครเจ็บไข้ได้ป่วย หมู่บ้านห้วยปูลิงยังคงทำพิธีมัดมือเรียกขวัญ แม้จะพาคนเจ็บป่วยไปสถานีนอนามัยหรือโรงพยาบาลก็ตาม

2. กินข้าวใหม่ (ปือแซะคลี) : เดือนพฤษภาคม

ช่วงเริ่มปลูกข้าว โดยเอาเชื้อข้าวจากปีที่แล้วมาปลูก ผู้ชายจะเอาเสียมนำไร่ ผู้หญิงจะหยอดเมล็ดข้าว ก่อนที่จะปลูกข้าวทั้งแปลงนั้น ต้องปลูกแม่ข้าวก่อน ส่วนเชื้อข้าวที่เหลือที่เรียกว่า “ปือแซะคลี” จะนำมาต้มเหล้าแล้วเรียกคนมาดื่ม โดยเหลือทำพิธีถ้วยหนึ่ง หลังจากนั้นกินอาหารที่ข้าวอุปกรณที่ใช้ ต้นกิโลลิละหละ (ภาษาปากากะญอ พืชตระกูลถั่ววัลย์ สรรพคุณใช้ห้ามเลือดได้) มัดรอบหม้อข้าว เป็นเครื่องหมายแสดงว่า จะได้ข้าวพอเพียงเลี้ยงดูคนในครัวเรือน เป็นอันเสร็จสิ้นฤดูกาลเพาะปลูก แต่ยังไม่สิ้นพิธีกรรมอันเป็นเหมือนพันธะสัญญาที่ต้องกระทำต่อไป

3. เลี้ยงผีบรรพบุรุษ : เดือนมีนาคมและสิงหาคม

พิธีนี้กระทำเฉพาะคนในครอบครัวไม่ได้เชื้อเชิญฮีโซ หรือเครือญาติ การเลี้ยงผีบรรพบุรุษฝ่ายผู้หญิง คล้าย ๆ กับพิธีกรรมมัดมือเรียกขวัญ แต่การต้มเหล้าถ้วยหนึ่งเลี้ยงผีก่อน เจ้าบ้านจึงกินและลูกหลาน การประกอบพิธีกรรมจะไม่ให้บุคคลภายนอกไปมีส่วนร่วมใด ๆ ในปัจจุบันที่ลูกหลานไปเรียนหรือทำงานข้างล่าง การเลี้ยงผีบรรพบุรุษจึงนัดหมายกันตามความสะดวก ที่ต้องพร้อมเพียงของครอบครัวที่ถือผี

4. เลี้ยงผีนา/ผีน้ำ : เดือนเมษายน

ผู้มีนาเริ่มทำนาราวเดือนเมษายน นาของปากากะญอเป็นทรัพย์สินที่สำคัญยิ่งเพราะได้มาด้วยความยากลำบาก ต้องอาศัยภูมิประเทศที่เหมาะสมและใช้แรงงานมากในการเบิกที่นาขึ้นบันได

ตลอดจนการนำน้ำเข้านา ด้วยเหตุนี้นาจึงเป็นทรัพย์สินของครอบครัวที่สามารถตกทอดถึงลูกหลานได้ ขณะที่ไร่หมุนเวียนเป็นทรัพย์สินส่วนรวม มีสิทธิ์ในการทำกิน แต่ไม่สามารถซื้อขาย พิธีกรรมนี้ผู้ถือผีจะมีการเลี้ยงผีนาด้วยไก่ตัวผู้ 1 ตัว ผีน้ำผีหนองเลี้ยงด้วยหมูในจุดที่ใกล้ฝาย โดยจุดนี้จะเลี้ยง 3 ปี ครั้ง การเลี้ยงผีน้ำเป็นการสำนึกในบุญคุณของน้ำที่ให้ประโยชน์ในการเพาะปลูกและเสมือนพิธีกรรมการทำ ความเข้าใจระหว่างคน ผีและนา ให้ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย และข้าวงอกงาม

5. การเลี้ยงขอบคุณโก่บือคาร์/ส่งนกโก่บือคาร์ขึ้นสวรรค์ : เดือนธันวาคม

รูปภาพที่ 3

พิธีกรรมเลี้ยงผีไร่

เมื่อมีการขนข้าวขึ้นฉางหมดแล้ว ก็จะมีการเลี้ยงอีกครั้งหนึ่ง โดยจะทำการเชือดไก่ที่ฉางข้าวตรงกลางกองข้าวกองหนึ่ง และมีการเก็บกองข้าวนี้ไว้เพียงเล็กน้อย และเมื่อมีการขนข้าวกลับบ้านหมดแล้ว จะนำเมล็ดข้าวที่เก็บไว้มากองรวมกันไว้ ซึ่งชาวบ้านปากากะญอเรียกว่า “พอไซพอคีต๊ะ” และจะนำข้าวส่วนนี้ไปต้มเหล้า สำหรับการเลี้ยงนกโก่บือคาร์นั้น จะให้นกจิกอวัยวะไก่อย่างละเล็กละน้อย แล้วนำไปวางไว้ที่ฉางข้าว ที่ต้องเลี้ยงนกชนิดนี้มีตำนาน ความเชื่อว่า เมื่อก่อนนกหรือนกโก่บือคาร์ติดอยู่ในโพรงได้ นกตัวนี้ก็ได้เอ่ยปากว่าจะดูแลรักษาไร่ข้าวให้คนปากากะญอได้กล่าวต่อว่า “ ถ้านกเจ้ามองดูตอไม้เป็นสีดำเมื่อไร ขอให้ท่านลงมาดูแลไร่ให้แก่ข้าด้วยแล้วหลังจากเสร็จสิ้นการทำให้ไร่แล้วจะเลี้ยงส่งให้ท่านกลับ “ ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นการผลิตข้าวแล้ว จึงทำพิธีส่งนกตัวนี้บินกลับสวรรค์แสดงความกตัญญูที่ช่วยให้ข้าวงอกงามดี

จะเห็นว่าพิธีกรรมและความเชื่อในไร่หมุนเวียนเป็นศูนย์กลางระหว่างคนในชุมชน และมีผลทางอ้อมในการระดมแรงงานในการจัดการไร่แต่ละแปลงของทุกครอบครัว ตั้งแต่การเริ่มขั้นตอนการถางไร่ เผาไร่ ลงเมล็ดพันธุ์ การดูแลจัดการป้องกันวัชพืช แมลงและศัตรูพืชต่าง ๆ ไปจนถึงการเก็บ

เกี่ยวข้าว ดีข้าว และกินข้าวใหม่ ระบบการผลิตไร่หมุนเวียนกับวิถีชีวิตและความเชื่อที่ผูกพันซึ่งกันและกันของคนทั้งชุมชนเป็นอย่างมาก

3.7 การศึกษา

ตารางที่ 4 จำแนกจำนวนประชากรตามระดับการศึกษาหมู่บ้านห้วยปูลิง

จำนวนตาม	จำนวน
ระดับการศึกษา	
ก่อนวัยเรียน	39
6 – 12 ปี เรียนประถมศึกษา	35
เด็กจบ ม. 6 เรียน ม.ต้น	36
คนในครัวเรือน (14 – 50 ปี)	173
อ่านและเขียนไทยได้	
รวม	283

นอกจากข้อมูลมือสอง พบว่ายังมีนักเรียนที่ย้ายถิ่นลงไปเรียนหนังสือภายนอกชุมชน ซึ่งไม่ได้จำนวนที่แน่นอน

หมายเหตุ : ข้อมูล จปฐ. ปี 44 ฝ่ายทะเบียนกรมการพัฒนาชุมชน ที่ว่าการ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

1. โรงเรียนห้วยปูลิง

โรงเรียนห้วยปูลิงตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2503 ในเนื้อที่ 12 ไร่ 25 ตารางวา ซึ่งแต่เดิมเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ใกล้ห้วยอมบ้านใหม่ป่าหมาก เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างหมู่บ้าน มีบ้านห้วยปูลิง บ้านป่าหมาก บ้านตองก้อ และบ้านห้วยไม้ดำ ตอนแรกได้รับความร่วมมือจากนายพะยะปือ พานทอง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 บ้านห้วยไม้ดำ และนายสมบัติ กอแก้ว ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 7 บ้านตองก้อ ตลอดจนชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ปีการศึกษา 2541 โรงเรียนได้รับอนุมัติให้เปิดโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา ปัจจุบันโรงเรียนบ้านห้วยปูลิงดำเนินการจัดการเรียนการสอนระดับก่อนประถมศึกษาคือชั้นอนุบาล 1 – 2 และระดับประถมศึกษา 1 – 6 และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ม. 1 – 3 จำนวนนักเรียนปัจจุบัน 135 คน เป็นชาย 70 คนเป็นหญิง 65 คน ครูจำนวน 11 คน

อาจารย์ใหญ่ตั้งแต่อดีต – ปัจจุบัน

1. นายสุรศักดิ์ ขวณชื่น (พ.ศ.2525 – 2535)
2. นายบุญช่วย คันธิสาร (พ.ศ.2537 – ปัจจุบัน)

2. ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา (ศ.ศ.ช.) บ้านหนองขาวเหนือและห้วยปมฝาด

สังกัดการศึกษานอกโรงเรียน เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2521 และเริ่มมีหลักสูตรของตนเอง คือ หลักสูตรประถมศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา 2524 โดยมีวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
1.ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน	1.ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และสังคม
2.ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง ครอบครัวและสังคม	2.ประชากรไทยอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข
3.หลักสูตรการเรียนการสอนได้ปรับเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างสอดคล้อง	

ปัจจุบันมีนักเรียนที่หลักสูตร ศ.ศ.ช. จำนวน 54 คน จบไปแล้ว 16 คน

1. นายเกรียงศักดิ์ ชายสืบสกุล
2. นายบุญทวี ศิราชาญ
3. น.ส.น้อยทิพย์ ศิราชาญ
4. น.ส.กรรณิกา ตันแก้ว
5. นายวิศิษฐ์ พรหมชมชา
6. น.ส.ดาววรรณ ยวบแก้ว

3. ศูนย์เด็กเล็ก

ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2539 โดยการสนับสนุนของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยนางสาวสายพิน รักษาสินนาเป็นครูพี่เลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน ปัจจุบันมีเด็กก่อนวัยเรียนจำนวน 39 คน

4. วัดห้วยปลิง

ตั้งมาเมื่อ พ.ศ.2522 โดยมีภิกษุสามเณรมาประจำวัด เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และสอนธรรมะ ปัจจุบันมีภิกษุ 1 รูป วิชาญ ปัญญาโณ (กลุ่มตระกูลอาฟู) ประจำอยู่ที่วัด

3.8 การรักษาสุขภาพ

1. สถานิอนามัยห้วยปลิง

เป็นสถานิอนามัยแห่งแรกที่สร้างด้วยเทคนิคใหม่ใช้วัสดุและแรงงานท้องถิ่น ด้วยการสนับสนุนจากโครงการไทย – เยอรมัน เปิดบริการครั้งแรก พ.ศ.2540 มีเขตรับผิดชอบ 4 หมู่บ้านหลัก 6

หมู่บ้านบริวาร ประชากร 1,137 ได้แก่ หมู่ 1 ห้วยปลิงบ้านใหม่ และป่าหมาก หมู่ 7 ห้วยตองก้อ ห้วยหมูนบน ห้วยหมูล่าง ห้วยฮ้าน้อย หมู่ 9 ห้วยไม้ดำ หมู่ 11 ห้วยไทร กิ่วมื่น ห้วยมะงิ ห้วยม่วง

ปัจจุบันมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุข 3 คน

1. นายบุญเพิ่ม ทองดี หัวหน้าสถานีอนามัย (พ.ศ.2545 – ปัจจุบัน)
2. นายถนัด บุญพาเพชร เจ้าหน้าที่สาธารณสุขชุมชน 4 (พ.ศ.2544 – ปัจจุบัน)
3. นายยุทธการ วงศ์ศักดิ์ศรี นักการภารโรง (พ.ศ.2545 – ปัจจุบัน)

เมื่อชาวบ้านเข้ารับบริการเจ็บป่วยเกินความสามารถที่อนามัยจะรักษาได้ เจ้าหน้าที่จะส่งผู้ป่วยหนักส่งโรงพยาบาลศรีสะเกษ ซึ่งเป็นโรงพยาบาลประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน ใช้เวลาเดินทางประมาณ 4-5 ชั่วโมง และถนนหนทางลำบากในช่วงฤดูฝน

2. หมอพื้นบ้าน/ผู้รู้

หมอที่สามารถวินิจฉัยโรคและปรุงยามีหลายคน ได้แก่ นางโฉ (ไทใหญ่) และหม่อคะอาฟู ได้นำตำรายาไทใหญ่ที่สั่งซื้อจากพื้นราบมาผสมผสานยาสมุนไพรของปากากะญอ ใช้รักษาหลากหลายที่ต้องการเมื่อเจ็บป่วย ในหอย่อมบ้านป่าหมากมีพะตี่ตำเล่ซึ่งเป็นหลานเขยของหม่อคะ นับได้ว่าเป็นผู้รู้เรื่องยาสมุนไพรมาแต่เดิม การรักษาสุขภาพด้วยยาสมุนไพรของพะตี่ตำเล่จะมีการใช้คาถาอาคมร่วมด้วยและผู้รู้หลายคนในหมู่บ้านก็มีลักษณะเดียวกัน ส่วนนายมิตรชัย และนายเจริญ หอย่อมบ้านใหม่ สามารถวินิจฉัย ปรุงยาที่เกิดจากการทดลอง คิดค้นและประสบการณ์ใช้เพื่อรักษาสุขภาพตนเองและเครือญาติ อีกทั้งสำหรับการจำหน่ายเมื่อมีผู้ขอ หรือสั่งซื้อโดยส่วนมากเป็นเครือญาติที่ตำบลผาบ่อง หรือหัวหน้าแม่สะกิด

ในแต่ละชุมชนเมื่อถามชาวบ้านก็สามารถบอกตำแหน่งแห่งที่ของผู้รู้ หมอยาสมุนไพรในชุมชนทั้งหญิงและชาย เช่น เมื่อนักวิจัยลงพื้นที่บ้านห้วยไม้ดำ ถามถึงผู้รู้ยาสมุนไพร ชาวบ้านหลายคนบอกชื่อนายสมพงษ์ เพียงไพรชน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่มีการสั่งสมภูมิปัญญาสมุนไพร ใช้ประโยชน์ มีการถ่ายทอดสู่เครือญาติข้ามขอบเขตหมู่บ้านห้วยปลิงบ้าง หนองขาวกลางบ้าง หรือถามถึงหมอดำแยบ้านห้วยปลิง ชาวบ้านกล่าวอ้างถึงนางพะและเหมาะะ สีโต มารดาบุษยรัตน์ ซึ่งปัจจุบันหน้าที่ดังกล่าวได้โรยร้างไป เพราะแม่บ้านรุ่นใหม่นิยมไปคลอดลูกที่โรงพยาบาลแม่ฮ่องสอน

ส่วนหม่อคะ (ผู้หญิง) แทบทุกคนรู้เรื่องยาสมุนไพรโดยเฉพาะสมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วยของเด็ก เช่น แก้วหวัด แก้วไข้เด็ก ปวดท้อง เป็นต้น แต่เป็นเพียงบางคนที่เลือกใช้ยาสมุนไพรบำบัด ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 35 ปีขึ้นไป การรักษาสุขภาพตนเองของชุมชนห้วยปลิงมักใช้ประโยชน์จากพืชมากที่สุด รองลงมาได้จากสัตว์ โดยมากเป็นพืชสมุนไพรเดี่ยวๆ หรือตำรายาชุมชนที่เกิดจากประสบการณ์ใช้ เพื่อรักษาอาการโรคหรือโรคทั่ว ๆ ไป เช่น เป็นไข้ ปวดหัวตัวร้อน ปวดหลัง ปวดเอว ตัวยา

สำคัญคือ “เต๋อะสิพาโต๊ะ” หรือยาหลวง (เต๋อะสิ แปลว่า ยา/พะโต๊ะ แปลว่าใหญ่) ที่ใช้รักษาโรคพื้น
ฐาน และใช้ผสมกับตัวยาอื่นๆ ประโยชน์ยาสมุนไพรห้วยปู่ลิงสามารถจำแนกเป็น

1. เพื่อรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ยาแก
2. เพื่อบำรุงกำลัง
3. เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชุมชน

ยกตัวอย่างพืชสมุนไพร(ภาษาปากากะญอ) ที่ใช้ในการรักษาอาการเจ็บป่วย ได้แก่ เต๋อะสิ
พาโต๊ะ พอปกว่าหละ นะเบาจอ พอซุจอ พอซอปู้ แคมเม นอพะโต๊ะ เหล่านี้เป็นพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรค
ทั่วไป เป็นไข้ ปวดหัวตัวร้อน ปวดเมื่อยเนื้อตัว เป็นต้น

โดยปกติชาวบ้านมักเก็บหายาสมุนไพรในป่า ตั้งใจเข้าไปหาในป่าลึกที่มีชนิดพืชสมุนไพร
นั้นๆ หรือยามเวลาไปเที่ยวป่าและไปกลับจากไร่ในทุกวัน ซึ่งบางชนิดใช้ได้ทันที ไม่ได้มีการแปรร
สภาพ เช่น ส้มป่อย และสเรเด (ประคำดีควาย) ใช้สระผมฆ่าเหา ชักผ้าและเบือปลา ชิโปรเกว (
สาบเสือ) ใช้ขี้ปิดบาดแผลหยุดเลือดไหล หรือเมื่อนำกลับมาชาวบ้านมักใช้วิธีตากแห้ง บางชนิดที่
เป็นเถาวัลหรือกิ่ง ก็ตัดเป็นท่อนๆ ละ 3-4 นิ้วเพื่อความสะดวกในการใช้ประโยชน์ แล้วจึงห่อยาสมุนไพร
เก็บรักษาไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟเพื่อกันชื้นและแมลง วิธีการใช้ยาสมุนไพรแต่ละชนิดได้แก่ อบ อาบ
ประคบ อังไฟ นวดแล้วแต่อาการโรค อย่างไรก็ตาม การเก็บยาสมุนไพรใช้จะสามารถเก็บได้ทุกคน ทุก
เวลา ผู้รู้ได้สะท้อนความเชื่อในการเก็บยาสมุนไพรตรงกันหลายข้อเช่น

1. เต๋อะสิพาโต๊ะ (ยาหลวง) ผู้ชายอายุ 25 ปีเก็บได้เท่านั้น และเป็นลูกคนแรกจะได้ยา
แรง
2. เก็บยาวันพุธจะได้ยาแรง ห้ามเก็บยวันสี่ล (วันพระ) และวันอาทิตย์ของศาสนิกชน
3. พืชสมุนไพรบางชนิดห้ามเก็บตอนขาไป ให้บอกเจ้าที่ไว้ แล้วจึงมาเก็บตอนขากลับ
4. เวลาไปเก็บยาสมุนไพรให้ไปคนเดียวห้ามบอกใคร

นอกจากนี้ยังมี ยังมีความเชื่อว่าจะให้แก้ผ้าไปเก็บยาและห้ามบอกใคร และมีการวางยาสูบ
หรือปั้นข้าวให้เจ้าที่เจ้าทางในบริเวณที่พบยา ผู้รู้จะนอบน้อมกล่าวคำคาถาขอยาสมุนไพรจากเจ้าที่
เชื่อกันว่าเมื่อทำครบกระบวนการ ยาที่ได้พืชสมุนไพรที่ช่วยให้ผู้เจ็บป่วยหายจากโรคแน่นอน ส่วนการ
ถ่ายทอดผู้รู้ไม่ว่าจะเป็น

รูปภาพที่ 4

การเก็บรักษาพืชสมุนไพรโดยวิธีการตากแห้ง

พ่อหรือแม่ มักถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรแก่ลูกคนแรกเสมอ เพราะเชื่อว่าหากลูกคนแรกไม่ว่าหญิงหรือชายไปเก็บยาจะได้ยาที่แรง แม้ในปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวผู้รู้ก็ยังยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

3.9 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจุบันมีเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติห้วยปูลิง ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง ชาวบ้านได้ใช้ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาแต่ดั้งเดิม โดยแบ่งพื้นที่ให้ชาวบ้านรับรู้ มีการประชาสัมพันธ์ กฎระเบียบ และมีคณะกรรมการหมู่บ้านช่วยกันควบคุมดูแล โดยการนำเอาความรู้ กฎจารีต ผสมผสานกับการจัดการแบบใหม่ที่เรียกว่า “ป่าชุมชน” โดยใช้ชุมชนเป็นฐานการดูแล ซึ่งได้ร่วมกันเป็นเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติห้วยปูลิง มีสมาชิกบ้านห้วยปูลิงมีทรัพยากร ดังนี้

ดิน สภาพดินบ้านห้วยปูลิง เป็นดินที่มีหน้าดินร่วน ในดินจะเป็นดินเหนียว มีลักษณะไม่สามารถอุ้มน้ำได้ เมื่อเวลาฝนตก หน้าดินจะประกอบด้วยธาตุอาหาร จะถูกชะล้างไป ทำให้ดินไม่ดี ที่ภาษาปกาเกอะญอเรียกว่า “ฮ่อโซ่ซอเซวูย” จึงทำให้พืชผลเจริญเติบโตช้า หรือต้องปรับปรุงดินเพิ่ม ชาวบ้านเล่าว่าดินประเภทนี้จะอยู่และสังเกตได้ชัดจากการเพาะปลูก แม้การเกษตร จะมาส่งเสริมปลูกพืชผลไม้ เมืองหนาว ก็เจริญเติบโตช้า มักไม่มีผลผลิต

น้ำ ห้วยปูลิงจะไหลลงสู่เส้นแม่สะมาด ซึ่งเป็นลำห้วยหลักในการทำนา และปลูกพืชนอกฤดูทำนา อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านห่างจากหมู่บ้าน 50 เมตร ไหลผ่านหมู่บ้านตลอดสาย มีต้นกำเนิดจากป่าต้นน้ำหนองขาวกลาง อยู่ห่างจากหมู่บ้าน 15 กิโลเมตร ทำให้มีน้ำในการทำนาทำสวน ประสบกับปัญหาน้ำแล้งในบางปี และระหว่างเนินเขาพบชอกทางน้ำที่มีความลึกจำนวนมาก จึงพบพืช

พันธุ์หลากหลายชนิด ทั้งประเภทवान ยาสมนไพร รวมทั้งยาหลวง หรือเต๋อสิฟาโต๊ะมักพบบริเวณชอน
น้ำ ชาวบ้านจะไม่ทำการเกษตรบริเวณชอนน้ำและเนินเขา

ป่าไม้ ของบ้านห้วยบุ่งเป็นป่าผสม สน – เบญจพรรณ มีพืชนานาชนิดที่สำคัญ ไม้ไผ่ ไม้
สน ไม้เต็ง ไม้แดง ไม้ก่อ ยูคาลิปตัส วานประเภทต่าง ๆ เช่น ในป่าชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ เช่น

แหล่งอาหาร มีจำพวก ต้นส้มเปรี้ยว ผักหนาม ผักกูด ผักบุ้ง ผักอื่น ๆ ผลไม้ กัลย มะไฟ
มะม่วงป่า ไม้ก่อ ไม้เต็ง ไม้แดง มะขามป้อม

แหล่งสมุนไพร มีสารพัดชนิด ทั้งได้จากพืชยืนต้น ต้นหญ้า สัตว์ ดิน ปริมาณมากน้อย
แตกต่างกันตามสภาพพื้นที่ป่า และความลาดชัน ซึ่งเมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยสามารถหายจากในป่า
สารพัดอย่าง เช่น ปวดท้อง ปวดเมื่อย แก้พิษ โรคนี้่ว โรคเบาหวาน โรคดีซ่าน ฯลฯ

แหล่งก่อสร้าง สร้างบ้าน สร้างยุ้งข้าว ล้อมรั้ว ทำฟืน ส่วนใหญ่ใช้ไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่หวาย
ใบตองตึง ใบตองก่อ

ปริมาณความเปลี่ยนแปลง จากที่ชาวบ้านสรุปปัจจุบันมีน้อยมาก โดยเฉพาะไม้ก่อสร้างไม่
ค่อยมีแล้ว เพราะชุมชนได้ตั้งหลักแหล่ง รกรากถาวรมานานแล้ว และมีกฎระเบียบของชุมชนบนฐาน
ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ความเชื่อในการตัดต้นไม้ คือ

ต้นไม้ที่ห้ามตัดทำลาย ได้แก่

- ต้นไม้ผูกสายสะตือ (เปรอ) เมื่อแต่ละครอบครัวต้องคลอดลูกใหม่ จะหาต้นไม้ใหญ่ในป่าเปรอ
เพื่อนำสายสะตือเด็กใส่กระบอกไม้ไผ่ไปผูกไว้ เชื่อกันว่าต้นไม้จะเป็นขวัญของเด็กคนนั้น ต้น
ไม้ที่มีสายสะตือผูก จึงห้ามรังควานและทำลายเด็ดขาด เพราะจะส่งผลต่อชีวิตคนนั้น
- ต้นไทรที่เชื่อกันว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของเทพชื่อ “ หม้อกาเขล่อ ” ผู้กำหนดชะตาชีวิตมนุษย์
- ต้นสะคอดี เป็นต้นไม้ในพิธีศพ (สำหรับผู้ตายที่ยังเป็นโสด ไม่มีคู่ทำเป็นรูปอวัยวะแสดงเพศเป็น
สัญลักษณ์แทนคู่ให้ถ้าผู้เสียชีวิตเป็นชายจะทำเป็นอวัยวะเพศหญิง, ถ้าเป็นผู้หญิงจะทำอวัยวะเป็น
เพศชาย)
- ต้นไม้ที่ใช้ใบห่อข้าวให้คนตาย, ไม้แบกศพคนตาย
- “ ต้นไม้หางปลา ” (มี 2 ง่ามแตกออกจากต้นเดียวกัน) และ “ ไม้สองนาง ” (ต้นที่ลำต้นขึ้นมาคู่กัน)
ห้ามตัดไปใช้สร้างบ้าน จะทำให้คนในบ้านแตกแยกกันไม่ยอมกัน
- ไม้ที่ขึ้นบนจอมปลวก
- ไม้ที่มีจอมปลวกขึ้นกิ่ง, ไม้ที่มีรังผึ้ง- ต้นไม้ที่มีเจ้าของแล้ว
- ต้นไม้ที่มีกิ่งโน้มเข้าหากันเมื่อลมพัดจะเสียดสีกัน-ครอบครัวจะไม่อยู่กับเพื่อนฝูง
- “ ไม้เครือหวน ” (ไม้ที่มีเถาวัลย์พันเกี่ยวหรือมีกาฝาก) จะนำงูเข้าบ้าน ครอบครัวจะเจ็บป่วยตลอด

- ต้นไม้ตะวันผ่างาม (แสงตะวันส่องลอดง่ามไม้เป็นทางยาว) ถือว่าเป็นทางเดินของตะวัน-จะทำให้ร้อน
- ต้นไม้ที่ถูกฟ้าผ่า- ไม่ใช้สร้างบ้าน ทำฝืน

สัตว์บก หมูป่า เก้ง ลิง ไก่ป่า ชะนี อีเห็น ลิงลม นก หนู ห้ามล่า ทำการรบกวนและสอดส่องไม่ให้คน ข้างนอกละเมิดกฎระเบียบ

สัตว์น้ำ ที่เมื่ออยู่ เช่น หอย ปู กุ้ง ปลาขาว ปลาไหล ปลาดุก มีปริมาณมากโดยเฉพาะช่วงฝนแรก เดือนพฤษภาคม ชาวบ้านมักไปหาปลาที่น้ำแม่สะมาด โดยอุปกรณ์ใช้เบ็ด ฦวมก และแหส่วนมากแต่มีบุคคลภายนอกมักซื้อตปลาที่ในน้ำแม่สะมาดบ่อย ๆ

1.หะเแโพ (ปลาขาว)

4.หะปูลู

2.หะปะบอบ

5.หะซา (ปลาดุก)

3.หะพะอชู

3.10 อาชีพ/การทำมาหากิน

การทำมาหากินของชาวบ้านห้วยปลิงจะทำการเกษตรเป็นหลักประกันในการอยู่รอดของครอบครัว ปัจจุบันต้องเผชิญกับบริบทของประชากรที่เพิ่มขึ้นในทุกปี ปัญหาการถูกลดรอบของการหมุนเวียนของไร่

1. การเกษตร (เพาะปลูก)

เป็นอาชีพที่ยึดถือกันมานาน ทำเพื่อกินในครัวอยู่รอดสมาชิกในครอบครัว รูปแบบมีวัฒนธรรมชนเผ่าที่ยึดถือกัน เช่น เป็นระบบทำไร่หมุนเวียน การทำนาขั้นบันได การปลูกพืชผักสวนครัวผสมผสานกันหลายอย่าง ๆ

รูปภาพที่ 5

นาขั้นบันได

1.2 การทำไร่หมุนเวียน การทำไร่หมุนเวียน เป็นลักษณะการใช้ที่ดินแบบน้ำหมุนในเครือญาติ ประมาณ 30 ปี ที่แล้ว มีการหมุนเวียนใช้ 10 ปี แต่แต่ละแปลงประมาณ 5 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ราบไหล่เขาและมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ไร่หมุนเวียนอย่างชัดเจนในพื้นที่ที่รักษาเขตป่าชุมชน เป็นการรักษารั้วข้าวไร่พื้นบ้านอย่างต่อเนื่องในชุมชน อีกทั้งการปลูกข้าวโพด แตง เผือก มัน และงาผสมผสานในไร่หมุนเวียน ทำให้ชาวบ้านได้มีอาหารดังกล่าวอุดมสมบูรณ์ ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ชาวบ้านเริ่มหันไปทำนาขั้นบันไดมากขึ้น และไม่สามารถเบิกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนได้อีก จึงมีการลดรอบ 7 – 8 ปี มีการผลิตในอัตราที่ต่ำมากขึ้น สภาพดินดินค่อนข้างเสื่อมและเกิดการพังทลายของหน้าดิน

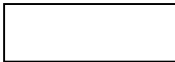
รูปภาพที่ 6

พื้นที่ไร่เหล่า (4-5 ปี) และ คีร์ พื้นที่ที่กำลังจะทำไร่ปีปัจจุบันบ้านห้วยปลิง

ตารางที่ 5 แสดงวิธีการผลิตการทำไร่หมุนเวียนและวัฒนธรรม

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก. ย.	ต.ค.	พ. ย.	ธ.ค.
1. ถางไร่		↔										
2. กันไร่/ล้อมรั้ว			↔									
3. เผาไร่				↔								
4. กำจัดวัชพืช					↔							
5. ปลุกข้าวไร่						↔						
6. เลี้ยงผีไร่/กำจัด วัชพืช							↔					
7. เกี่ยวข้าว/มัด ข้าว											↔	
8. ตีข้าว											↔	
<u>วัฒนธรรมประเพณี</u>		↔										
1. กินข้าวใหม่						↔						
2. เลี้ยงผีข้าว/ส่ง นกไถ่ป้อคาร์								↔				
3. เลี้ยงผีไฟ/มัดมือ วัวควาย											↔	
4. พิธีมัดมือ												↔
5. พิธีปล่อยนกขึ้น สวรรค์												

1.2 **การเพาะปลูก** นอกฤดูการผลิตยังปลูกผักสวนครัวในนา เช่น ผักกาด ผักกะหล่ำปลี กระเทียมหอมต่าง ๆ ซึ่งที่นาที่อยู่หัวฝาย ผลผลิตจะมีคุณภาพดีกว่า สามารถส่งลงไปขายในเมือง นอกนั้นปลูกเพื่อกินและขายในชุมชน ห้วยปูลิงมีการทำนา 60 % ของชุมชน พื้นที่ทำนาจะเป็นกรรมสิทธิ์ของตระกูล ส่วนหัวไร่ปลายนานั้นเป็นกรรมสิทธิ์ชุมชน ที่สามารถมาใช้ประโยชน์ ปลูกผัก เช่น ผักชี ผักกาด หอม กระเทียม เป็นต้น

รูปภาพที่ 7

การเอามือเอารันเกี่ยวข้าว

ตารางที่ 6

แสดง กิจกรรมรอบปีในการทำนาบ้านห้วยปลิง

	ม . ค.	ก.พ.	มี . ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ . ย.	ธ.ค.
1.ทำเหมืองน้ำ		↔										
2 .คาดหญ้า		↔										
3 .ไถ				↔								
4 .หว่านกล้า				↔								
5 .ปลูกข้าว					↔							
6.กำจัดวัชพืช								↔				
7.เกี่ยวข้าว											↔	
8 .ตีข้าว												↔

1.3 สวน การใช้ที่ดินในรูปแบบของการปลูกพืชยืนต้นต่าง ๆ ผสมผสานในครัวเรือนเพื่อสำหรับไว้เก็บเกี่ยวผลผลิตผลกันในครอบครัว แล้วถ้าขายผลผลิตได้ก็จะขาย ซึ่งสวนดังกล่าวจะอยู่ในบริเวณหลังบ้านหรือข้างบ้าน พืชที่ปลูกได้แก่ กล้วย สับปะรด ขนุน ชา พริก ผักสวนครัว มะขาม มะม่วง ฯ รูปแบบวนเกษตร จะใช้พื้นที่ติดกับบริเวณหมู่บ้าน และบริเวณบ้านมีการปลูกผักสวนครัว และชาเป็นส่วนน้อย การใช้ประโยชน์ตั้งแต่การใช้สอยสมุนไพร นำมาเป็นอาหารและขายมาเป็นรายได้หมุนเวียนภายในชุมชน

ผู้เชี่ยวชาญด้านข้างต่าง ๆ

1. ผู้เชี่ยวชาญด้านจักสาน

2. ผู้เชี่ยวชาญด้านช่างตีมีด

- นายอำนวย คีรีทอง

3. ผู้เชี่ยวชาญด้านไม้

- นายสอพอ เพียงไพรชน

- นายปุดิ

4. ผู้เชี่ยวชาญด้านปูน

- นายปุดิ

ผู้เชี่ยวชาญด้านอื่น ๆ ทอผ้า, ย้อมผ้า, อี้อทา มีเป็นจำนวนมาก

รูปภาพที่ 8 ชาวบ้านจักสานถ้วยไว้เก็บผักในสวน ข้าวโพด เผือกมันจากไร่ สมุนไพรจาก ป่า หรือ ไล่สัตว์เลื้อย ไก่ หมู เป็นต้น

รูปภาพที่ 9-11

การตีมีด ตำข้าว หาปลาในลำห้วยปูลิง

3.11 กิจกรรมและบทบาทกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

1.กลุ่มแม่บ้าน

1. แม่บ้านโดยธรรมชาติ เมื่อแต่งงานแล้ว
2. กลุ่มแม่บ้านโดยการส่งเสริมจาก

ช่วงแรกได้รับการสนับสนุนจากไทย – เยอรมัน ส่งเสริมพัฒนาอาชีพ เช่น การเลี้ยงไก่ ต่อมาโดยกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. ได้รับงบประมาณมาเพื่อเป็นกองทุน และทหารโครงการในพระราชดำริส่งเสริมพันธุ์พริกให้กลุ่มแม่บ้านปลูก ซึ่งไม่ค่อยได้ผล และปลูกชำหม่อนมาเป็นปีที่สอง นอกจากนี้เป็นการรวมกลุ่มกันทำกับข้าวต้อนรับแขกตามปกติ หรือในการประกอบพิธีกรรมระดับชุมชน ปัจจุบันองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิงได้สนับสนุนเงินกองทุนกลุ่มแม่บ้าน

1. นางสาวสมศรี ศรีศรี

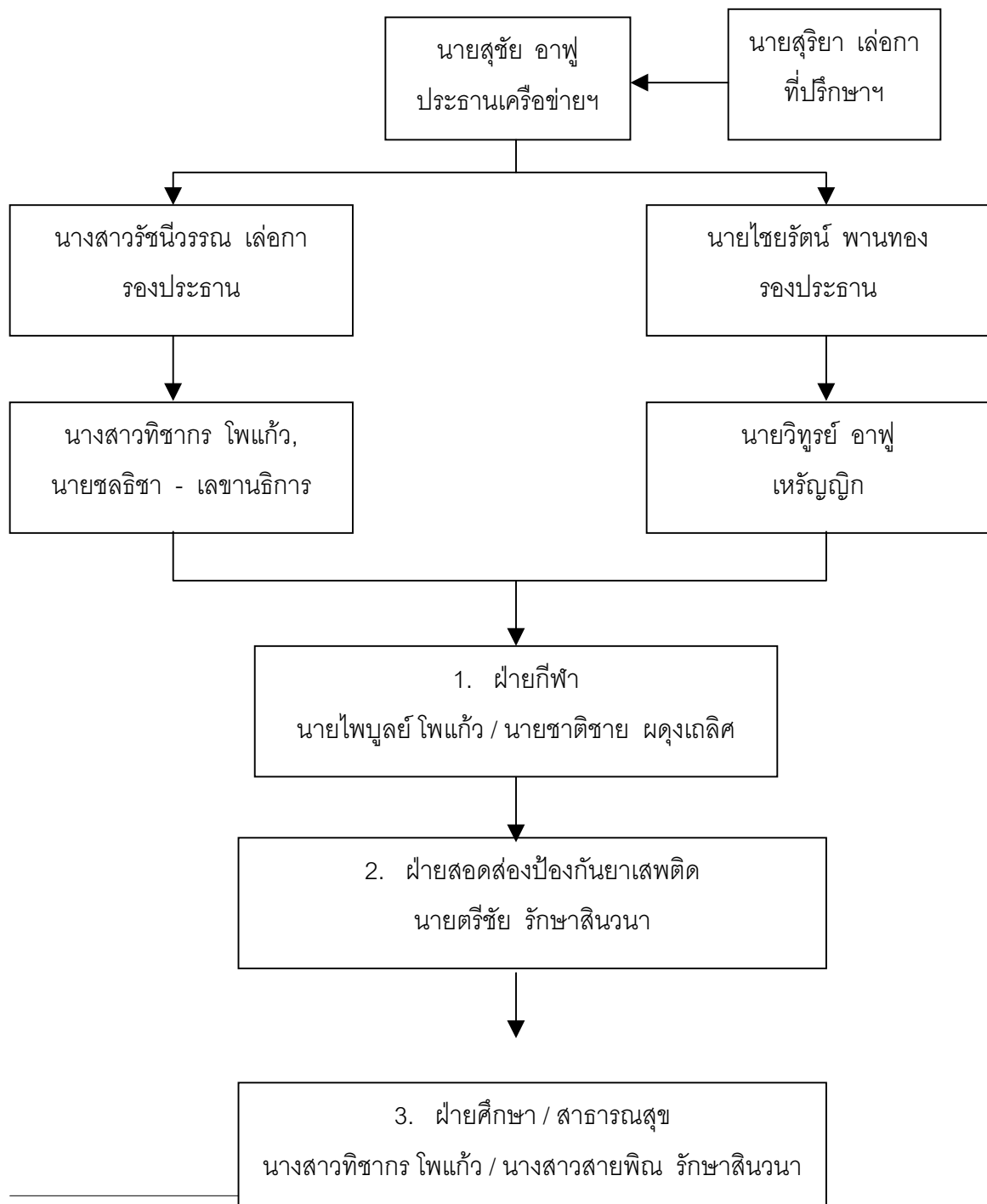
ประธานกลุ่มแม่บ้าน (พ.ศ.2543 – 2544)

2. นางดิวัน วงศ์ศักดิ์ศรี ประธานกลุ่มแม่บ้าน (พ.ศ.2544 – ปัจจุบัน)
3. นางสาวสายพิน รักษาสินวนา เลขากลุ่มแม่บ้าน (พ.ศ.2544 – ปัจจุบัน)

2.กลุ่มเยาวชน

เริ่มรวมตัวเมื่อ พ.ศ.2527 ในลักษณะกลุ่มเยาวชนในตำบลห้วยปูลิง โดยการสนับสนุนจากโครงการไทย – เยอรมัน ก่อตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2542

โครงสร้างเครือข่ายเยาวชนห้วยปูลิง

กิจกรรมการดำเนินงานที่ผ่านมา

1. การต่อต้านยาเสพติด ได้รับการสนับสนุนจากโครงการไทย – เยอรมัน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 โดยมีกิจกรรมย่อย เช่น การแข่งกีฬา การทำไม้กวาดเพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ กิจกรรมนี้ยังคงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้หลังจากโครงการไทย – เยอรมันหมดงบประมาณปี พ.ศ.2542 ในปัจจุบันนี้ และยังคงได้รับการสนับสนุนจากปปส. กลุ่มเยาวชนมีส่วนร่วมเต็มที่

1. สมาชิกเครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยปูลิง ซึ่งก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2542 ได้รับการสนับสนุนโครงการจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง และโครงการฟื้นฟูชีวิตและวัฒนธรรมกิจกรรมรณรงค์การจัดการทรัพยากรของชนเผ่า เช่น ป่าชุมชน การเรียกร้องสิทธิทำกินเพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ระดับนโยบายก็ผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน) ความร่วมมือกับเครือข่ายในลักษณะประชาคมเพื่อสร้างความเข้าใจ โดยกิจกรรมนี้ยังคงดำเนินการอยู่ เยาวชนมีส่วนร่วมสลับเปลี่ยนเพิ่มขึ้นทุกปี เช่น การเข้าร่วมเวที การฝึกอบรมต่าง ๆ เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

3.กลุ่มคนเฒ่าคนแก่

คนเฒ่าคนแก่จากแต่ละกลุ่มตระกูลในชุมชนบ้านห้วยปูลิง เท่าที่ทราบข้อมูลจากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับกลุ่มเฒ่า กลุ่มคนหนุ่มและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่าคนเฒ่าแต่ละกลุ่มตระกูลเป็นกลุ่มที่ได้รับการยอมรับจากลูกหลานในหมู่บ้านมาก และดูเหมือนว่าการให้ความเคารพนับถือคนเฒ่าของกะเหรี่ยงห้วยปูลิงเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่มีการปฏิบัติกันมาช้านาน ซึ่งปัจจุบันกลุ่มคนเฒ่ามีบทบาทสำคัญในด้านการถ่ายทอดความรู้ ผ่านการบอกเล่า หรือการประกอบพิธีกรรมระดับครัวเรือน และชุมชนสำคัญๆ เนื่องจากการพึ่งพาธรรมชาติด้านต่างๆ ของชุมชน เช่น การมัดมือ กินข้าวใหม่ ได้แก่วัวเฒ่า กานู พ่เฒ่าโลพา ลุงนิเฮ และลุงตาเซะ (ห้วยปูลิง) ทั้ง 4 คน มีความรู้ทางด้านจารีต ประเพณีของชุมชนและมีความชำนาญในการขับช่อทา⁴ (นิทานสุภาษิตกะเหรี่ยง) การทำมาหากิน การกล่าวขานถึงประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้กลุ่มคนเฒ่าคนแก่จะมีการพบปะพร้อมหน้าพร้อมตากันช่วงวันศีล และวันอาทิตย์สำหรับศาสนิกชน เพราะเป็นวันหยุด ที่ไม่ทำงานถือว่าเป็นวันพักผ่อน ซึ่งแม้ว่าเป็นคนเฒ่าคนแก่แต่ในการเกษตรแบบยังชีพของปากกะญอ คนเฒ่าก็ยังทำไร่ ทำนา ลงสวน จักสาน เช่นเดียวกับคนหนุ่มสาว

⁴ นอกจาก 4 คนแล้วยังมีกลุ่มแม่บ้าน ที่ได้ใช้เวลาร่วมกัน “ช่อทา” ในงานพิธีกรรม เช่น งานแต่งงาน มัดมือ และอัดเทปไว้ให้เหตุผลว่าไว้เปิดให้ลูกหลานฟังในหมู่บ้าน และส่งไปที่อสมท.แม่ฮ่องสอน คลื่น ที่มีช่วงรายการภาษาปากกะญอ เพื่อให้ดีใจประจักษ์รายการเปิด สืบสาวได้ว่ามีพื้นเพเดิมเป็นคนห้วยปูลิง (สิงหาคม 2545)

4. กลุ่มเครือข่ายการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำห้วยปูลิง

เป็นกลุ่มที่มีการก่อตั้งขึ้นปี พ.ศ.2542 เพื่อดูแลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มน้ำห้วยปูลิง มีสมาชิกที่เป็นกรรมการทุกหมู่บ้าน มีทั้งสตรี เยาวชน องค์การบริหารส่วนตำบล และตัวแทนชาวบ้าน ได้รับเงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง

กฎระเบียบเครือข่าย

1. ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร ฝ่าฝืนปรับ 10,000 บาทหรือมากกว่า
2. หากว่ามีความจำเป็น เช่นตัดไม้เพื่อสร้างบ้าน ต้องขออนุญาตคณะกรรมการก่อน
2. ห้ามบุคคลภายนอกมาตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ ฝ่าฝืนปรับ 10,000 บาทหรือมากกว่า
3. ห้ามจุดไฟเผาป่าเด็ดขาด
5. ห้ามซื้อปลาในลำห้วย

5. โครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน

ปีงบประมาณ 2539 สนับสนุนโดยกรมพัฒนาชุมชนกระทรวงมหาดไทย

ประธานนายสมโภชน์ นิกร

รอง นายประสงค์ สัตยกรพัชรกุล

เลขา นายศักดิ์ชัย สัตยธุดงค์ชัย

นายชิเหล่ เขตศิรีทอง

กรรมการกองทุน

1. นายตาเหล่อ โฟแก้ว
2. นางดิวัน วงศ์ศักดิ์ศรี
3. นางสาวสายพิณ รักษาสินวนา
4. นายสมพร ม่านฟ้าสีคราม
5. นายพะเหล่อคา ไพรอมรโชค

3.12 กระบวนการสร้างความเข้าใจในชุมชน

1. อย่างเป็นทางการ คือ การประชุมที่ ผู้นำชุมชนได้ติดต่อกับหน่วยราชการ แล้วจึงกลับมาเรียกชาวบ้านประชุมถ้าเป็นเรื่องเร่งด่วน นอกจากนี้มีการประชุมทุกวันที่ 8 ของทุกเดือน หรือหน่วยราชการเข้าหมู่บ้านจึงเรียกประชุมหรือแจ้งข่าวราชการ ชุมชนมีหอกระจายเสียงทั้งสองห้วยอมบ้าน

2. ไม่เป็นทางการ คือ การสัมพันธ์ปะทะ แลกเปลี่ยนภายในครัวเรือน ระหว่างครัวเรือน และระหว่างชุมชน ปัญหาต่าง ๆ หลากแง่มุม รวมทั้งกิจกรรมพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งเป็นกิจกรรมรวมกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การบวชป่า การมัดมือ การกินข้าวใหม่

การผสมผสานวิทยาการสมัยใหม่กับองค์ความรู้ท้องถิ่น

1. เรื่องการจัดการทรัพยากร

- มีการกำหนดขอบเขตป่าให้ชัดเจน โดยใช้ฐานภูมิปัญญาเดิม และระบบการแบ่งป่าแบบสากล ผสมผสานกัน ได้แก่ ป่าอนุรักษ์ ป่าช้า ป่าใช้สอย วางกฎระเบียบ การจัดการ การใช้ประโยชน์ การดูแลรักษา

- มีการจัดทำแผนที่ (Map) และแผนที่แสดงภูมิประเทศจำลอง (Model) ของชุมชนเพื่อประโยชน์ในการวางแผนการใช้ที่ดินของชุมชน เช่น แบ่งเป็นเขตที่อยู่อาศัยป่าใช้สอย ป่าทำกิน (ภาพจำลอง) การคัดเลือกสายพันธุ์ไม้ในไร่หมุนเวียนข้าว ปรับเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวและเมล็ดพันธุ์ในข้าวไร่โดยการ “ทดลอง” สายพันธุ์จากข้างนอก เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและยั่งยืนพันธุ์ข้าวที่ปลูกในปัจจุบัน ตัวอย่างข้าวพันธุ์พื้นเมืองระบบนาดำ

1. บือเปอะเหลอะ	ไม่มีคนปลูกแล้วเพราะรสชาติไม่อร่อย
2. บือเนอมี	คล้ายข้าวหอมมะลิ ปัจจุบันไม่ปลูกแล้ว
3. บือสุกรา	ไม่มีคนปลูกแล้ว
4. บือกวา	คล้ายข้าวไร่พันธุ์บือทอหละ
5. บือกวาบอ	เมล็ดกลมมีขน
6. บือควอ	เมล็ดสีแดง เหมือนข้าวเหนียวแดง ปัจจุบันไม่ปลูกแล้ว
7. บือปูลุ	ข้าวเจ้าไม่ได้ปลูกแล้ว
8. บือแม่ทาชะ	(พันธุ์ข้าวจากวัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม)
9. บือห่อชะคี	
10. บืออีกวา	(ข้าวเหนียว)

ตัวอย่างข้าวไร่พันธุ์พื้นเมือง

1. บือปะหลี่	(เมล็ดสั้น)
2. บือพะทะอะ	(เมล็ดยาว)
3. บือชอมี	ลักษณะเหมือนข้าวเหนียวแดง
4. บือพอบรี	(มีการรื้อฟื้น/แลกเปลี่ยนกันมาปลูกมากที่สุด)

5. ปืคคผล
6. ปืคคโศ
7. ปืคคทอหล่า
8. ปืคคชู้ (ข้าวเหนียวดำ)

นายนิแฮ⁵เล่าว่า ไทย – เยอรมันเคยมา “ทดลอง” ส่งเสริมปลูกข้าวพันธุ์ กข พด้นกล้าข้าวเล็ก ๆ ขึ้นต้องใช้ผ้าพลาสติกคลุมไว้ เพราะสภาพอากาศบนหนาวเย็น และต้องใส่ปุ๋ย ข้าวพันธุ์ กข นี้จึงไม่เหมาะที่จะปลูกบนดอย นายนิแฮสรุป

⁵ ลุงนิแฮและลุงดำจะเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านยุคโครงการพัฒนาไทย-เยอรมัน และการเคลื่อนไหวเรื่อง ป่าชุมชนจึงเกิดเรื่องเล่า อาสาสมัครชาวบ้านT-G และมอบหน้าศาลากลางปี 2537-2540 สะท้อนให้เห็น การไปสัมพันธ์กับข้อมูลข่าวสารภายนอก และประสบการณ์จิตสำนึก

บทที่ 4

กระบวนการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยหัวใจสำคัญอยู่ที่การมีส่วนร่วม ได้วางเป้าหมายออกเป็น 3 ส่วน ด้วยกัน

1. **คน** เพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ตนเองและสถานการณ์การใช้สมุนไพรในชุมชน พัฒนาทักษะและส่งเสริมขีดความสามารถของคน ได้แก่ทีมวิจัย/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
2. **ข้อมูล** เพื่อรวบรวมข้อมูลและพัฒนาร่วมกัน
3. **การใช้ประโยชน์** ยกระดับสิทธิการใช้ดั้งเดิมสู่ความมั่นใจในการใช้ประโยชน์ในสถานการณ์ปัจจุบัน

โดยผ่านการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยน ตั้งประเด็นคำถามในกลุ่มย่อย และรวบรวมเข้าสู่กลุ่มใหญ่ในชุมชน การส่งเสริมขีดความสามารถกลุ่ม และเปิดโอกาสสร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ซึ่งสามารถแสดงกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมตามเป้าหมายรายการกิจกรรม 6 กิจกรรมในช่วงดำเนินงานที่ 1 ดังนี้

1. **คน** ซึ่งมีกลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัย ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

❶ กิจกรรม ประชุมกลุ่มเยาวชนเพื่อหาประเด็นความสนใจการศึกษาวิจัย

นักวิจัยเตรียมความพร้อมก่อนเข้าชุมชนศึกษาข้อมูลมือสองจากอบต. เสนอบทบาทตัวเอง สร้างคำถามและหาคำตอบจากชาวบ้าน พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน สร้างความเป็นกันเอง มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทชุมชน เพื่อศึกษากิจกรรมการพัฒนาชุมชนของกลุ่มเยาวชน ศักยภาพและข้อจำกัด และรับฟังปัญหาความต้องการและความคิดเห็นเพื่อเขียนโครงการ โดยใช้ประชุมกลุ่มย่อย ทำ SWOT ประกอบกับข้อมูลมือสองบริบทชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง

SWOT

ข้ออ่อน ชุมชน 1. ด้านสังคม วัฒนธรรม

ประเพณี/วัฒนธรรมเริ่มเสื่อม พึ่งพาตัวเองเรื่องสุขภาพน้อยลง

ถิ่นของเด็กและเยาวชนลงสู่เมือง, ช่องว่างระหว่าง

ผู้อาวุโสกับเด็กและเยาวชน ประชากรที่เพิ่มมากขึ้น

2. ด้านเศรษฐกิจ/การทำมาหากิน มีการใช้เครื่องจักรใช้ใน

กระบวนการผลิตทำนา, ว่างงานนอกฤดูการผลิต

ไม่มีอาชีพเสริมสร้างรายได้

3. ด้านการพัฒนา

ไม่เท่าทันข้อมูลข่าวสาร, ไม่มีงบประมาณ

โอกาส 1. ด้านสังคม และวัฒนธรรม

ชุมชนยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมด้าน

ศักยภาพ ชุมชน ด้านสังคมและวัฒนธรรม

ยังคงดำรงประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งสามารถการย้าย

ปรับประยุกต์ได้เสมอในสถานการณ์ปัจจุบัน

2. ด้านเศรษฐกิจ/การทำมาหากิน ปรับรูปแบบการผลิต

, การปลูกพืชผสมผสานและมีการว่างงานนอกฤดูการผลิต

3. ด้านการจัดการทรัพยากร มีการกำหนดขอบเขต

ป่า กฎระเบียบที่ชัดเจน ระบบการแบ่งป่าแบบ

สากลผสมผสานกันและการดูแลรักษา

โครงการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนไม่ต่อเนื่อง

ข้อจำกัด

1. ด้านสังคม และวัฒนธรรม เส้นทางคมนาคมยาก

ลำบาก

ด้านต่างๆ ถ่ายทอดสู่ที่ยาวชน เด็กและเยาวชน	ประชากรที่เพิ่มอย่างรวดเร็ว
ได้รับการศึกษาสูงขึ้นสามารถเข้าถึงการบริการด้านสุขภาพง่ายขึ้น	ผู้นำทางการไม่ค่อยเห็นความสำคัญในการพัฒนา
2.ด้านเศรษฐกิจ/การทำมาหากินเรียนรู้ด้านการเกษตร	อย่างเหมาะสมและยั่งยืน
เทคนิคการปรับปรุงพันธุ์และขยายพันธุ์ ชุมชนมีอาชีพ	2.ด้านเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ระบบการ
เสริมและรายได้ มีผลผลิตเพื่อขาย สร้างรายได้	ผลิตไรลดรอบลง
3.มีศูนย์ข้อมูลข่าวสารพัฒนาชุมชนหรือข่าวสารในปัจจุบัน	3.กฎหมายจำกัดสิทธิทำกิน

ข้อมูลที่ได้ข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชนห้วยปลิงครว่ๆ บทบาทกลุ่มต่างๆในชุมชน ประสพการณ์การพัฒนาชุมชนของปัญหา การพึ่งพาตนเองของชาวบ้านภายใต้ข้อจำกัดในสถานการณ์ ปัจจุบัน และ SWOT ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เยาวชน/ผู้รู้คาดหวังร่วมเป็นทีมวิจัย

การเข้าประสานงานกลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้รู้ กลุ่มสตรีซึ่งเป็นกลุ่มธรรมชาติในชุมชน ไม่ได้ ถูกจัดตั้งจากภายนอก ยกเว้นกลุ่มผู้นำทางการ กลุ่มธรรมชาติวางบนพื้นฐานการจัดการร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็น เป็นทรัพยากรและวัฒนธรรมร่วมกัน แต่การจัดการที่มีงบประมาณสนับสนุนจากภายนอก จะแยกส่วน ต่างคนต่างทำ

กลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรม กลุ่มเยาวชนในชุมชนทั้งในระบบ/นอก ระบบ เข้าร่วม 30 คน องค์ประกอบคือ ผู้รู้ในชุมชน 4-5 คน เยาวชนนอกระบบ 20 คน /ในระบบ 7 คน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมาย แผนงานต่อเนื่องนักวิจัยรวบรวมข้อมูล จัดลำดับความสำคัญของปัญหาเขียนเอกสารเชิงหลักการ นำ กลับเสนอชุมชนอีกครั้ง

๒ กิจกรรมประชุมชี้แจงโครงการอนุรักษ์สมุนไพรรชนเผ่าปากากะญอ

นักวิจัยพบปะตัวแทนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน (ผู้นำ,คณะกรรมการหมู่บ้าน,กลุ่มเยาวชน,ชาว บ้านและหน่วยงานในชุมชน) ทบทวนวัตถุประสงค์/ความพร้อมชุมชน และแบ่งบทบาทในการดำเนิน กิจกรรม ประสานแจ้งข่าวการประชุมชี้แจงโครงการฯ โดยใช้กระบวนการสร้างความเข้าใจของชุมชนแต่ เดิม บอกเล่า ใช้วิทยุกระจายเสียงประจำหมู่บ้าน และการส่งจดหมายเชิญยังนำทางการและหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

ชี้แจงโครงการวิจัยฯ เพื่อทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์ร่วมกันในโครงการวิจัยเพื่อให้ ความชัดเจนในแนวคิดหลักการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสร้างคำถาม โดยชาวบ้านถอดบทเรียนกิจกรรมการ ดำเนินงานพัฒนาชุมชนของกลุ่มต่างๆ วางบทบาทและหน้าที่ต่อโครงการวิจัยฯ แลกเปลี่ยนอย่างมีส่วนร่วมเสนอความเห็นของผู้มีประสบการณ์พูดคุยระหว่างทีม ข้อมูลที่ใช้ประกอบข้อมูลบริบทพื้นฐานชุม ชนในประเด็นหลัก และข้อสรุปจาก SWOT พิจารณาศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนความสนใจที่จะ รื้อฟื้นภูมิปัญญา วัฒนธรรมและเพิ่มคุณค่า “ความรู้” ดังเดิม

บทบาทของทีมงาน กลุ่มเยาวชนประสานงานสู่สมาชิกกลุ่ม ผู้ประสานงานชุมชน/ชุมชน
ใกล้เคียงและผู้นำในชุมชนนักวิจัยประสานงานหน่วยงานในพื้นที่ และชุมชนใกล้เคียง

กระบวนการสร้างความเข้าใจต่อโครงการ หลังจากชี้แจงวัตถุประสงค์ ดังตารางที่ 7

วัตถุประสงค์	บทบาทเชิงปริมาณ	บทบาทเชิงคุณภาพ
1.เพื่อศึกษา/รวบรวมความรู้และ การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร อย่างมีส่วนร่วม	1.เยาวชน 10 คนมีส่วนร่วมในการ เก็บข้อมูลร่วมกับผู้รู้ 2.ผู้รู้ให้ข้อมูล 5 คน	1.ศึกษาสถานการณ์ปัญหาองค์ความรู้การใช้/ พื้นฟู/อนุรักษ์และปัจจัยภายใน/ภายนอกที่ที่ ส่งผลกระทบ - คริวเรือน/ชุมชน 2.สื่อประกอบการศึกษา Map และModel
2.เพื่อหาแนวทางใช้ประโยชน์และ สืบทอดองค์ความรู้ที่เหมาะสม และยั่งยืน	1. 50% ยอมรับการใช้ ประโยชน์จากสมุนไพร 2. 50% ยังใช้ประโยชน์จาก สมุนไพร 3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	1.มีพิธีกรรม/ความเชื่อที่เอื้อ หนุนคุณค่าสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง 2.ประสานงาน/ระดับความ ร่วมมือวางแผน/วิเคราะห์และ ร่วมขยายองค์ ความรู้
3.เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอด ภายในชุมชนและชุมชนใกล้ เคียงโดยวิทยากรท้องถิ่น	1.เยาวชน 20 คนมีส่วนร่วมเรียนรู้ กับผู้รู้ 2.เวทีเรียนรู้ 2 ระดับ - ในชุมชน - ชุมชนใกล้เคียง	1.มีชุดข้อมูลความรู้ ภูมิปัญญาสมุนไพรในชุม ชน 2.มีสื่อประชาสัมพันธ์ 3.มีคณะทำงานประชาสัมพันธ์ 4.มีการเรียนรู้/เลียนแบบในชุมชนและชุมชน ใกล้เคียง
4.เพื่อหาแนวทางพัฒนาองค์ความ รู้ภูมิปัญญาสมุนไพรและขยายแนว คิดสู่โรงเรียน/อบต.	1.เกิดกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร 2.หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม กิจกรรมอย่างน้อย 1 ครั้ง	1.มีศูนย์ข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่า 2.ประสานงานกับโรงเรียนเพื่อขยายผล 3.อบต.หรืออนามัยสนับสนุนการแปรรูป

กลุ่มเป้าหมาย มาร่วม 35 คนประกอบด้วยกลุ่มเยาวชน 15ชาวบ้าน/ผู้รู้ในชุมชน/ชุมชน
ใกล้เคียง 20 คน เป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีการพบปะแลกเปลี่ยนศึกษาข้อมูลชุมชนก่อนโครงการจะเริ่ม
ดำเนินการ ทราบจากการประชาสัมพันธ์และสนใจ กลุ่มเยาวชนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ เริ่มตั้งแต่
ส่วนร่วมกำหนดการประชุม มีส่วนร่วมในการประชุม และแลกเปลี่ยนแสดงความเห็น บทบาทผู้รู้เป็น

สื่อกลางในการถ่ายทอดประสบการณ์/ภูมิปัญญาสมุนไพรท้องถิ่นนักวิจัยประสานงานผู้นำทาง/ชุมชนใกล้เคียงและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

แผนงานต่อเนื่อง คณะทำงานสรุปการประชุมชี้แจงฯ ร่วมกัน นัดหมายกำหนดการเวทีสร้างกรอบข้อมูล

และอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์เยาวชนและผู้รู้ประสานงานภายในชุมชน/นักวิจัยประสานงานผู้นำและชุมชนใกล้เคียง

③ กิจกรรมสร้างกรอบเครื่องมือและอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์

บอกเล่าผู้นำทางและทีมวิจัยปรึกษาหารือทีมวิจัย ประสานงานด้วยตัวเอง กลไกในการสร้างความเข้าใจในชุมชน ประชาสัมพันธ์ใช้วิทยุกระจายเสียงในชุมชน และจดหมายเหตุ โดยมี **วัตถุประสงค์** เพื่อร่วมกำหนดเนื้อหา วิธีการดำเนินงานร่วมกันเพื่อปรับแนวความคิดให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยใช้กลุ่มย่อย (focus group) และสื่อกลาง MAP (แผนที่) และ MODEL (แผนภูมิภาพจำลอง) แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตัวอย่างพืชสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีอยู่แล้วในชุมชน

ได้กรอบข้อมูลที่ทีมวิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินการเก็บข้อมูลเพื่อรวบรวมเนื้อหา ดังนี้

1. ข้อมูลสภาพชุมชน

ก. ด้านสภาพแวดล้อม

- 1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- 2) สถานที่ตั้ง/ลักษณะภูมิประเทศ/ภูมิอากาศและทรัพยากรธรรมชาติ

ข. ด้านการเมือง/การปกครอง

ค. ด้านสังคม วัฒนธรรม

- 1) ด้านการศึกษา
- 2) ด้านสาธารณสุข
- 3) ด้านสังคม/วัฒนธรรม/วิถีชีวิต/ความเชื่อและศาสนา
- 4) ด้านความสัมพันธ์ผู้คนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง
- 5) กลุ่ม/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชน
- 6) ระเบียบกติกา ข้อตกลงในชุมชน

ค. ด้านเศรษฐกิจ

- 1) อาชีพ/การทำมาหากิน

สถานการณ์/ความจำเป็นในการใช้ยาสมุนไพรอดีต-ปัจจุบัน

- 1) พัฒนาการเปลี่ยนแปลงการใช้ยาสมุนไพรในรอบ 10 ปี มาใช้ยาวิทยาศาสตร์เมื่อไหร่ อย่างไร ปัจจุบันภายในและปัจจุบันภายใน
- 2) การใช้ประโยชน์สมุนไพร
- 3) สถานภาพและบทบาทผู้ป่วย และ จำนวนผู้รู้/ผู้เชี่ยวชาญ
- 4) กระบวนการการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรจากอดีต- ปัจจุบัน
- 5) แหล่งที่พบ

ชนิด/ ประเภท/ วิธีที่เอามาใช้/

- 1) ประเภทสมุนไพรใช้กับร่างกาย
- 2) สรรพคุณ
- 3) การจำแนกชื่อ/ตัวอย่าง ● ภาษาไทย/ภาษาท้องถิ่น/ภาษาสากล
- 4) วิธีการถ่ายทอด
- 5) แหล่งที่พบ/การเก็บรักษา ● ตากแห้ง/ดอง/การขยายพันธุ์

ศักยภาพชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปัญหา

สภาพแวดล้อม/แหล่งที่พบสมุนไพร

ทรัพยากรบุคคล

- กลุ่มเยาวชน
- ผู้เฒ่าคนแก่ (ผู้รู้แขนงต่างๆ) กลุ่มสตรี และการถ่ายทอด
- หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สถานีอนามัยมีแนวทาง”สุขภาพองค์รวม” เพื่อการสนับสนุนการใช้สมุนไพรในท้องถิ่นและโรงเรียนมีหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องสมุนไพรท้องถิ่น
- ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์สมุนไพร เช่น พิธีกรรมกินข้าวใหม่ พิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษ /มัดมือกระถินเรียกขวัญหรือคนในบ้านเจ็บป่วย และความเชื่อก่อถ่อโถ คือเรื่องนกกจากฟ้าที่จะมาดูแลข้าวไร่เมื่อทำการหว่านแล้ว

แนวทางวิธีการดำเนินงานเก็บข้อมูล เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายและวัตถุประสงค์โครงการ จึงเก็บรวบรวมข้อมูลในรูปแบบค่ายเรียนรู้สมุนไพรชุมชนห้วยปูลิง และการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย การพูดคุยแลกเปลี่ยน การสัมภาษณ์และการนำแบบสอบถามมาใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ทีมวิจัยจะเป็นผู้ดำเนินการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อยร่วมกับผู้รู้

องค์ประกอบผู้เข้าร่วม ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด 25 คน เยาวชนใน/นอกระบบ 12 คน ผู้รู้ในชุมชน/ชุมชนใกล้เคียง 8 คน ผู้นำทางการ 1 คน นักวิจัยและทีมสกว.4 คน

ทีมวิจัยมีบทบาทประสานในกลุ่มทั้งกลุ่มผู้รู้ กลุ่มเยาวชน มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของกิจกรรม และบันทึกเทปเพื่อเก็บรายละเอียดข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมและแปลภาษาท้องถิ่น-ไทย (แก้ปัญหาเรื่องสื่อสาร) นักวิจัยประสานชุมชนใกล้เคียง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดกระบวนการ บันทึกสรุปกิจกรรม จัดพิมพ์เป็นเอกสารคืนสู่กลุ่มเยาวชน

ผลสรุปที่ได้คือได้กรอบประเด็นข้อมูลเพื่อใช้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายและวัตถุประสงค์โครงการ จึงเก็บรวบรวมข้อมูลในรูปแบบค่ายเรียนรู้สมุนไพรรวมชนห้วยปูลิง และการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย การพูดคุยแลกเปลี่ยน การสัมภาษณ์และการนำแบบสอบถามมาใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ทีมวิจัยจะเป็นผู้ดำเนินการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อยร่วมกับผู้รู้

การมีส่วนร่วม เยาวชนเข้าร่วมน้อย และสลับเปลี่ยนมา เพราะเยาวชนอยู่ในช่วงย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางการศึกษา กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมเพราะทราบข่าวประชาสัมพันธ์และสนใจ ชุมชนสะท้อนว่าใช้กลไกการประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้านยังไม่พอ ผู้นำทางการ และหน่วยงานพื้นที่ที่ยังไม่มีส่วนร่วม ยกเลิกกิจกรรมอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์ กระบวนการกลุ่มย่อยทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมระดมความคิดกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมเต็มที่ เยาวชนบันทึกเทปข้อมูล แปลภาษาปกากะญอ-ไทย

แผนงานต่อเนื่อง ทีมวิจัยเก็บข้อมูลกลุ่มย่อยในรูปแบบค่ายเรียนรู้สมุนไพรรวมชนและการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย โดยใช้กรอบของประเด็นเนื้อหาที่ได้จากการมีส่วนร่วม

④ กิจกรรมประชุม 6 เดือนและสรุปข้อมูลสู่ชุมชน

พบปะกับทีมวิจัย/ผู้นำกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน สรุปรายงานจากการดำเนินกิจกรรมแต่ละเดือน ประชุมร่วมกับชาวบ้าน โดยนำเสนอผลการดำเนินงานเป็นรายงาน/สื่อความหมายเป็นรูปภาพควบคู่กับบอกเล่าแลกเปลี่ยนกับชาวบ้าน **วัตถุประสงค์**เพื่อรายงานสถานการณ์ ความเป็นไปในการทำงาน ปัญหาอุปสรรค/การแก้ไข เพื่อทีมวิจัยมีความพร้อมในกระบวนการวิจัยมากยิ่งขึ้น สร้างความเข้าใจกับทีมงานอย่างต่อเนื่องได้การแลกเปลี่ยนพูดคุยในทิศทางการดำเนินงาน

องค์ประกอบของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม ผู้ใหญ่บ้าน/สมาชิกอบต./กรรมการหมู่บ้าน 10 คน ชาวบ้าน/เยาวชน 20 คน นักวิจัยดำเนินการประชุม ทีมวิจัยช่วยสรุปและริเริ่มตั้งคำถาม/แลกเปลี่ยนกับชุมชน ทีมวิจัยประสานงานกลุ่มต่างๆ ในชุมชน/เก็บข้อมูล ในช่วงเวลาที่นักวิจัยซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนไม่ได้อยู่ในพื้นที่วิจัย

การประชุมประจำเดือน 3 เดือนแรกจัดที่บ้านพ่อหลวง และรายงานความก้าวหน้างานวิจัยกับร่วมกับประชุมประจำเดือนหมู่บ้านซึ่งมีเรื่องราวจากทางราชการเยอะ จึงต้องจัดเนื้อหาให้กระชับเหมาะสมกับช่วงเวลา (ชาวบ้านทำงานเกษตรกรรมเกือบทุกวัน) ชุมชนว่าสะท้อนเรื่องงานวิจัยค่อนข้าง

ข้างมีรายละเอียดเนื้อหาเยอะ ยากต่อการทำความเข้าใจ ชาวบ้านสนใจแต่ไม่มีเวลามีส่วนร่วมกับโครงการเพราะตนมีงานที่ต้องรับผิดชอบจากโครงการต่างๆที่เข้ามาใน ชุมชนเยอะอยู่แล้ว การประชุมรายงานความก้าวหน้างานวิจัยควรแยกจัดกับการประชุมประจำเดือน เพราะประชุมประจำเดือนมีเรื่องราวเยอะอยู่แล้ว ด้านเนื้อหาต้องย่อในเวลาที่จำกัดและที่ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมในการรับทราบผลการดำเนินงาน

แผนงานต่อเนื่อง นักวิจัยรวบรวมข้อคำถาม/ปัญหาอุปสรรคและการเสนอทางออก ข้อเสนอแนะจากการประชุม มาพูดคุยกับทีมวิจัยและดำเนินการแก้ไข และทีมได้ข้อตกลงร่วมกันถึงบทบาทของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

๕ กิจกรรมการวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลและวางแผนสู่การปฏิบัติการช่วงที่ 2

นักวิจัยรวบรวม จัดพิมพ์ข้อมูลที่ได้เป็นเอกสาร กำหนดวันเวลาการดำเนินกิจกรรมและแจ้งทุกฝ่ายประสานงานผู้นำทางการ/ทีมวิจัย/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทีมวิจัยร่วมวางแผนประเด็นข้อมูลสำคัญจากผลการศึกษาร่วมกันนำเสนอในเวทีดำเนินการ เพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เก็บรวบรวมทั้งหมดให้เป็นระบบเพื่อสะดวกในการตีความและอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลในกรอบเนื้อหาต่างๆ เพื่อร่วมแลกเปลี่ยน ตรวจสอบ เพิ่มเติม แก้ไขข้อมูลที่รวบรวมมาได้และความเข้าใจในเนื้อหาเหล่านั้นให้ถูกต้องตรงกันทุกฝ่าย สรุปผล/ข้อเสนอแนะแผนงานปฏิบัติการช่วงที่ 2

โดยแบ่งบทบาทหน้าที่ผู้รู้/มีประสบการณ์ถ่ายทอดข้อมูล (สมุนไพรและสรรพคุณ) แก่เด็กและครูในโรงเรียนที่เข้าร่วม ร่วมด้วยแกนนำเยาวชนที่สามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดแก่นักเรียน นำเสนอข้อมูลจากการเก็บรวบรวม สื่อความหมายลงกระดาษ พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านระดมความคิดเห็นจากกลุ่มใหญ่วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันเพื่อหาแนวทางเลือก ข้อมูลรายละเอียดสมุนไพรแต่ละชนิดเพื่อให้ชุมชนตรวจสอบความถูกต้อง (คัดเลือก 10 ชนิดที่จะฟื้นฟูช่วงที่ 1)

กลุ่มเด็กในโรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมรับทราบ การซักถาม แลกเปลี่ยนและเกิดแนวความคิดการจัดการอนุรักษ์สมุนไพร เป้าหมายของโครงการวิจัยฯ แต่ต้องการทราบรายละเอียดเนื้อหาในแต่ละกิจกรรมและปัญหาการประสานงานที่ผ่านมากระท่อนกระถ่น ทีมงานมีงานประจำของตนเอง (เกษตรกรรม) และงานโครงการอื่นๆ ที่เข้ามาในชุมชน นักวิจัยอยู่ในพื้นที่เพียง 15 วัน ต้องมีการสร้างความเข้าใจอย่างต่อเนื่องและชี้แจงผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับอย่างชัดเจน

องค์ประกอบผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทีมวิจัยประกอบด้วยผู้รู้ในชุมชน/ใกล้เคียง และเยาวชนหลัก 9 คน ครูโรงเรียนบ้านห้วยบุ่ง 1 คน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 12 คน รวม 22 คนนักวิจัยและทีมวิจัยเสนอสรุปข้อมูล เปิดโอกาสให้ซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ผู้รู้เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดความรู้/ประสบการณ์ เด็กเป็นผู้เรียนรู้เรื่อง “ สมุนไพรในท้องถิ่น “ จากการเก็บข้อมูล 6

เดือน ทีมวิจัย,ครูและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล แลกเปลี่ยนและเสนอแนะในแผนฟื้นฟูช่วงที่ 2

2.การพัฒนาข้อมูลสมุนไพรร่วมชน

๖ กิจกรรมค่ายเก็บรวบรวมข้อมูล

ทีมวิจัย ร่วมออกแบบกระบวนการกิจกรรมค่าย แบ่งบทบาท/หน้าที่ กำหนดวัน/เวลาและสถานที่ ประสานผู้นำทางการ /ชุมชนและชุมชนใกล้เคียง โดยกลไกการสร้างเข้าใจร่วมกันของชุมชน วัตถุประสงค์ของกิจกรรมค่ายดังนี้

1. เพื่อสร้างกิจกรรมเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยประสบการณ์ตรง ในสภาพแวดล้อมจริง
2. เพื่อรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรร่วมชนและแหล่งที่พบในป่าชุมชน
3. เพื่อนักวิจัยรุ่นเยาว์ได้ฝึกฝนทักษะในการจดบันทึก การแปลภาษา การสังเกต
4. เพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าสมุนไพรร่วมชน,ผู้รู้ ทรัพยากรบุคคลและป่าชุมชน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้สมุนไพรร่วมชนจริงในป่าใช้สอยของชุมชนตัวเอง
2. ได้ข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรร่วมชน ตัวอย่างของจริงจากการเรียนรู้ร่วมกันในทีมวิจัย
3. นักวิจัยรุ่นเยาว์ได้ฝึกฝนทักษะในการเก็บรวบรวมข้อมูล กล้าแสดงออก แสดงความคิดเห็นร่วมกัน ตลอดจนการแบ่งบทบาทหน้าที่ในทีมกันเอง
4. เด็กและเยาวชนตระหนักถึงประโยชน์สมุนไพรร่วมชน

โดยมีกระบวนการเริ่มต้นแนะนำ (1) การใช้อุปกรณ์เก็บข้อมูลเรียนรู้พื้นที่แก่สมาชิก (2) เรียนรู้ Model เพื่อแสดงแสดงเส้นทางเดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนจาก Model จากผู้รู้ (3) ปรับความคาดหวังจากกิจกรรม (4)แบ่งกลุ่มย่อยฐานการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรร่วมชนตามแหล่งที่พบจริง (5) กลุ่มย่อยสรุปเนื้อหาข้อมูลจากการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรร่วมชน นำเสนอกลุ่มใหญ่ ประเมินผลกิจกรรมค่ายโดยสมาชิกค่ายให้คะแนนเป็นระดับความรู้สึกความพอใจ-ไม่พอใจ 4 (ไม่พอใจ-เฉย-พอใจ-พอใจ มาก) ต่อกระบวนการดังกล่าว นอกจากนี้ยังเสริมเกมส์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาบทบาทของทีมงานในการดำเนินกิจกรรม ทีมเยาวชนแบ่งบทบาทในการเก็บรวบรวมข้อมูล บันทึกประเด็นสำคัญ บันทึกเทป จัดเก็บตัวอย่าง ถ่ายภาพ แปลภาษาจากปากกาจะญอ-ไทย/ผู้รู้ เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ใช้สื่อกลาง เช่น Model หรือ Map และนักวิจัยบันทึกข้อมูลประเด็นสำคัญ สรุปรายละเอียดจากเทป จัดพิมพ์เป็นเอกสาร เพื่อคืนข้อมูลชุมชนนักวิจัยบันทึกรายละเอียดข้อมูลจากเทป หลังจากออกจากชุมชนแล้ว

องค์ประกอบของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม เยาวชนนอก/ในระบบ 20 คน ผู้รู้ในชุมชน/ชุมชนใกล้เคียง 4 คน นักวิจัย 1 คน จำนวนผู้เข้าร่วมทั้งหมด 24 คน สถานที่ป่าใช้สอย-ทำกิน ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน การดำเนินกิจกรรมช่วงกลางวัน

ข้อมูลที่ได้จากค่ายเรียนรู้สมุนไพรรวมชนช่วยปลูก

1. ลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรรวมชน 3 รูปแบบ
 - (1) ทางตรง
 - (2) ทางอ้อม
 - (3) แบบผสมผสาน
2. แหล่งที่พบพืชสมุนไพรรวมชนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

รูปภาพที่ 12

ผู้ใช้ modelอธิบายการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ต่างๆของชุมชนตามข้อตกลง สังคม และวัฒนธรรมของป่าเกอญอ

รูปภาพที่ 13

สมาชิกค่ายเก็บข้อมูลโดยแลกเปลี่ยนกับผู้รู้

การประเมินผลการจัดกิจกรรมโดยสมาชิกค่ายประเมินความพอใจมาก-น้อยต่อ กิจกรรม

1. พอใจในเนื้อหาความรู้ สนใจตระหนักคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้
2. พอใจในการจัดการ กระบวนการ มีเกมส์ที่โยงเข้าสู่การเรียนรู้สอดคล้องธรรมชาติเด็กและเยาวชน
3. ข้อเสนอแนะกำหนดเส้นทางที่ใกล้ขึ้น เพื่อให้ช่วงเวลารับการเรียนรู้สั้นกว่านี้

บทเรียน กลุ่มเยาวชนได้เรียนรู้จากสถานที่จริง เยาวชนได้ประสบการณ์ตรง เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มเยาวชนกับผู้รู้ เยาวชนทั้งใน/นอกระบบมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูล เยาวชนได้ฝึกฝนทักษะ การจดบันทึก การแปลภาษา การตั้งประเด็นคำถามและสรุป พอใจในเนื้อหาความรู้ เรื่องสมุนไพรที่ตนได้รับจากผู้รู้ **แผนงานต่อเนื่อง** นักวิจัย จัดหมวดหมู่ข้อมูลที่ได้จากค่ายเรียนรู้สมุนไพร จัดพิมพ์เป็นเอกสาร คัดข้อมูลชุมชน ได้กลุ่มอาสาสมัครเยาวชนเก็บข้อมูลสมุนไพรกับผู้รู้ อย่างมีส่วนร่วม เพื่อจัดทีมกลุ่มย่อยเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งบทบาทหน้าที่และนัดหมายประสานผู้รู้ในชุมชน/แกนนำเยาวชนและผู้รู้ชุมชนใกล้เคียง

๗ กิจกรรมเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย ตามกรอบข้อมูล

ทีมวิจัยเก็บกลุ่มย่อยทำความเข้าใจในเนื้อหา ความสัมพันธ์ของข้อมูล จัดหมวดหมู่ข้อมูลแบบสอบถามฝึกทดลองปฏิบัติ/ประเมินผล ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องและปฏิบัติจริง

ทีมเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย สัมภาษณ์กลุ่มย่อย (Focus group) แบบสอบถาม โดยทำเนื้อหาที่ยากเป็นง่ายสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างคำถาม กำหนดหัวข้อกว้างๆ และการใช้แบบสอบถาม พูดคุยแลกเปลี่ยน ทบทวนข้อมูลบันทึกภาคสนามทีมวิจัย บันทึกข้อมูลจากการสังเกตการณ์มีส่วนร่วม/ ไม่มีส่วนร่วม บันทึกจากผู้ให้ข้อมูลในประเด็นที่มีการไว้ในกรอบข้อมูลข้างต้น ใช้เครื่องบันทึกเสียง ช่วยเก็บรายละเอียดเนื้อหาในการบอกเล่า และเยาวชนเป็นผู้แปลภาษา เพื่อรวบรวมเนื้อหาตามกรอบประเด็นข้อมูลที่วางในเวทีสร้างกรอบข้อมูล

องค์ประกอบของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม ผู้รู้/ผู้เชี่ยวชาญที่ใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในปัจจุบัน หรือเป็นหมอยาพื้นบ้านเป็นสื่อกลางเรียนรู้ 1-2 คน เยาวชนเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม ได้ฝึกฝนทักษะด้านต่างๆ ฝึกตั้งคำถาม สรุป บันทึก และการแปลภาษา นักวิจัยสรุปข้อมูลที่ได้ จัดหมวดหมู่ จัดพิมพ์เป็นเอกสารคืนชุมชน

ได้ผลสรุปตามวัตถุประสงค์ 1. กลุ่มศึกษากลุ่มย่อยเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม และได้รายละเอียดของข้อมูลที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมพิจารณา ทีมวิจัยได้ฝึกฝนทักษะในการเก็บข้อมูล การจับประเด็น บันทึก สรุป แปลภาษา กลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรม เป็นไปตามความคาดหวัง นักวิจัยรุ่น

เยาว์และผู้รู้เป็นกลุ่มเป้าหมายโดยตรง และอาสาสมัครเข้าร่วมทีมวิจัย เพราะมีต่อเนื่องในการเข้าร่วมกิจกรรมโครงการการแก้ไข จัดกลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วม ซึ่งดูความพร้อมพร้อมของทั้งสองฝ่าย

แผนงานต่อเนื่อง นำข้อมูลที่รวบรวมมาได้มาจัดหมวดหมู่เพื่อสะดวกในการตีความและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลในกรอบเนื้อหาต่างๆ ทีมวิจัยร่วมแลกเปลี่ยน ตรวจสอบ เพิ่มเติมแก้ไขข้อมูลที่รวบรวมมาได้และทำความเข้าใจในเนื้อหาพร้อมกัน

จะเห็นได้ว่าการดำเนินงานช่วงที่ 1 นักวิจัยให้น้ำหนักกับ คน เป็นอันดับแรกเพื่อสร้างความเข้าใจ การศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เพื่อหาจุดร่วมในการร่วมคิดร่วมทำกิจกรรม ด้วยเหตุผลข้อจำกัดที่นักวิจัยเป็นคนภายนอกชุมชน ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปากากะญอ และการฟื้นฟูความรู้อย่างมีส่วนร่วมยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชนห่างไกล

อย่างไรก็ดีในตอนท้ายของการดำเนินงานช่วงที่ 1 เมื่อพิจารณาความพร้อมตามแผนทั้ง 3 ด้านคือ 1.คน 2.ข้อมูล และ 3. การใช้ประโยชน์ พบว่าทีมวิจัยเริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้น สามารถกำหนดบทบาทหน้าที่ของตนเองต่อโครงการวิจัยอย่างชัดเจนและโรงเรียนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ กิจกรรมแล้ว จึงดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องไป

1.แผนคนเพื่อสร้างความเข้าใจและดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

① เวทีชี้แจงโครงการช่วงที่ 2

มีกลุ่มเป้าหมายได้แก่ ผู้ถูกถ่ายทอด นักเรียนในระบบ ม.1 – ม.3 /ครู/เจ้าหน้าที่อนามัยและผู้รู้ในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง **จุดประสงค์** เพื่อทบทวนกิจกรรมช่วงที่ 1 และสร้างความเข้าใจในกิจกรรม เป้าหมายร่วมกันในโครงการอย่างต่อเนื่อง โดย**ขั้นตอน**แรกประสานงานกับทีมวิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง วางกำหนดการตั้งประเด็นคำถามและความพร้อมในการดำเนินงาน จากนั้นสรุปผล

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับคือชุมชนเกิดความตระหนักและเข้าใจในกิจกรรม/เป้าหมายโครงการร่วมกัน ก่อนนั้นเองชุมชนได้ทบทวนข้อมูลในช่วงแรก เพื่อเสริมให้เกิดความพร้อมในการดำเนินงานช่วงที่ 2 โดยได้กำหนด**ตัวชี้วัด**โดยรวมดังนี้

1. เกิดความต้องการและความคาดหวังจากชุมชนต่อโครงการ

2. การมีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมช่วงที่ 2

เมื่อกำหนด**ตัวชี้วัด**โดยรวมแล้ว ชุมชนได้ร่วมกันกำหนด**ตัวชี้วัด**ในรายการกิจกรรมพอสรุปผลได้ดังตารางที่ 8 ดังนี้

กิจกรรม	ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพ	ตัวชี้วัดเชิงปริมาณ	กลุ่มเป้าหมาย
---------	---------------------	---------------------	---------------

2.แลกเปลี่ยนดูงานประสบ การณ์ “กระบวนการชุมชนใน การอนุรักษ์ฟื้นฟูสมุนไพรร”	1.ผู้เข้าร่วมเกิดการแลกเปลี่ยน สามารถเปรียบเทียบ ระหว่าง 2 ชุมชน 2.เด็กและเยาวชนสามารถ สรุปความรู้ที่ได้และเปรียบเทียบ ความเหมือน-ต่างเกี่ยว กับการรักษาสุขภาพด้วย สมุนไพร	1ผู้เข้าร่วมเป็นตัวแทนจาก กลุ่มต่างๆ ในชุมชน 2.มีเยาวชนไม่ต่ำกว่า 10 คน เข้าร่วมทั้ง 2 ชุมชน	กลุ่มเด็กและเยาวชนใน ระบบม.1-ม.3/ครู/ผู้รู้และ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
3.เก็บข้อมูลเชิงลึกสมุนไพร	1..ชุมชนมีส่วนร่วมในการ เลือกสมุนไพรมาถ่ายทอด 2.ชุมชนกำหนดแนวทางเก็บ ข้อมูลด้วยตนเอง	1.จำนวนผู้รู้ที่ถ่ายทอด 3คน/ 1 ครั้ง 2.เก็บข้อมูลเชิงลึก-การถ่าย ทอดเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียนไม่ ต่ำกว่า 3 ครั้ง	กลุ่มเดิม
4.ออกแบบการเรียนรู้ร่วมกับ โรงเรียน	1.ได้หยิบใช้ข้อมูลจากช่วงที่ 1 มาต่อยอดใน ช่วง 2และใช้ใน กระบวนการถ่ายทอด 2.มีการวางแผน ออกแบบเนื้อหา ร่วมกันกับโรงเรียน	1.เกิดการทดลองรูปแบบการ เรียนรู้ไม่ต่ำกว่า 3ครั้ง 2.นักเรียนรู้จักสมุนไพรที่ใช้ใน ชุมชนมากกว่า 20 ชนิด	กลุ่มเดิม
กิจกรรม	ตัวชี้วัดเชิงคุณภาพ	ตัวชี้วัดเชิงปริมาณ	กลุ่มเป้าหมาย
5.อบรม เพาะขยายพันธุ์ สมุนไพรและทำปุ๋ยชีวภาพ	1.ผู้สนใจสามารถปฏิบัติการ ด้วยตนเองและเห็นผล 2.เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่าง วิทยากรภายในและภายนอก ชุมชน	1.เกิดวิทยากรภายในชุมชนไม่ ต่ำกว่า 2 คน	กลุ่มเดิมและผู้สนใจสมทบ
6.ศึกษาดูงาน การผลิตแปรรูป สมุนไพรและการใช้ประโยชน์	1.สมาชิกได้แลกเปลี่ยนและ ทำการแปรรูปด้วยตนเอง 2.สมาชิกสามารถสรุปความรู้ ที่ได้	1.มีตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ใน ชุมชนและผู้รู้	กลุ่มเดิม
7.กิจกรรมทำแผนที่ เส้นทาง ศึกษาสมุนไพรชุมชน	1.ได้ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้ เกิดประโยชน์สูงสุด	1.ทีมวิจัยได้ร่วมออกแบบและ ร่วมกันทำ	ทีมวิจัย
8.ทีมวิจัยขยายผลการดูงาน แปรรูปสู่ชุมชน	1.ใช้สมุนไพรในชุมชนทำการ แปรรูปและมีการดัดแปลง ตามความเหมาะสม	1.เกิดวิทยากรชุมชน	ทีมวิจัยและชุมชน
9.ทีมวิจัยวิเคราะห์ผลและนำเสนอ แนวทางเลือก	1.เพื่อสรุปผลและวิเคราะห์ แนวทางอนุรักษ์ที่เหมาะสม	1.ได้แนวทางของ กลุ่ม สมุนไพร	ทีมวิจัย/ชุมชนและหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง

	กับชุมชนตนเอง	2.มีข้อเสนอและเพิ่มเติมจากชุมชน	
10 เวทีคืนข้อมูลและปิดโครงการ	1.คืนข้อมูลชุมชน โรงเรียนและอบต. 2.เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินงานพัฒนาต่อเนื่องไป	1.ข้อมูลได้ถูกหยิบใช้ในการถ่ายทอดทั้งในระบบ/นอกระบบ 2.หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีแผนงานพัฒนาเรื่องภูมิปัญญาสมุนไพร	ทีมวิจัย/ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

บทเรียนและแผนการต่อเนื่อง ความต่อเนื่องจากช่วงที่ 1 ถึงการปฏิบัติการช่วงที่ 2 มีระยะห่างนานเกือบ 3 เดือน ทำให้ชาวบ้านไม่มั่นใจในโครงการและทีมวิจัยบางคนถอนตัวด้วยเหตุผลของการศึกษา การย้ายถิ่นที่อยู่ ความคาดหวังต่อโครงการจึงลดลง นักวิจัยจึงเริ่มต้นใหม่ในการสร้างความเข้าใจวัตถุประสงค์และสิ่งที่ชุมชนจะได้รับจากการมีส่วนร่วมจริง ๆ จากโครงการ ซึ่งรายละเอียดในแต่ละกิจกรรมถึงช่วงที่ 2 นั้นทีมวิจัยและชุมชนมองเห็นภาพที่ชัดเจนมากกว่า ตลอดจนโรงเรียนได้เล็งเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วมกิจกรรม 1 –10 ดังที่กล่าวข้างต้น จึงมีการวางบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัยโรงเรียนและผู้รู้เพื่อดำเนินการในช่วงที่ 2

② กิจกรรมดูงาน-แลกเปลี่ยนประสบการณ์ดำเนินงานอนุรักษ์ฟื้นฟูสมุนไพร

สำหรับสถานที่ดูงานคือ บ้านแม่หลูใน-ป่าเส้า ต.กองแขก อ.แม่แจ่ม อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ซึ่งมีประสบการณ์งานวิจัยสมุนไพรชนเผ่าเช่นกัน **กลุ่มเป้าหมาย**ชุดเดิมเพราะมีความต่อเนื่อง **องค์ประกอบผู้เข้าร่วม** จากบ้านห้วยปลิงจำนวน 15 คนและผู้รู้/เยาวชนบ้านแม่หลูประมาณ 10 คนรวมทั้งสิ้น 25-30 คน จำนวน 2 วัน ประกอบด้วยกิจกรรมเดินป่าสำรวจสมุนไพรในชุมชน ชมสวนสมุนไพรและไร่มุขเวียนและเวทีอภิปรายระหว่างทีมวิจัยและชุมชนแม่หลู เปิดโอกาสให้ทีมวิจัยได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และกำหนดบทบาทตนเองในกิจกรรมช่วงที่ 2 โดยเริ่มต้นประสานพื้นที่ดูงาน วางรูปแบบเนื้อหาการดูงานร่วมกับชุมชนพื้นที่ดูงาน

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ คือ ทีมวิจัย 2 พื้นที่นี้ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในหลายด้าน โดยมีแกนกลางของการแลกเปลี่ยนพูดคุยเรื่องแบบแผนการรักษาสุขภาพด้วยตนเอง ตระหนักถึงความสำคัญและสามารถกำหนดบทบาทตนเองในกิจกรรมช่วงที่ 2 เกิดความคิดมาปรับใช้ในชุมชนตนเอง โดยได้กำหนดตัวชี้วัดดังนี้

1. ผู้เข้าร่วมเป็นตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ในชุมชนที่มีความสนใจจริง ๆ
2. มีสัดส่วนของนักเรียนในระบบมากกว่า 10 คน

ผลจากดำเนินงาน

เกิดการเปรียบเทียบสมุนไพรบ้านแม่หลุนและบ้านห้วยปูลิง และกระบวนการอนุรักษ์ฟื้นฟู โดยได้นำเสนอเป็นข้อสรุปจากที่มวิจัยดังนี้

1.ที่มาและเป้าหมายโครงการวิจัย บ้านห้วยปูลิงวางเป้าหมายหลักไว้ที่การรวบรวมความรู้สมุนไพร ถิ่นทอดสู่เด็กและเยาวชน และการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานในชุมชน แต่ชุมชนแม่หลุนประสานกับโรงพยาบาลเพื่อสกัดตัวยาพันธุ์พืชสมุนไพรในชุมชนแม่หลุน-ป่าเส้า เพื่อใช้ผลพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ยืนยันภูมิปัญญาสมุนไพรที่ชาวบ้านใช้แต่เดิมนั้นว่ามีผลยับยั้ง รักษาโรคได้จริง หัวใจสำคัญทั้งสองโครงการวิจัยฯ เน้นย้ำคือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

2.กระบวนการวิจัยและกิจกรรม มีความคล้ายคลึงโครงการวิจัยที่ห้วยปูลิงอยู่บ้าง ในแง่การรวบรวมความรู้อย่างมีส่วนร่วม เช่น การเดินป่าสำรวจสมุนไพรในชุมชน แต่บ้านป่าแม่หลุนนั้นได้จัดทำสวนสมุนไพรเพาะปลูกและขยายพันธุ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้-ดูงานในชุมชนและบุคคลทั่วไป มีเครื่องมือแปรรูปยาอย่างง่าย ได้แก่เครื่องบดยา

3.พืชสมุนไพรบ้านแม่หลุนคล้ายคลึงกับบ้านห้วยปูลิง แบ่งตามการใช้ประโยชน์

- เอาใช้เพื่อบำรุงร่างกาย
- เอาไปใช้รักษาโรค
- เอาไปใช้ทางความเชื่อ

รูปภาพที่ 14-15 เยาวชนและคุณครูแลกเปลี่ยนกับผู้รู้บ้านแม่หลูใน อ.แม่แจ่ม

บทเรียนและแผนงานต่อเนื่อง ได้บทเรียนที่ดี ชาวบ้านได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกันหลากหลายประเด็น เช่นการเกษตร ความหลังไหลเข้ามาของวัฒนธรรมเมือง การท่องเที่ยว เป็นต้น และเรื่องภูมิปัญญาสมุนไพรก็สัมพันธ์แทบทุกเรื่อง มองเห็นว่าวิถีชาวบ้านมีความเป็น องค์กรวม และมีความรอบด้านในการอธิบายมากกว่าเรื่องใช้-ไม่ใช้ ด้วยข้อจำกัดภายในชุมชนเอง แต่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจที่ค่อนข้างจำกัดในสถานการณ์ปัจจุบันเป็นเหตุผลต่อเนื่องของการใช้-ไม่ใช้ ใช้เพื่อใครด้วย นอกจากนี้ได้แลกเปลี่ยนรูปแบบกิจกรรม เป้าหมายและปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอในกรณีชาวบ้านเป็นผู้ทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม ช่วงเวลา 2 วันมีความเหมาะสมกับเนื้อหาและกิจกรรม เช่น การเดินป่าสมุนไพรแม่หลูและชมสวนสมุนไพร หลังจากนั้น ทีมวิจัยสรุปเนื้อหาที่ตนได้นำเสนอต่อชุมชนแม่หลู และกลับมาเสนอต่อชุมชนห้วยปูลิง ในรูปแบบแลกเปลี่ยนที่โรงเรียนอีกครั้ง

2.พัฒนาข้อมูล

③ เก็บข้อมูลเชิงลึก 4 ครั้ง

กลุ่มเป้าหมาย นักเรียนในระบบ ม.1-ม.3/ครู/ผู้รู้และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในช่วงตารางเรียนสมุนไพรท้องถิ่นและเสาร์-อาทิตย์ตามที่ได้นัดหมาย **จุดประสงค์เพื่อ**

1. เพื่อต่อยอดข้อมูลในรายละเอียดสมุนไพร/แหล่งที่พบ/สรรพคุณ/วิธีใช้
2. เพื่อทดลองการถ่ายทอดเรียนรู้สมุนไพรกับโรงเรียนอย่างมีส่วนร่วม
3. เพื่อเสริมทักษะในการถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้รู้

4. เพื่อเสริมทักษะการเก็บข้อมูลของนักวิจัยรุ่นเยาว์ โดยมีขั้นตอนคือประสานผู้นำและโรงเรียน
สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ

● สำหรับทีมวิจัย

1. นักเรียนในระบบ ม.1-ม.3 ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมฟื้นฟูร่วมกับชุมชน
2. ผู้รู้ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดเนื้อหาภูมิปัญญาท้องถิ่น

● ครอบครัว เกิดการถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่โดยการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน

● ชุมชน ชุมชนมีส่วนร่วมในการรวบรวมความรู้ด้วยตนเอง

โดยได้มีตัวชี้วัดดังนี้

1. ชุมชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกสมุนไพรเพื่อการถ่ายทอด
2. จำนวนผู้รู้ที่ถ่ายทอด 3 คน/ 1 ครั้ง
3. เก็บข้อมูลเชิงลึก/การถ่ายทอดเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียนไม่ต่ำกว่า 3 ครั้ง
4. มีการหยิบใช้ฐานข้อมูลที่เก็บรวบรวมช่วงที่ 1 มาถ่ายทอดประสบการณ์ในชุมชน

ผลการดำเนินงาน ด้านข้อมูล โดยทำการศึกษาเชิงลึก เดินป่าสำรวจสมุนไพร กลุ่มศึกษาตามพื้นที่การใช้ประโยชน์ของชุมชนตามข้อตกลงและวัฒนธรรมซึ่งมักพบพืชสมุนไพรอย่างน้อย หนาแน่นแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ พบว่าข้อมูลจะเพิ่มเติมสมบูรณ์ขึ้น คน สักส่วนผู้รู้และเด็กนักเรียนที่รับการถ่ายทอดสมดุล ผู้รู้จำนวน 3 คนต่อเด็กและเยาวชน 8-10 คน เด็กและเยาวชนรู้จักชนิด/ลักษณะ/ประโยชน์พืชสมุนไพรมากขึ้น และขยายกระบวนการมีส่วนร่วมถึงบ้านตอ ก้อ เกิดการรื้อฟื้นและการซักถามแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้กับเด็ก/เยาวชนและครู จัดกิจกรรมวันเสาร์ – อาทิตย์ แบ่งกลุ่มศึกษากลุ่มละ 8-10 คน จำนวนทั้งหมด 4 ครั้ง **ด้านการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์** ในการสำรวจแหล่งที่พบสมุนไพรพื้นที่ป่ารอบๆ ชุมชน กลุ่มศึกษาได้นำพืชสมุนไพรจากป่าที่ได้คัดเลือกเพื่อการอนุรักษ์และขยายพันธุ์ (ในช่วงที่ 1) ได้แก่ เตอสิพาโต๊ะ เกอชอหนาปอ ฯลฯ มาทดลองปลูกโดยลงแปลงที่โรงเรียนและที่บ้านตนเองดัง

รูปภาพที่ 16-17

ทีมวิจัยมีบทเรียนในวิธีการในการรวบรวมและพัฒนาข้อมูลตั้งแต่ช่วงที่ 1 ที่ต้องการมีส่วนร่วม นอกจากจดบันทึก สรุปและตรวจสอบความถูกต้อง การตั้งประเด็นคำถามชวนคุยในกลุ่มย่อยในหลายๆ ครั้งๆ ก่อให้เกิดการส่ง-รับ/การไหลเวียนของข้อมูลและได้รายละเอียด ซึ่งสามารถทำได้ผลในกลุ่มย่อย **แผนการต่อเนื่อง** หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกสมุนไพรมานี้ ทีมวิจัยที่แบ่งกลุ่มต้องสรุปผลที่ได้จากการศึกษา เพื่อทบทวนและนำมาแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มโดยกิจกรรมเสริมที่สร้างความสนุกสนาน ในการสำรวจแหล่งที่พบสมุนไพรมานี้ที่ป่ารอบ ๆ ชุมชน ทีมวิจัยได้ทำแผนที่เส้นทางเดิน เพื่อได้ร่วมกันทำ “เส้นทางสมุนไพรมานี้ต่อไป

3.แผนพัฒนาการใช้ประโยชน์ การฟื้นฟูและถ่ายทอด

๔ การออกแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรมานี้ให้กับโรงเรียน

กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มเดิมเพราะมีความต่อเนื่อง มีจุดประสงค์เพื่อชุมชนได้มีส่วนร่วมออกแบบเนื้อหาความรู้สมุนไพรมานี้และวิธีการถ่ายทอดความรู้ และเพื่อพัฒนารูปแบบ เนื้อหาสู่การจัดการความรู้สมุนไพรมานี้ที่เหมาะสม โดย**ขั้นตอน** ประชุมกลุ่มย่อยทีมวิจัย ออกแบบการถ่ายทอด อย่างมีส่วนร่วมดำเนินการ หลังจากนั้นประเมินผลและเสนอแนะ

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับคือ ทีมวิจัยได้รูปแบบของการถ่ายทอดเรียนรู้ที่หลากหลาย ชุมชนมีส่วนร่วมในการขยายภูมิปัญญาสู่โรงเรียน โดยมี**ตัวชี้วัดคือ**

1. เกิดการทดลองรูปแบบการเรียนรู้ไม่ต่ำกว่า 3 ครั้ง
2. นักเรียนรู้จักสมุนไพรมานี้ที่ใช้ในชุมชนมากกว่า 20 ชนิด

ผลจากการดำเนินงาน เมื่อได้ออกแบบการเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียน ผู้รู้และโรงเรียนจะเห็นภาพต่อกันและมุ่งหวังในทางสอดคล้องกัน คือผู้รู้ที่มีความคุ้นชิน มีความเห็นว่าเป็นการถ่ายทอดที่ดีคือ

ถ่ายทอดแบบปากต่อปากในแหล่งที่พบสมุนไพร เป็นความรู้สมุนไพรเฉพาะเจาะจงคือ มีอยู่ในท้องถิ่น และผ่านการใช้ของผู้มีประสบการณ์และสามารถดูแลรักษาสุขภาพผู้คนในชุมชนจนปัจจุบัน แต่ต้องใช้ประสบการณ์และระยะเวลานาน ส่วนโรงเรียนนั้นเห็นพ้องกันในวิธีการตรงจากการถ่ายทอดของผู้รู้ ย่อมดีกว่าการเปิดตำราสอนซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรสากลที่นิยมใช้โดยทั่วไป แต่โรงเรียนหรือครูมีข้อจำกัดเรื่องเวลาในราชการ อย่างไรก็ตามเมื่อเล็งเห็นประโยชน์ร่วม จึงลงเอยที่การทดลองออกแบบการเรียนรู้ 3 รูปแบบ

1. การถ่ายทอดเรียนรู้รูปแบบที่ 1 **สมุนไพรจากป่า** ตามแหล่งที่พบจริงโดยเลือกพื้นที่ที่มีการไปเก็บในสมุนไพรในปัจจุบัน โดยเลือกเวลาเสาร์- อาทิตย์ ผู้รู้/ทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมแบ่งกลุ่มเลือกวันศึกษาตามความสมัครใจ หลังจากนั้นจึงมาแลกเปลี่ยนในห้องเรียน ทั้งหมดจำนวน 2 ครั้ง
2. การถ่ายทอดเรียนรู้รูปแบบที่ 2 **สมุนไพรใกล้บ้าน** เนื่องจากข้อมูลช่วงแรกพบว่า คนในชุมชนบางส่วนยังเข้าใจว่าสมุนไพรอยู่ใกล้บ้าน ไม่สะดวกในการหยิบใช้และยังไม่มีรู้จักสมุนไพรใกล้บ้านบางชนิดที่สามารถใช้ดูแลรักษาสุขภาพได้เพราะเหตุผลทางวัฒนธรรมความเชื่อบางประการ (สมุนไพรและคนละ ผลงานวิจัย การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปากากะญอช่วงที่ 1 ,มี.ค-ส.ค.45) แบบที่ 2 สามารถใช้ช่วงคาบว่างวันจันทร์- ศุกร์ ประมาณบ่าย 15:00 – 16: 30 น. ผู้รู้/ทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมเลือกวันศึกษา หลังจากนั้นสรุปผลและนำมาแลกเปลี่ยนในห้องเรียน
3. การถ่ายทอดการเรียนรู้รูปแบบที่ 3 **สมุนไพรปูให้** ยกเอารายละเอียดของเนื้อหาความรู้สมุนไพรมานำเสนอในห้องเรียนด้วยวิธีการให้กลุ่มศึกษานำเสนอ ผู้รู้บอกเล่า ตรวจสอบความถูกต้อง บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรปากากะญอ - ภาษาไทยเพื่อง่ายในการสื่อสารกับทุกกลุ่ม โดยกำหนดตามวันที่มีการเรียนการสอนวิชาสมุนไพรท้องถิ่น คือวันพุธจำนวน 2 ครั้ง

เหล่านี้เมื่อได้ทดลองดำเนินกิจกรรมไปแล้ว พบ**บทเรียน** ที่ดีว่า นำผู้ถ่ายทอดความรู้แบบใหม่และแบบธรรมชาติดั้งเดิมมาออกแบบเนื้อหาบทเรียนร่วมกันตั้งแต่เริ่มต้นเลยทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน และเห็นผลปฏิบัติชัดเจน แม้ว่าทั้งสองฝ่ายอาจยังนึกภาพรูปแบบการเรียนรู้ที่สมบูรณ์ยังไม่ออก แต่ได้เริ่มจากสิ่งที่ตนถนัดและขยายไปถึงการแบ่งหน้าที่ บทบาทของแต่ละฝ่ายในการทดลองทำกิจกรรมร่วมกันตามโอกาสและความเหมาะสม แต่กลุ่มสำคัญเช่น กลุ่มแม่บ้านเข้าร่วมบางกิจกรรมและกลุ่มเยาวชนนอกระบบไม่ได้เข้าร่วมเลย ส่วนปัญหาที่เจอ เมื่อเวลาจัดกิจกรรมนอกเวลาราชการ ครูและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะไม่เข้าร่วม **แผนการต่อเนื่อง** ทีมวิจัยได้สรุปความรู้จากกลุ่ม เพื่อมีส่วนร่วมในการทำตำราสมุนไพรท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นแบบเรียนประกอบการเรียนการสอน

๕ ฐานสถิติ – ปฏิบัติการสมุนไพรรูป

กลุ่มเป้าหมายเดิมเพราะมีความต่อเนื่อง จำนวน 15 คน สถานที่ บ้านหมอพื้นบ้าน หมอจันทร์สิทธิ์ เขตฉาย อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ **วัตถุประสงค์** เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายได้รับประสบการณ์ใหม่ๆ ส่งเสริมขีดความสามารถผู้รู้ที่สนใจ และได้เรียนรู้เท่าทันสถานการณ์ข้อมูลข่าวสารเรื่องภูมิปัญญาสมุนไพรรูปในปัจจุบัน โดยมี **ขั้นตอน** ประสานพื้นที่ดูงาน ประสานกลุ่มเป้าหมาย หลังจากนั้นทีมวิจัยเตรียมเนื้อหา วางรูปแบบดูงานร่วมกัน ดำเนินงาน สรุปผลและนำเสนอแนะ

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ คือสมาชิกตระหนักในคุณค่า ความสำคัญภูมิปัญญาสมุนไพรรูปชุมชนตนเอง สมาชิกที่สนใจนำไปปรับใช้ในชุมชนตนเอง เกิดแนวร่วมในการจัดการอนุรักษ์สมุนไพรรูปชุมชน **ตัวชี้วัด** เกิดการแลกเปลี่ยนและวิทยากรสามารถอธิบายการถ่ายทอด อนุรักษ์สมุนไพรรูปตามความเหมาะสมและเยาวชนได้ร่วมแลกเปลี่ยน

ผลจากการดำเนินงาน

สมาชิกทั้งผู้รู้/ครู/เด็กและเยาวชนมีความสนใจซักถามวิทยากร จัดบันทึกและปฏิบัติการอย่างกระตือรือร้นการปฏิบัติการแบ่งเป็นช่วง

1.การแนะนำชนิดและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรรูปเพื่อดูแลสุขภาพเป็นหลัก และการแปรรูปเพื่อขาย ตารางที่ 9 ยกตัวอย่างเช่น

ที่	หมอยาพื้นบ้าน (คนเมือง)	หมอยาปากะญอ
1.ชื่อ สรรพคุณ	เปล้าหลวง/เปล้าน้อย แก้ไข้	ชากว่าหละตัวผู้/ชากว่าหละตัวเมีย แก้ไข้จับสั่น/มาเลเรีย
2. ชื่อ สรรพคุณ	ดินเป็ด/สัตตบรรณ แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ	นอพะโต๊ะ แก้ไข้มาเลเรีย
3, ชื่อ สรรพคุณ	หนวดถาญี/ฝอยลม	หมีคะวัน แก้อาการท้องเสีย
4. ชื่อ สรรพคุณ	หนามมะเค็ด แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย	ปละจือเด แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ปวดกระดูก

เหล่านี้เป็นต้น ส่วนประกอบสำคัญในการแปรรูปพืชสมุนไพรรูปเพื่อบำบัดรักษาโรคพื้นฐานของชุมชน

2 การทำยาลูกประคบด้วยพืชสมุนไพรในชุมชน ซึ่งวัตถุดิบคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สูงห้วยปูลิงกับพื้นราบได้แก่ ตะไคร้ ส้มป่อย ขิง ผีวมะกรูด เป็นต้นและสาธิตการประคบยา

รูปภาพที่ 18-20

กระบวนการทำยาลูกประคบ และสาธิตประคบยาพะตืออพอห้วยตองก้อ

3. การทำยาหม่อง เพื่อการรักษาตนเองเบื้องต้น ประหยัดค่าใช้จ่ายด้วยพืชสมุนไพรในชุมชน ส่วนการทำอาหารและขนมด้วยสมุนไพร และการทำยาสระผมและครีมนวด หมอพื้นบ้านเพียงแต่นำส่วนประกอบ วิธีการทำแต่สมาชิกไม่ได้ปฏิบัติให้เห็นผล

บทเรียนที่ได้ การแปรรูปเป็นเรื่องใหม่ที่ใกล้ตัวสมาชิกผู้เข้าร่วม จึงเกิดความสนใจและกระตือรือร้นเรียนรู้ แต่เนื่องจาก เวลาการดูงาน-สาธิตถูกจำกัดเพียงวันเดียว จึงได้ปฏิบัติเพียงการแปรรูป 2 อย่างดังที่กล่าวมาแล้ว **ความต่อเนื่อง** สมาชิกมีความสนใจการทำยาสระผมด้วยพืชสมุนไพรในชุมชน ได้แก่ ประคำดีควายและส้มป่อย จึงปรึกษากับทีมวิจัย นำเสนอนักวิจัยและกำหนดวันเวลา

6) กิจกรรมอบรมเพาะ ขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและทำปุ๋ยชีวภาพ

กลุ่มเป้าหมาย ผู้เข้าร่วม 6 คน นักเรียนในระบบ/ผู้รู้/ผู้สนใจสมทบจำนวน 20 คน รวมทั้งสิ้น 26 คน **วัตถุประสงค์** เพื่อให้กลุ่มที่สนใจสามารถเสนอแนวทางฟื้นฟูอย่างเป็นรูปธรรม และพัฒนาขีดความสามารถกลุ่มเป้าหมายในการรักษาฟื้นฟู/ขยายพันธุ์พืชสมุนไพร ในขั้นตอนประสานวิทยากรภายใน/ภายนอกชุมชนและกลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัยเตรียมเนื้อหา รูปแบบการอบรม ดำเนินงานและสรุปผล

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ สมาชิกได้ปรับแนวคิดและเริ่มจัดการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชุมชน และกลุ่มสามารถนำมาปรับใช้กับชุมชนตนเอง ตลอดจนเกิดแนวร่วมที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สมุนไพร **ตัวชี้วัด** ได้แก่

- 1.เกิดวิทยากรภายในชุมชนไม่ต่ำกว่า 2 คน
- 2.วิทยากรชุมชนสามารถถ่ายทอด สาธิตวิธีการดูแลรักษาพืชสมุนไพรตามประสบการณ์ได้

ผลจากการดำเนินงาน และเกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างวิทยากรภายนอกชุมชน 2 คนและผู้รู้ภายในชุมชนจำนวน 4 คน เด็กและเยาวชน การเสริมความรู้เทคนิควิธีขยายพันธุ์พืชสมุนไพรด้วยการตอน ปักชำ และการบำรุงรักษาด้วยปุ๋ยชีวภาพ ที่สามารถหาวัตถุดิบได้ในท้องถิ่น เช่น กล้วยสุก มูลวัวควาย

รูปภาพที่ 21 ขั้นตอนการตอนกิ่ง

บทเรียนที่ได้ นักวิจัยประเมินว่ากิจกรรมนี้เป็นประโยชน์แก่กลุ่มต่างๆ ที่ประกอบอาชีพเกษตร ทำไร่ ทำนาในบ้านห้วยปูลิง ไม่เฉพาะเรื่องการอนุรักษ์สมุนไพรเท่านั้น แต่ไม่สามารถประสานงานผู้เข้าร่วมได้จริง จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและวิเคราะห์พบว่าชาวบ้านก็ไม่ใส่ปุ๋ยเคมีอยู่แล้ว แต่ใช้ปุ๋ยคอกมาแต่เดิมและเป็นการทำนา ทำไร่เพื่อยังชีพเท่านั้น การทำไร่หมุนเวียนช่วงสั้น และพักฟื้นหน้าดินนานจะคงความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ **แผนงานต่อเนื่อง** เมื่อปุ๋ยชีวภาพที่หมักตามสูตรได้ที่ จึงนำปุ๋ยมาบำรุงพืชสมุนไพรที่ได้ลงแปลง และเมื่อถึงตอนสมุนไพรได้ผล ก็จะมาปักชำที่แปลงในโรงเรียน

๗ กิจกรรม ทำแผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิง

กลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัยและผู้รู้จำนวน 14 คน เป็นกลุ่มเดิมเพราะมีความต่อเนื่อง **วัตถุประสงค์** เพื่อส่งเสริมขีดความสามารถในการจัดการอนุรักษ์สมุนไพรชุมชนตนเองและจัดทำเครื่องมือสื่อสารที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ โดยมีขั้นตอนของการเตรียมเนื้อหาข้อมูล ประสานงานทีมวิจัยเตรียมอุปกรณ์/สถานที่ ดำเนินการและสรุปผล

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ ชุมชนเกิดความตระหนักเห็นความสำคัญ

ในแนวทางอนุรักษ์สมุนไพรและมีเครื่องมือสื่อความหมายที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน **ตัวชี้วัด**

1. ทีมวิจัยมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนที่ เส้นทางศึกษาสมุนไพรชุมชน
2. ใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ผลจากการดำเนินงาน ด้านเนื้อหา ทีมวิจัยได้หยิบใช้แผนที่จากการเดินป่าสำรวจสมุนไพรซึ่งคาบเกี่ยวพื้นที่ป่า 2 หมู่บ้านคือห้วยปูลิงและห้วยตองก้อ จากนั้นตรวจสอบความถูกต้องกับผู้รู้ **ด้านคน** ทีมวิจัย 10 คนได้ร่วมกันทำจริงทั้งผู้รู้และเด็ก/เยาวชน **ด้านการใช้ประโยชน์** เนื่องจากหมู่บ้านห้วยตองก้อแสดงความจำนงว่าต้องการใช้ แผนที่ เส้นทางศึกษาสมุนไพรชุมชน เพื่อเป็นเครื่องมือสื่อความหมายกับนักท่องเที่ยว (บ้านห้วยตองก้อมีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ) เมื่อแผนที่เสร็จจึงส่งไปบ้านตองก้อ

บทเรียนที่ดี ว่าการสร้างเครื่องมือเรียนรู้อย่าง แผนที่ เส้นทางศึกษาสมุนไพรอันเกิดจากการเดินป่าสำรวจของทีมวิจัย การเก็บข้อมูล การบันทึก และแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มศึกษาและทีม ร่วมกันทำเป็นแผนที่อย่างคนละไม้คนละมือ แม้ไม่ใช่แผนที่ที่อธิบายพิภพ ตัวเลข จุดที่แน่นอนแต่สามารถสื่อความหมายภายในชุมชนได้ดีและชุมชนยังนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย อีกบทเรียนหนึ่งนักวิจัยตั้งข้อสังเกตว่า Model ที่ทำในช่วง พ.ศ. 2538-2539 โดยโครงการไทย-เยอรมัน (T-G) ไม่ได้ถูกเอามาวางในที่สาธารณะ

รูปภาพที่ 22 เด็กและเยาวชนร่วมกันทำแผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพร

ใช้ในการเดินป่า สำรวจสมุนไพรเพื่ออธิบายการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ของชุมชน **แผนงานต่อเนื่อง** บ้านห้วยตองก็นำแผนที่ไปเพิ่มเติมข้อมูลในแหล่งการท่องเที่ยว แหล่งการเรียนรู้ด้านสมุนไพรและด้านอื่นๆ เนื่องจากเป็นชุมชนใกล้เคียงและเป็นเครือข่ายดี ตลอดจนการพึ่งพาทรัพยากรร่วมกัน

⑧ ทีมวิจัยถ่ายทอดการแปรรูปสมุนไพรภายในชุมชนตนเอง

กลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัยและผู้สนใจ **จุดประสงค์** เพื่อให้ทีมวิจัยได้ถ่ายทอดการแปรรูปขยายสู่ชุมชน **ขั้นตอน** ประสานทีมวิจัยกลุ่มเป้าหมาย เตรียมอุปกรณ์ ดำเนินการ สรุปผล

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ ชุมชนตระหนักในสิทธิการใช้แต่เดิมและคุณประโยชน์ทรัพยากรภายในท้องถิ่น **ตัวชี้วัด** มีการขยายผลจากกลุ่มบ้าน เครือญาติ เพื่อนบ้านในชุมชน

ผลที่ได้จากการดำเนินงาน

การทำยาสมุนไพรด้วยวัตถุดิบชุมชน ได้แก่ ส้มป่อยและสเรเด (ประคำดีควาย) คน ได้ลงมือทำด้วยตนเองในขั้นตอนง่าย ไม่ซับซ้อน ผู้เข้าร่วมมีประสบการณ์จากการดูงานสาธิตแปรรูปที่เชียงใหม่ เครือญาติและผู้สนใจสมทบประมาณ 10 คน **ด้านการใช้ประโยชน์** เมื่อทำเสร็จจึงแบ่งกันทดลองใช้ยาสมุนไพรประคำดีควาย ผู้เข้าร่วมเกิดการแลกเปลี่ยน ชักถามโดยเปรียบเทียบกับแปรรูป

จำหน่ายที่ตลาดในเมืองซึ่งหลากหลายและค่อนข้างเป็นที่นิยม การตั้งราคาถ้าทำการแปรรูปให้เห็นผลจริง การทำแซมพูใช้สูตรของชาวบ้านเองโดยวิธีการตรงใช้สมุนไพร สรเด หรือสั้มปอยมาขยี้สระผมโดยตรง

บทเรียนที่ได้ เนื่องจากกิจกรรมนี้พร้อมจัดช่วงเริ่มต้นฤดูเพาะปลูกของชาวบ้าน เวลาง่วงคือกลางคืนซึ่งมีระยะเวลาน้อยในการแลกเปลี่ยน และชุดสำเร็จรูปตามสูตรการทำแซมพูสมุนไพรที่ต้องซื้อตามร้านค้าในจังหวัดเชียงใหม่ เพราะแม่ฮ่องสอนไม่มี แผนงานต่อเนื่อง นักวิจัยนำชุดทำยาสระผมสำเร็จรูปไว้ที่บ้านผู้รู้/ผู้สนใจใช้ต่อไป แต่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าจะมีการแปรรูปยาสระผมด้วยวัตถุดิบชุมชนต่อไป เนื่องจากเป็นความสนใจเชิงรายบุคคลและเงื่อนไขตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

๑) ทิมวิชัยวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลและนำเสนอแนวทางเลือก

กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มเดิมเพราะมีความต่อเนื่องและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวน 20 คน เพื่อสรุปผลและวิเคราะห์แนวทางอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับชุมชนตนเอง วิธีการจัดเตรียมข้อมูล ประสานงาน ทิมวิชัย ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการประชุม นำเสนอ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และหาข้อสรุปร่วม

สิ่งที่คาดว่าจะได้รับ กลุ่มเป้าหมายได้การสรุปผลและประเมินผลการดำเนินงานของแต่ละกิจกรรมตามวัตถุประสงค์หลัก 4 ข้อของโครงการ พิจารณาสິงที่ชุมชนได้รับ/ไม่ได้รับจากโครงการวิจัย ท้ายสุดผลที่ได้รับไปตอบโจทย์ในเชิงกระบวนการวิจัยได้หรือไม่ อย่างไร โดยมีตัวชี้วัด

1. ได้แนวทางอนุรักษ์ของกลุ่มสมุนไพร
2. มีข้อเสนอและเพิ่มเติมจากชุมชน

ผลที่ได้จากการดำเนินงาน ชุมชนเสนอแนวทางอนุรักษ์อย่างเป็นรูปธรรมดังนี้

1. **การเพาะปลูก** และขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นที่แปลงสาธิตในโรงเรียน เพราะสอดคล้องกับวิถีการเกษตรของชุมชน หรือบ้านผู้รู้/ผู้สนใจในเชิงปัจเจก
2. **มีการเรียนการสอนเรื่องสมุนไพรชุมชน** โดยใช้ฐานข้อมูลจากงานวิจัยและเครื่องมือสื่อสาร เช่น ตำราสมุนไพร แผนที่เพราะผ่านการย่อยข้อมูลและง่ายต่อการทำความเข้าใจ และผู้ถ่ายทอดสำคัญคือ ผู้รู้ ซึ่งต้องประสานงานกับโรงเรียนต่อไป
3. **การเข้าไปใช้ประโยชน์สมุนไพรในป่า** ให้ใช้แค่พอเพียงหรือขายแต่เพียงน้อย ข้อเสนอที่ไม่มีมาตรการแข่งขันในการป้องกัน แต่กลุ่มหันไปทบทวนกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนสมุนไพรในฐานะเป็นทรัพยากรจากป่า และทรัพยากรอื่นๆ ในลักษณะการแบ่งปัน ส่วนการแปรรูปสมุนไพรท้องถิ่นยังเป็นความสนใจและต้องการเชิงรายบุคคล ไม่ได้เป็นกลุ่มเป็นก้อน ด้วยข้อจำกัดทางไกลตลาดและวัตถุดิบ

บทเรียนและแผนงานต่อเนื่อง การนำผู้เข้าร่วมที่มีความใกล้ชิด-ไกลในงานวิจัยต่างกัน จึงให้น้ำหนักเอนเอียงทางกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกับงานวิจัย คือ ชุมชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทีมวิจัยซึ่งมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการเรียนรู้ (ประกอบด้วยผู้รู้ เด็กและเยาวชน) อีกโรงเรียน/เกษตรตำบลและอบต. และระมัดระวังการชี้นำเพื่อให้ข้อเสนอเป็นผลจากการวิเคราะห์ หลังการมีส่วนร่วมและปฏิบัติการในกระบวนการวิจัย เป็นพื้นฐานข้อมูลของการสืบค้น จัดการภูมิปัญญาภายในชุมชนห้วยปูลิงก่อนที่จะเชื่อมต่อกับหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุน เช่น งบประมาณ พันธุ์พืชสมุนไพร การดูงาน เป็นต้น หลังจากนี้จะมีเวทีปิดโครงการและคืนข้อมูลซึ่งประกอบด้วยข้อเสนอความต้องการของชาวบ้านเพื่อขยายผลต่อไป

10 เเวทีคืนข้อมูลชุมชนและปิดโครงการ

กลุ่มเป้าหมายเดิม และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวน 25 คน **วัตถุประสงค์เพื่อ** 1.คืนข้อมูลชุมชน โรงเรียนและอบต. 2.เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินงานพัฒนาต่อเนื่องไป **ขั้นตอน** ประสานงานกลุ่มเป้าหมาย ดำเนินการประชุม แลกเปลี่ยนความเห็น หาผลสรุปร่วม

ผลที่คาดว่าจะได้รับ 1.หน่วยงานที่สนับสนุนมีข้อเสนอเพื่อการพัฒนาความรู้เรื่องสมุนไพรต่อไป โดยมีตัวชี้วัด 1.ข้อมูลได้ถูกหยิบใช้ในการถ่ายทอดทั้งในระบบ/นอกระบบ 2.หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีแผนงานพัฒนาเรื่องภูมิปัญญาสมุนไพร

ผลการดำเนินงาน หลังจากได้นำเสนอผลการดำเนินงานวิจัยและแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชุมชนห้วยปูลิงอย่างสอดคล้อง ดังนี้

1. ข้อเสนออันดับแรกของชาวบ้าน เรื่องการเพาะปลูก ขยายพันธุ์พืชสมุนไพร กลุ่มชาวบ้านที่สนใจต้องการนำสมุนไพรในป่ามาทดลองปลูกใกล้บ้าน เช่น ปละจืดเค(หนามมะเค็ด) เต๋อสิพาไค๊ะ และสมุนไพรนอกชุมชน เช่น เจตมูลเพลิง เจตมูลเพลิงแดง หรือเพชรสังฆาตที่จำเป็นต่อการใช้ประโยชน์ในชุมชน เป็นต้น
- 2.ตำราสมุนไพรเป็นเครื่องมือสำหรับการเรียน การสอนในวิชาภูมิปัญญาสมุนไพรระหว่างผู้รู้และคนรุ่นใหม่ เผยแพร่ต่อคนภายนอกหรือนักท่องเที่ยว และเสนอต่อโรงเรียนในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในฐานะที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมดำเนินงานช่วงที่ 2 อย่างดี
3. ในการกำหนดมาตรการอนุรักษ์มีกฎเกณฑ์ป่าชุมชนครอบคลุมสมุนไพร เนื่องจากในปัจจุบันชาวบ้านใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาตนเองเป็นหลัก และมีอำนาจในการควบคุมจากการsantion ว่ากล่าวตักเตือนในชุมชนโดยโครงสร้างสังคมชุมชนเอง ส่วนข้อเสนอเรื่องการแปรรูปเพื่อใช้เองในชุมชนเป็นหลัก

บทเรียนและแผนต่อเนื่อง นักวิจัยมีความตั้งใจต่อเนื่อง นอกจากที่ให้ผลงานวิจัยได้เป็นพื้นฐานข้อมูล คนในชุมชนได้พัฒนาทักษะ การวิเคราะห์ตนเอง เพื่อพร้อมสำหรับพิจารณาพัฒนา

อื่นๆ และท้ายสุดชาวบ้านได้นำเสนอแนวทางอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรจากความต้องการภายใต้บริบทสังคม วัฒนธรรมและข้อจำกัดชุมชนตนเอง เป็นเหตุผลชี้้นำผลการวิจัยซึ่งบรรลุผล/ไม่บรรลุผลในเชิงบุคคลและกลุ่มก่อนตามเป้าหมาย คน ข้อมูล และการใช้ประโยชน์ และขยับสู่การพัฒนาขั้นต่อไป แต่ในเชิงบุคคลโดยทีมวิจัย 15 คนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยสูง ได้พัฒนาทักษะ การวิเคราะห์ดังกล่าว มีความเข้าใจเหตุผลของกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมไม่มากนักน้อย อย่างน้อยได้ทลายการจำกัดความรู้แผนใหม่และค้นหาประวัติศาสตร์ รวบรวมความรู้พื้นบ้านของชุมชนตนเอง และข้อมูลข่าวสารอื่นๆ ซึ่งแตกต่างจากผู้มีความไกลหรือมีส่วนร่วมที่ต่อเนื่องจากโครงการแน่นอน อย่างไรก็ตามทีมวิจัยไม่เคยปฏิเสธข้อเสนอ ความคิดเห็น ความต้องการที่แตกต่าง แต่ประสานจุดร่วม และแผนงานต่อเนื่อง นักวิจัยและทีมวิจัยจะติดตามและพยายามผลักดันข้อเสนอจากโครงการวิจัยฯ ให้เป็นผลเชิงรูปธรรม

บทที่ 5

สรุปผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานวิจัยสามารถนำเสนอโดยใช้กรอบการศึกษาของโครงการเป็นหลักมีทั้งหมด 4 ประเด็นหลักดังนี้

5.1 การศึกษารวบรวมความรู้และการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วม

นับว่าขั้นตอนแรกที่สำคัญมากต่อชุมชน เนื่องจากทีมวิจัยเป็นแกนหลักที่ส่งผลให้เกิดความเสริมสร้างความเข้าใจ กระบวนการรวบรวมความรู้เรื่องสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วมและการวิเคราะห์ชุมชนตนเองในมิติภูมิศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชนและสถานการณ์การใช้สมุนไพรในปัจจุบัน เพื่อนำไปสู่ **ความตระหนักร่วม** ในคุณค่าสมุนไพร นักวิจัยได้ใช้กระบวนการ 2 กลุ่มกิจกรรม

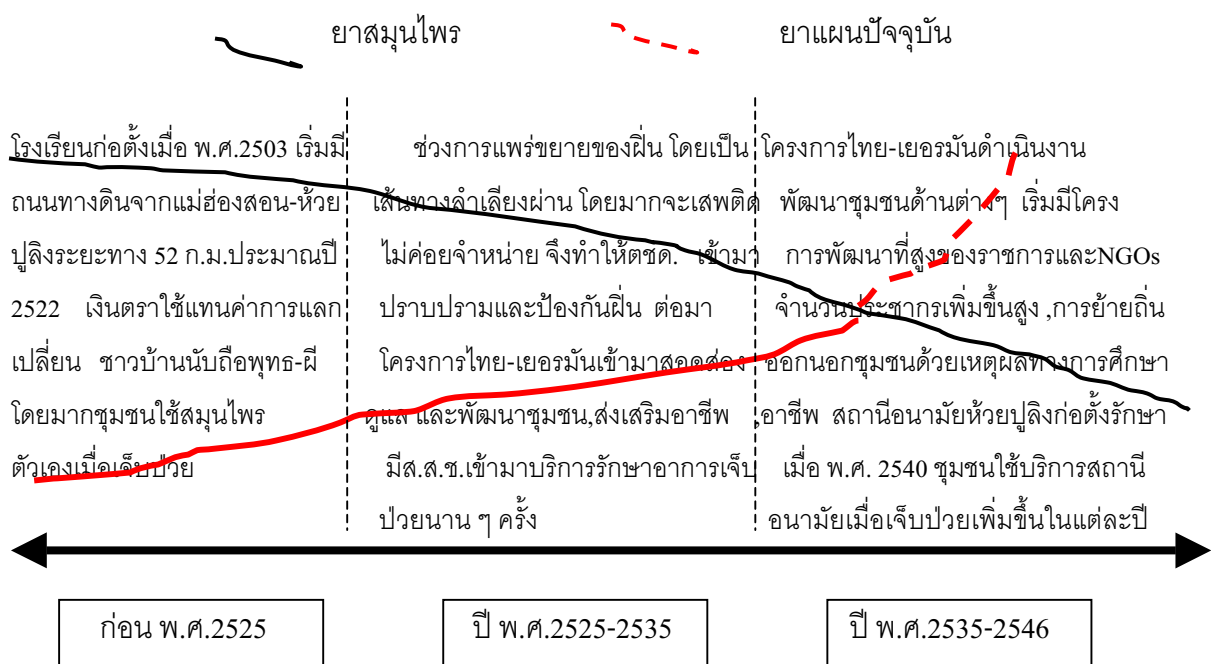
1.1 การเดินสำรวจสมุนไพรพื้นที่ชุมชนร่วมกับผู้รู้และกลุ่มเด็กและเยาวชน 4 ครั้ง

1.2 การสัมภาษณ์กลุ่มย่อยระหว่างทีมวิจัยกับผู้รู้

สถานการณ์ปัญหา/ ความจำเป็นการใช้สมุนไพรอดีต-ปัจจุบัน

จากการศึกษาข้อมูลสมุนไพรห้วยปูลิง เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์สมุนไพร เก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์กลุ่มย่อย การจัดเวทีสนทนา การพูดคุยกับผู้รู้ คนเฒ่าคนแก่กลุ่มต่างๆ ในชุมชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชนและเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย โรงเรียน หน่วยงานในหมู่บ้าน พอจะจัดช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์สมุนไพรกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมบ้านห้วยปูลิงดังต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์สมุนไพร กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชุมชนห้วยปูลิง

1. ยุคตั้งชุมชนถาวร

สันนิษฐานว่าอยู่มาก่อนสงครามโลก และหลังสงครามโลก โดยตั้งบ้านเรือนเพียง 3 หลัง และกระจัดกระจาย เพื่อการทำไร่และป้องกันการแพร่ของโรคระบาด การติดต่อกับชุมชนภายนอกค่อนข้างยากลำบาก ชุมชนมีการเดินทางเอาข้าวไปแลกเกลือผ่านทางดอยหมากพริก กัวขมื่น หนองเขียว ปาย แม่แจ่ม วัดจันทร์ที่เชียงใหม่ โรงเรียนได้ก่อตั้ง พ.ศ. 2503 เพื่อให้การศึกษาชาวไทยภูเขา

เรื่องสุขภาพความเจ็บป่วย การคมนาคมยากลำบาก เมื่อประมาณ พ.ศ. 2505 มีถนนทางดินจากแม่ฮ่องสอนขึ้นห้วยฮี้ ส่วนห้วยปูลิงใช้เส้นทางเดินลงน้ำแม่สะมาด ยามที่ชาวบ้านเจ็บป่วยหนักเกินที่ใช้ยาสมุนไพร หรือ “หมอผี” เป่า คาถาอาคม จะจำเป็นต้องใช้เส้นทางนี้หามคนเจ็บลง ใช้เวลาเดินทาง 5-6 ชั่วโมง รอดชีวิตบ้าง แต่ส่วนใหญ่เสียชีวิตที่บ้านหรือระหว่างทาง โดยใช้ป่าหรือ มาเลเรียฯ ชาวบ้านต้องพึ่งพาตัวเองเป็นหลัก นับถือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเจ็บป่วยมีสาเหตุมาจากการทำกรรมผิด ละเมิดต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เหล่านี้เป็นกลไกในการหลอมรวมชุมชนและการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ชุมชนมีการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดตำรับยาอันเป็นความจำเป็น สะท้อนผ่านพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ การมัดมือ กินข้าวใหม่ การเลี้ยงผี ดังเห็นได้จาก อือทา (นิทานสุภาษิตกะเหรี่ยง) ต่อไปนี้

“ แลคกือเนาะ	กะอี่คลอที
โอเดอะเลาะ	เลาะคุเลาะมี
แลคกือเนาะ	กะอี่คลอโพกลา
โอเดอะเลาะ	เลาะคุเลาะดะ”

เวลาพ่อแม่อายุไกล ไปไร่ไปนา ลูกหลานไม่สบาย กลับมาไม่ทัน ผากที่หลับตื่นนอนช่วยดูแล “กะอี่โพ” เป็นพืชสมุนไพร ใช้รักษาไข้เด็ก

2. ยุคฟื้นคุกคาม

เมื่อประมาณ พ.ศ. 2502 การแพร่ขยายของฝิ่นเข้ามาในชุมชน โดยเป็นเส้นทางลำเลียงผ่าน ในขณะที่หมู่บ้านม้งรอบๆ ห้วยปูลิง ไม่ว่าจะเป็นบ้านไมโครเวฟ มีการปลูกเพื่อจำหน่าย ห้วยปูลิงจะเป็นลูกค้าซื้อมาเสพ จากการสอบถามมีประมาณ 20-30 คนที่ผ่านการส่งไปบำบัดรักษาตัว ดังนั้นฝ่ายราชการจึงส่งตำรวจตระเวนชายแดน มีปราบปรามทางไร่ฝิ่นประมาณ 3 ปี จึงถอนตัวออกไปพร้อมการเข้ามาโครงการไทย – เยอรมันประมาณ พ.ศ. 2535 มีวัตถุประสงค์เพื่อสอดส่องดูแลและป้องกันยาเสพติด ให้การส่งเสริมอาชีพแก่กลุ่มสตรี และการศึกษา โดยในช่วงแรกยังเป็นไปในเชิงสงเคราะห์และขาดการมีส่วนร่วมกับชุมชน จนในการดำเนินงานปีที่ 5 จึงได้มีการสรุปและวิเคราะห์ผลการดำเนินงาน แล้ว

จึงปรับทิศทางให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น ด้านการศึกษาชาวบ้านบางคนนิยมส่งลูกหลานไปเรียนที่วัด หรือสถานคริตสัจกร เช่น ที่วัดศรีโสดา จังหวัดเชียงใหม่

3. ยุคชุมชนเปลี่ยนผ่านสู่ความเจริญ ยาแผนปัจจุบันแทนที่ยาสมุนไพร

ในช่วง 10 ปีหลังนี้ ชุมชนได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในชุมชนเอง และภายนอกชุมชน ซึ่งส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน

ภายนอก **โครงการไทย – เยอรมัน** ที่ดำเนินงานพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ การทดลองปลูกพืช

เมืองหนาว เช่น พลับ ท้อ บ๊วย สนับสนุนการเลี้ยงไก่ หมู และการจัดการทรัพยากรชุมชน การสร้างความเข้าใจภายในชุมชนและบุคคลภายนอก การจัดทำโมเดล และการมีกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ จนกระทั่งการมี**เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติห้วยปูลิง** ที่ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2542 เพื่อการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติห้วยปูลิง โดยมีชุดคณะกรรมการจากทุกหมู่บ้าน**โครงการฟื้นฟูชีวิตและวัฒนธรรม** ที่ส่งเสริมการจัดการทรัพยากรชุมชน สนับสนุนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านกิจกรรม เช่น จัดกิจกรรมค่ายเยาวชนรักษ์สิ่งแวดล้อม การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชน **โครงการพัฒนาบนพื้นที่สูง** ด้านเกษตร ประมง ปศุสัตว์ ส่งเสริมให้ชาวบ้าน ทดลองปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งเสริมการเลี้ยงไก่ สุกร แต่ไม่ต่อเนื่อง **โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ)** และ**โครงการฟื้นฟูเศรษฐกิจ** และตอนนี้มีกองทุนหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเองนั้น ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชาชนอย่างรวดเร็ว และการย้ายถิ่นออกจากชุมชนทั้งแบบถาวรและไม่ถาวร ด้วยเหตุผลทางการศึกษาและทางเศรษฐกิจเป็นลำดับ การสร้างบ้านเรือนในเมืองเพื่อรองรับบุตรหลานในการเรียนหนังสือและเพื่อความสะดวกในการติดต่อกับราชการ และความสะดวกสบายในด้านอื่นๆ เช่น การรักษาพยาบาล โดยนิยมตั้งบ้านเรือนชานเมืองระหว่างบ้านห้วยปูลิงกับตัวเมือง อันได้แก่ ห้วยน้ำแม่สะกิด ป่าปู้ ต.ผาป่องเป็นจำนวนมากและเป็นผู้ที่มีสถานภาพ บทบาทในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน หรืออบต. ซึ่งส่วนใหญ่บุตรหลานย้ายถิ่นมาเรียนหนังสือในเมือง ได้แก่ ร.ร.ศึกษาสงเคราะห์ ร.ร.นวมินทร์ และห้องสอนศึกษาตามลำดับ

จากการสัมภาษณ์พบว่า ไม่เพียงแต่ผู้คนห้วยปูลิงได้เคลื่อนย้ายลงสู่พื้นราบเท่านั้น แต่ได้มาตั้งชุมชนห้วยปูลิงอีกห้วยอมบ้าน ซึ่งยังคงรักษาวัฒนธรรมการแต่งกาย การกินและการใช้สมุนไพรรักษาโรคในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ โดยมีการสั่งซื้อหรือขอสมุนไพรจากเครือข่ายติดบอดอย และมีการผสมผสาน แลกเปลี่ยนตำรับยากับไทใหญ่ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองมาตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อน สิ่งที่มาอย่างชัด

เงินคือ ความสำคัญของเงินตรา อันสังเกตได้จาก การจ้างแรงงานในการทำการเกษตร และค่าตอบแทนเป็นเงิน การปลูกใบชาเพื่อขายภายในชุมชน การหายาสมุนไพรลงไปขายในเมืองซึ่งไม่บ่อยนัก การเพิ่มขึ้นของจำนวนยานพาหนะเพื่อการคมนาคมสะดวกมากขึ้น การสะสมทรัพย์สิน ได้แก่ วัว ควาย และการซื้อที่ดินในชุมชน เรื่องการใช้ทรัพยากรร่วมกัน การใช้ประโยชน์จากหัวไร่ปลายนา ซึ่งแต่เดิมเป็นกรรมสิทธิ์ชุมชน ปัจจุบันเริ่มมีการล้อมรั้วเพื่อใช้ประโยชน์เฉพาะตระกูลเจ้าของนา แต่เดิมมี สสช. ได้เดินทางขึ้นมาตรวจโรคและให้การรักษาโรคเบื้องต้น ตลอดจนการควบคุมการกำเนิด

จนกระทั่งสถานีนานามัยห้วยปูลิงเปิดบริการครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2540 จึงมีการใช้บริการสถานีนานามัยมากขึ้น การได้รับการวินิจฉัยโรคและอาการของโรค ตลอดจนการรักษาโรคด้วยยาแผนปัจจุบัน ปริมาณของผู้ใช้บริการจากสถานีนานามัยเพิ่มขึ้นในแต่ละปี ซึ่งสามารถดูได้จากตาราง ดังนี้

ตารางที่ 10 จำนวนผู้เข้ารับบริการจำแนกตามโรค/อาการของโรค 10 กลุ่ม

ที่	กลุ่มโรค/อาการโรค	ปี 2541-2542	ปี 2542-2543	ปี 2543-2544	ปี 2544-2545
1	โรคติดเชื้อและปรสิต	373	412	482	527
2	โรคเกี่ยวกับต่อมไร้ท่อ โภชนาการ	186	236	212	246
3	โรคระบบประสาท	272	428	576	773
4	โรคตาบางส่วนประกอบของตา	108	111	86	92
5	โรคหูและปุ่มกกหู	84	76	54	83
6	โรคระบบไหลเวียนเลือด	26	83	57	49
7	โรคระบบหายใจ	1,431	1,862	1,842	2,916
8	โรคระบบย่อยอาหารรวมทั้งโรคในช่องปาก	560	752	863	1,307
9	โรคผิวหนังและเนื้อเยื่อใต้ผิวหนัง	363	468	586	796
10	โรคระบบกล้ามเนื้อ รวมโครงร่างและเนื้อเยื่อเสริม	317	420	613	793
	อื่นๆ	254	336	285	271
	รวม	3,976	4,187	5,656	5,575

ในแต่ละช่วงปีพบว่า มีจำนวนผู้เข้ารับบริการสถานีนานามัยเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ ปี 2541 -2542 มีจำนวนรวม 3,976 คน เพียงช่วงเวลา 2 ปี ใน พ.ศ. 2543-2544 จำนวนผู้เข้ารับบริการมีจำนวน 5,656 คน ตัวเลขเพิ่ม 1,580 คน ทั้งนี้เพราะชุมชนมองว่ามีความสะดวกและเคยไปใช้บริการได้ดี เมื่อเจ็บป่วยจึงไปอีก อย่างไรก็ตามก็ดีระบบการดูแลสุขภาพของชุมชนยังมีความหลากหลาย ชุมชนมีการตัดสินใจเลือกรับบริการจากแหล่งรักษาพยาบาลแตกต่างกันไป

5.1.1 สถานการณ์เจ็บป่วยของชุมชนในปัจจุบัน

เพื่อให้ทราบภาวะความเจ็บป่วยของคนในชุมชน ที่มีวิจัยและชุมชนจึงได้ร่วมกันกำหนดแบบสอบถามเพื่อสำรวจในประเด็นต่างๆ สาเหตุความเจ็บป่วยและความเชื่อ โดยได้สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างจำนวน 70 คน หลังจากได้ข้อมูลเชิงปริมาณมาแล้วได้จัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อเพิ่มเติมรายละเอียด (ข้อมูลเชิงคุณภาพ) ในประเด็นต่างๆ ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ สาเหตุหลักของความเจ็บป่วยมี 2 ประการ

1. สาเหตุแรก เกิดจากอำนาจธรรมชาติ เช่น ความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการผลัดเปลี่ยน

หมุนเวียนฤดูกาล การเปลี่ยนลม ฟ้า อากาศ การเปลี่ยนแปลงสถานที่จากการเดินทาง การรุกรายของสังขารเช่นกรณี การมัดมือพ่อเฒ่าหมอควะ ฮีโปของชุมชนเนื่องจากเดินเหินไม่ได้เพราะอายุมาก แต่เมื่อชุมชนต้องการพ่อเฒ่าทำพิธีกรรมก็ต้องอดทนเข้าไปประกอบพิธีกรรม จึงทำให้เกิดอาการปวดเมื่อยไม่มีกำลังวังชา รวมถึงการกินอาหารเป็นพิษด้วย

2. สาเหตุของการเจ็บป่วยประการที่สอง ซึ่งเป็นการเจ็บป่วยที่มักมีอาการรุนแรงและสร้างความกังวลให้กับชาวบ้านมากกว่าสาเหตุธรรมชาติ นั่นคือความเจ็บป่วยที่เกิดพลังเหนือธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติที่อาจก่อให้เกิดการเจ็บป่วยที่วุ่นวาย แบ่งออกเป็น 7 ประเภทด้วยกันคือ

1. การเจ็บป่วยเพราะถูกผีตอผี กระทำการหลบหลู่
2. การเจ็บป่วยเพราะถูกคุณไสย
3. การเจ็บป่วยผิดจารีตประเพณีชุมชน
4. การเจ็บป่วยเพราะขวัญหาย

สาเหตุเจ็บป่วยประการแรก คือเจ็บป่วยเพราะผีตอผีพบเห็นได้มากที่สุดในชุมชน เช่น ลูกผู้ใหญ่บ้านตอแก้ววัย 11 ขวบล้มป่วยเป็นไข้ยาวนานเกือบเดือน ทำอย่างไรก็ไม่หายทั้งการรักษาจากอนามัย ห้วยปลิง และโรงพยาบาลศรีสังวาลย์ซึ่งเป็นโรงพยาบาลประจำจังหวัด จึงกลับมารักษาที่บ้าน ยุยพผู้เป็นแม่จึงเลี้ยงผีประจำตระกูลและเชิญฮีโปมาทำการมัดมือแก้ลูกชาย อาการป่วยจึงดีขึ้นตามลำดับ ชาวบ้านอธิบายพื้นฐานความเชื่อดังกล่าวว่ามีอำนาจที่อาจให้ทั้งคุณและโทษ โดยปกติชาวบ้านปากากะญอจะนับถือผีที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ผีน้ำ ผีฝ่าย ผีเจ้าป่า ชาวบ้านจะทำพิธีกรรมขอขมาลาโทษในการเข้าไปใช้ประโยชน์และอ่อนน้อมให้แคล้วคลาด ให้ความอุดมสมบูรณ์

ในปัจจุบันชาวบ้านปากากะญอมีความเชื่อต่อสาเหตุความเจ็บป่วยควบคู่ทั้งสองประการ การประพฤติปฏิบัติไม่ถูกไม่ควรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังเป็นสิ่งที่ชาวบ้านยึดถือและหลีกเลี่ยง ความเชื่อต่อสาเหตุความเจ็บป่วยดังกล่าว ชาวบ้านก็มีความเชื่อต่อเนื่องถึงสิ่งที่จะทำให้หายเจ็บป่วยได้ สิ่งที่จะมารักษาโรคได้

ชาวบ้านมีความเชื่อว่าสิ่งที่ทำให้หายเจ็บป่วยจากสาเหตุควบคู่กัน 2 ประการ ประการแรกคือแผนปัจจุบัน เพราะว่ายยาแผนปัจจุบันเป็นทางเลือกใหม่ที่สะดวกสบาย แต่ถ้าไปรักษาที่อนามัยไม่หาย ก็กลับมารักษาด้วยยาสมุนไพร และพึ่งพาการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญ “ มัดมือ ” ประการที่สอง กลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ยาสมุนไพร การรักษาด้วยสมุนไพรของชาวบ้านเอาอาการเจ็บป่วยของร่างกายเป็นหลัก และความไม่สมดุลของธาตุทั้ง 4 การรักษาพยาบาลจะใช้ยาสมุนไพรตัวเดียวโดดๆ เช่น เตอสิพาโต๊ะสรรพคุณแก้ไข้ นะเบาะจอกแก้ไข้มาลาเรีย ไทพอยด์หรือหลายตัวผสมกันตามตำรับยาของชุมชนและตำรับยาตามการคิดค้นของผู้รู้แต่ละคน โดยมีฐานประสบการณ์และแนวคิดเรื่องความสมดุลของธาตุ บางครั้งการใช้ยาสมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วยมักใช้ร่วมกับวิธีการรักษาอื่นๆ เช่น การนวดประคบ เสกเป่าใช้คาถาอาคมซึ่งเชื่อกันว่าทำให้ยาสมุนไพรออกฤทธิ์เร็วขึ้นและได้ผลในการรักษาความเจ็บป่วย นอกจากนี้ในชุมชนห้วยปูลิงยังมีวิธีการรักษาความเจ็บป่วยแบบอื่นๆ อยู่ร่วมด้วย

การให้ผีจากความเชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผีที่มากล้นแกล้งหรือผู้ป่วยปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม ทำให้ผีโกรธ เช่น ล้วงล้าอาณาเขตแต่ปากกาจะญอส่วนใหญ่ยังคงเชื่อในคุณค่าใช้ยาสมุนไพรอันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม เมื่อไปรักษาที่อนามัยไม่หาย ก็กลับมารักษาด้วยยาสมุนไพร และพึ่งพาการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญ “ มัดมือ ” ซึ่งก็ยังปรากฏให้เห็นเป็นประจำทุกปี เหล่านี้คือความเชื่อต่อสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคและสิ่งที่ทำให้หายจากโรค (ตามความเชื่อ) ที่อยู่เบื้องหลังการใช้ประโยชน์

5.1.2 แบบแผนการรักษาสุขภาพของชุมชนในปัจจุบัน

แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นในการใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพเบื้องต้น แต่ชาวบ้านมีการตัดสินใจเลือกใช้บริการจากแหล่งรักษาพยาบาลแตกต่างกันไป สามารถจำแนกได้ดังตาราง

ตารางที่ 11 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างผู้ป่วยจำแนกตามหน่วยงาน/บุคคลเข้ารับบริการเมื่อเจ็บป่วย

แ ห ล ง รักษาพยาบาล	เข้ารับบริการ		ไม่ได้เข้ารับบริการ		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ

สถานีนอนามัย	53	75.71	17	24.28	70	100
โรงพยาบาล	11	15.71	59	84.28	70	100
คลินิก	0	0	0	0	70	100
ผู้ดูแลสุขภาพในชุมชน	43	61.42	27	38.57	70	100
หมอพื้นบ้าน	22	31.42	48	68.57	70	100
รักษาตัวเอง	40	57.14	30	42.85	70	100
อื่นๆ (หมอผี)	7	10	63	90	70	100

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้ใช้บริการสถานีนอนามัยเป็นอันดับแรก (53 คน) และใช้การวินิจฉัยโรคจากผู้ดูแลสุขภาพ (43 คน) การรักษาตนเอง (40 คน) หมอพื้นบ้าน (22 คน) และโรงพยาบาล ตามลำดับ จะเห็นว่า ระบบการรักษาพยาบาลเบื้องต้นนั้น ชาวบ้านไปสถานีนอนามัยเป็นอันดับแรก เพราะเชื่อว่าการไปใช้บริการจากหน่วยงานดังกล่าวตนจะหายเจ็บป่วย อีกทั้งเป็นทางเลือกใหม่ที่ความสะดวก แต่หากบริการดังกล่าวรักษาไม่หายหรือไม่หายขาด จึงกลับมาสอบถามผู้รู้/ผู้ดูแลสุขภาพ เพราะกลุ่มเชื่อว่า ผู้รู้และผู้ดูแลสุขภาพสามารถรักษาโรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หายได้ด้วยประสบการณ์ของตัวเอง เช่น โรคมะเร็ง เบาหวาน นีวหรือดีซ่าน ขณะที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ไม่ได้ใช้ประโยชน์สมุนไพรกับผู้ดูแลสุขภาพในครอบครัวหรือหมอผี เพราะไม่มั่นใจในตำรับยาที่รักษา

5.1.3 การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรและความเชื่อ

จากการจัดเวที หรือพูดคุย แลกเปลี่ยนกลุ่มย่อย หรือสัมภาษณ์การใช้ประโยชน์สมุนไพรของชาวบ้าน เชื่อมโยงกับปัจจัยวัย สถานภาพบทบาทในชุมชนและประสบการณ์ในการใช้ ได้ดังนี้ ตารางที่ 12 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างผู้ป่วยจำแนกตามวัยที่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรคหรือบรรเทาอาการเจ็บป่วย

วัยที่ใช้สมุนไพร	ใช้สมุนไพร		ไม่ใช้สมุนไพร		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
วัยเด็ก	17	24.28	53	75.71	70	100
วัยผู้ใหญ่	40	57.14	30	42.85	70	100
วัยชรา	60	85.71	10	14.28	70	100

จากตารางที่ 12 พบว่ากลุ่มเด็กใช้ประโยชน์จากยาสมุนไพรน้อยที่สุด ด้วยความไม่มีประสบการณ์ในการใช้ ไม่รู้จัก กลุ่มชาวบ้านที่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรค หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยส่วนใหญ่ เป็นวัยชราคนเฒ่าคนแก่ วัยผู้ใหญ่ และวัยเด็กตามลำดับ โดยโรคที่ใช้สมุนไพรรักษา หรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยใน

1. วัยชรา ได้แก่ โรคกระดูก นอกจากนี้ยังมีโรคอื่น ๆ โรคเกี่ยวกับระบบประสาท ปวดหลัง ปวดเอว โรคปวดฟัน โรคทางเดินอาหาร โรคผิวหนัง โรคหัวใจ ฯลฯ

2. ผู้ใหญ่ ส่วนใหญ่ได้แก่ โรคกระดูก นอกจากนี้ยังมีโรคอื่น ๆ อีกเช่น ไข้หวัด โรคเกี่ยวกับระบบประสาท ปวดหลัง ปวดเอว ปวดศีรษะ ความดัน ฟกช้ำ ทางเดินอาหาร ทางเดินปัสสาวะ เบาหวาน เป็นต้น

3. วัยเด็ก ส่วนใหญ่ ได้แก่ โรคไข้หวัด นอกจากนี้มีหอบหืด อาการฟกช้ำ ถ่ายพยาธิ ปวดฟันท้องร่วง โรคผิวหนังและโรคขาดสารอาหาร

ชุมชนห้วยปูลิง เป็นชุมชนเกษตรกรรม วัยชรา (60 ปีเป็นต้นไป) ก็ยังคงทำงานเช่นเหมือนวัยผู้ใหญ่ มีโอกาสเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ มากกว่าวัยอื่น เนื่องจากความเสื่อมของร่างกาย มีการสั่งสมความรู้ โดยได้รับการถ่ายทอดมาจากบิดามารดาในอดีต คนชราคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนห้วยปูลิงเป็นหัวหน้าครอบครัวแบบขยาย ที่ปรึกษาของลูกหลานและศูนย์กลางการเรียนรู้ความรู้เดิมของชุมชน ตลอดจนผู้นำการจัดการด้านต่างๆ ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นศาสนา วัฒนธรรมและทรัพยากรที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน ส่วนผู้ใหญ่เป็นวัยแรงงานที่ต้องออกไปทำการเกษตรจึงเกิดความเครียดสูงด้วยโรคต่างๆ สภาพอากาศและสาเหตุอื่นๆ

วิธีการใช้ยาสมุนไพรในการแก้ปัญหาความเจ็บป่วยของปากากะญอ ส่วนใหญ่มีวิธีการแก้ปัญหาคความเจ็บป่วยโดยตัวเอง อาศัยเครือญาติ ผู้รู้ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ ใช้ยาสมุนไพรหรือใช้ควบคู่การประกอบพิธีคาถาอาคมปัดเป่าโรคภัย และใช้โดยแพทย์แผนปัจจุบันเป็นลำดับรอง กล่าวได้ว่า ความมั่นใจในการใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพเบื้องต้นนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในการใช้ เมื่อเกิดผลดีจึงใช้ต่อไปแต่เป็นวิธีการแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนและใช้สมุนไพรเดี่ยวมากกว่าตำรับซึ่งมีวิธีการใช้ที่ยุ่งยาก ส่วนผู้รู้ยังเป็นที่ยินยอมของชาวบ้าน เป็นผู้นำในการใช้สมุนไพร

อย่างไรก็ดีจากการสัมภาษณ์กลุ่มคนอายุ 20 -30 ปีเป็นต้นไป และผู้รู้มักมีประสบการณ์ร่วม หรือความเกี่ยวพันร่วมเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร ยกตัวอย่างเช่น

นายสุขชัย อาฟู อายุ 25 ปีประธานเยาวชนบ้านห้วยปูลิงเล่าว่า แม้ไม่ได้เป็นลูกชายคนโต แต่เป็นคนที่อยู่กับบ้านมากที่สุด การใช้ประโยชน์จากยาสมุนไพรนั้นพบเห็นจากพ่อนายนิแอ เป็นกิจวัตร ทั้งตัวเขาก็เคยใช้และหายจริงๆ เพียงแต่ว่าช่วงหลังเค้าหันมาใช้ยาแผนปัจจุบัน เช่นยาพาราเซตามอลเพราะสะดวก หายรวดเร็ว สามารถรักษาอาการไข้ ปวดหัวตัวร้อนไม่ต่างกับเตอสิฟาได้ะ เพียงแต่ว่าเราจะไม่รู้จักยาชนิดอื่นๆ เพราะไม่ได้ไปเก็บยา เข้าป่า

ส่วนนางสาวสายพิณ รักษาสินวนา นา ลูกสาวคนโตของนายตาเหล่ อายุ 26 ปีเล่าว่า ปาสอนให้เก็บ วิธีการใช้ยาสมุนไพรเสมอเมื่อมีโอกาส ตัวเธอเองก็ใช้ยาสมุนไพรมาตั้งแต่เด็กจนต้องเลี้ยงน้องอีก 4 คน เมื่อคนใดเจ็บป่วย เธอมักใช้ยาสมุนไพรรักษาดูแลน้อง ถ้าอาการเจ็บป่วยหนักพอ

จะเข้ามาดูแลและใช้วิธีการรักษาของพ่อ ส่วนตัวเธอเองตอนนี้มีการใช้ยาแผนปัจจุบันบ้าง เธอขยายความต่อว่าเด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยรู้จักยาสมุนไพรในชุมชน เพราะไม่เคยเห็น เด็กส่วนใหญ่ใช้เวลาอยู่ในโรงเรียนมากกว่าอยู่ในไร่กับป่าไม (พ่อแม่)

พระติโลพา อายุ 62 ปี เล่าว่า ตั้งแต่เกิดมาพระติไม่เคยไปรักษากับโงะหมอ โงะยาเลย 4-5 ปีที่แล้วไปล่าแก้งในป่า เพื่อนยิงพลาดลูกกระสุนเข้าที่กลางหลัง พระติถูกนำส่งโรงพยาบาลและหมอยืนยันว่าผ่ากระสุนออก ด้วยความกลัว พระติจึงกลับบ้านใช้ยาสมุนไพรทั้งจากความรู้เดิมของตนและตำรับเพื่อนบ้าน บรรเทาความเจ็บปวดจนหายเป็นปกติแม้กระสุนยังฝังตำแหน่งเดิม พระติเล่าว่า พี่ชุกชนิดในป่าเป็นยาหมด แล้วแต่เราจะเอามาใช้กินเป็นอาหารก็ได้ เป็นยารักษาโรคก็ได้

พระติตาชะ โฟแก้ว สะท้อนว่า เด็กรุ่นใหม่จะหันไปหาของใหม่ ซึ่งโทษเด็กฝ่ายเดียวก็ไม่ได้ เพราะเดี๋ยวนี้รุ่นป่าไมบางคนก็ไม่ใช้ยาสมุนไพรไปใช้ยาพาราเกินหมดเพราะหาได้ง่าย แต่ถ้าถามว่ามีสมุนไพรมั๊ย จะบอกว่ามี อย่างต่อสิพาได้ะ แต่เด็กบางคนไม่เคยเห็นโดยเฉพาะที่อยู่ในโรงเรียนถามต่อว่ายาสมุนไพรดีมั๊ย เด็กจะตอบว่า ดีมีคุณค่า แต่ไม่รู้ว่ามีคุณค่าอย่างไร

นางสาวทิชากร โฟแก้ว อายุ 21 ปี ลูกสาวพระติตาชะ เล่าความห่างเหินจากชุมชนเพราะไปเรียนหนังสือในเมือง สมุนไพรมีคุณค่าเพราะรุ่นพ่อมีมีความรู้และใช้มาจนรุ่นป่าไม และตอนนี้ความรู้ต้องไปถามกับคนเฒ่าคนแก่ เราเคยได้ยินมา แต่ถ้าจะใช้ยาสมุนไพรก็ไม่มั่นใจเพราะไม่เคยใช้ คิดว่าต้องรักษาความรู้ไว้ สอนลูกสอนหลานแต่เด็กๆ รุ่นใหม่ก็ไม่ค่อยสนใจเพราะป่วยแค่ว่าไปอนามัย

จากบทสัมภาษณ์ข้างต้นเป็นความคิดที่สะท้อนถึงการบทบาทถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรจากพ่อแม่สู่ลูกหลานและเครือข่าย เพราะบทบาทดังกล่าวถูกแทนที่ด้วยระบบการศึกษาสมัยใหม่ของโรงเรียน และการรักษาแพทย์แผนใหม่ เพราะความรู้เรื่องสมุนไพรไม่ใช่ความรู้ของผู้คนใดคนหนึ่งเฉพาะ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจ ความตระหนักและผ่านกระบวนการเรียนรู้ จนกลายมาเป็นมรดกร่วมของชุมชนซึ่งกำลังอยู่ในภาวะขาดช่วงเช่นปัจจุบัน

5.1.4 แหล่งที่พบพืชสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรชุมชน

สมุนไพรพบในพื้นที่ในชุมชนมากมายทั้งบ้านเรือน และการจัดการเขตป่าของชุมชน รวมทั้งทรัพยากรจากป่า พืชพันธุ์ สัตว์อื่นๆ ซึ่งเป็นอาหาร ยารักษาโรคที่ชุมชนได้พึ่งพาเพื่อการยังชีพเป็นหลัก สามารถจำแนกทรัพยากรจากป่าได้ตามแหล่งที่พบดังนี้

1. ลำห้วย

ลำดับที่	ชนิดพันธุ์	สถานที่พบ	เดือนที่พบ/เก็บ
หมายเหตุ			
1.	ปลาขาว (หะโปกวา)	ห้วยปูลิง/แม่สะมาด	มี.ค.-เม.ย.
2.	ปลาตุก (หะซา)	แม่สะมาด	เม.ย.

3.	ปลาทราย (หะกิเม)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	มี.ค.
4.	ปลาเลีย (หะเพลิกโพ)	แม่สะมาด	มี.ค.
5.	ปลานก (หะโก)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	เม.ย.
6.	ปลา (หะกึ่ง)	แม่สะมาด	มิ.ย.
7.	ปลากัน (หะโพซุ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ม.ค.
8.	ปลาชิว	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	มิ.ย.
9.	ปลาน้ำหมึก (หะโพปาลา)	แม่สะมาด	ก.พ.
10.	ปลาไหล (หะ)	แม่สะมาด	ก.ย.
11.	เต่า (ตีตุ)	แม่สะมาด	ก.ย.
12.	ปลาโกล่อ (หะสดเตียวกิ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ส.ค.
13.	ปลารากกล้วย (หะบอซอโก)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	เม.ย.-พ.ค.
14.	ปลาเสือ (หะกิกอ)	ห้วยปลิง	มี.ค.-เม.ย.
15.	ปลาผาด	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	มิ.ย.
16.	แมงดา	แม่สะมาด	เม.ย.
17.	หอยจู้บ	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ม.ค.-ก.พ.
18.	ปู (เจแหะ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	มี.ค.
19.	กุ้ง (สะเต๊ะ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	เม.ย.-พ.ค.
20.	อีโอ (โคละ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ม.ย.

ลำดับที่ชนิดพันธุ์

สถานที่พบ

เดือนที่พบ/เก็บ

หมายเหตุ

21.	กิล่อสะ	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ก.พ.-ม.ค.
22.	กบขุนขาว (เดะบือ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	เม.ย.
23.	กบปากกว้าง (เดะพอ)	แม่สะมาด	พ.ย.
24.	เขียดหนว (เดะยัด)	น้ำตกห้วยปลิง/แม่สะมาด	ต.ค.-พ.ย.
25.	คางคก (เดะเซาะ)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ม.ค.-ก.พ.
26.	เขียดตะปาด (เดะกอลอก)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ก.ค.-ส.ค.
27.	เขียดคา (เดะโก)	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	ก.ค.-ส.ค.
28.	กบ (เดะอีเก้ง)	แม่สะมาด	ก.ค.
29.	เขียดอีแอม	ห้วยปลิง/แม่สะมาด	เม.ย.

30. เรไร ห้วยปลู้ง/แม่สะมาด เม.ย.

2.ป่าใช้สอย

ลำดับที่ชนิดพันธุ์	สถานที่พบ	เดือนที่พบ/เก็บ	หมายเหตุ
1. หน่อไม้หก	ห้วยปลู้ง/แม่สะมาด	มิ.ย.,ก.ย.	
2. หน่อไม้ซาง	ห้วยปลู้ง	เม.ย. ,ก.ย.	
3. หน่อไม้ไร่	ห้วยปลู้ง	ก.ค ,ก.ย.	
4. หน่อบง	ห้วยปลู้ง/น้ำตกห้วยปลู้ง	มิ.ย. ,ก.ค.	
5. มะไฟ	ห้วยปลู้ง	ก.ค.	
6. มะขม	ห้วยปลู้ง/แม่สะมาด	มี.ค.,เม.ย.	
7. ผักกูด	ห้วยปลู้ง/แม่สะมาด	ม.ค.,เม.ย.	
8. มะเขือพวง,รถด่วน	ห้วยปลู้ง	ม.ค.,ธ.ค.-ก.ย.,ธ.ค.	
9. มะขามป้อม	ดอยยาว	มี.ค.-เม.ย.	
10. ไม้พินทุกชนิด	ดอยยาว,ดอยหลวง	เม.ย.	
11. ปาก่อ	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.-พ.ย.	
12. ป่าเกี้ยว	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.	
13. หน่วยไม้ห้าง	ดอยยาว,ดอยหลวง	ธ.ค.	
14. หน่วยไม้ไจ้	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.	
15. แลน	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.	
16. ลิ่น	ดอยยาว,ดอยหลวง	ทั้งปี	
ลำดับที่ชนิดพันธุ์	สถานที่พบ	เดือนที่พบ/เก็บ	หมายเหตุ
17. อีหน่าย	ดอยยาว,ดอยหลวง	ทั้งปี	
28. ไก่ป่า	ดอยยาว	ทั้งปี	
19. นกขาว	ดอยยาว,ดอยหลวง	ทั้งปี	
20. นกป่าห้อง	ดอยยาว	ทั้งปี	
21. อีแกะ	ดอยยาว,ดอยหลวง	ทั้งปี	
22. กวานขา	ดอยยาว,ดอยหลวง	ธ.ค.	
23. กวานกอด	ดอยยาว,ดอยหลวง	ธ.ค.	

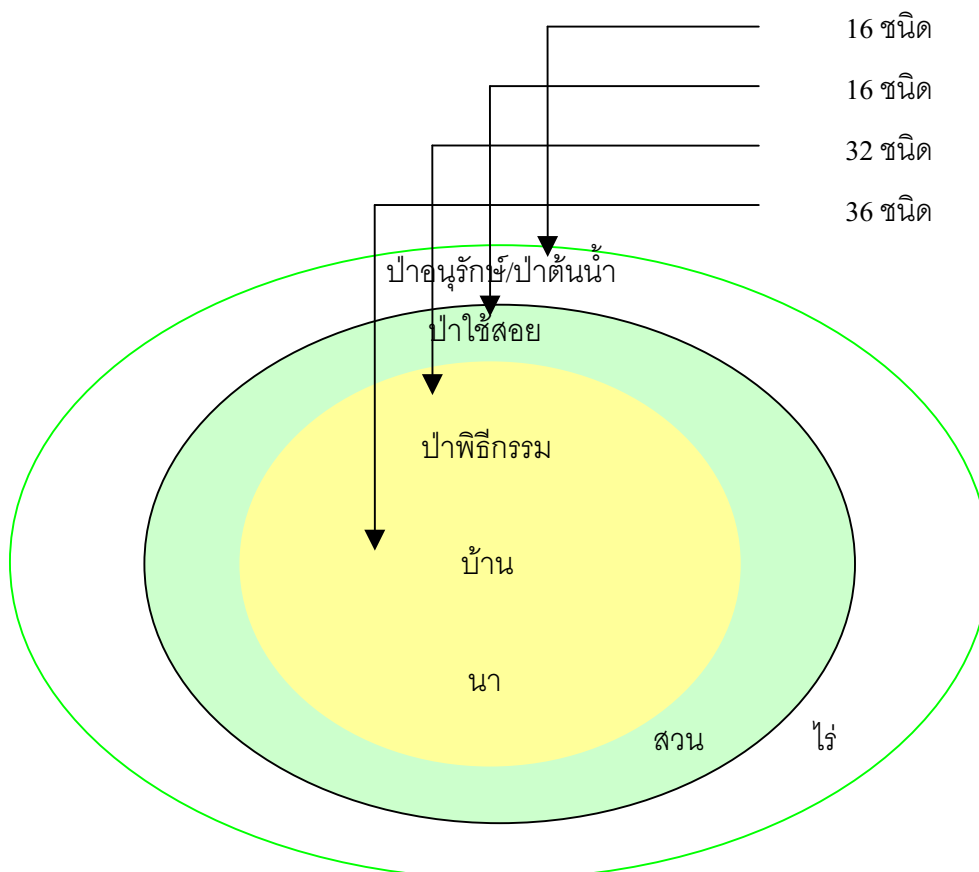
24.	เห็ดหอม	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.-ตุ.ค.	ตามจอมปลวก
25.	เห็ดถอบ	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.	ออกตามดิน
26.	เห็ดแดง	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.-ตุ.ค.	ออกตามดิน
27.	เห็ดน้ำแป้ง	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.-ตุ.ค.	ออกตามดิน
28.	เห็ดขมิ้น	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.-ตุ.ค.	ออกตามดิน
29.	เห็ดโคน	ดอยยาว,ดอยหลวง	มิ.ย.-ตุ.ค.	ออกตามดิน
30.	เห็ดแต้ม	ดอยยาว,ดอยหลวง	พ.ค.	ออก
ตามไม้พิน				
31.	เห็ดลม	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.	ออกตามขอนไม้
32.	เห็ดห่าน	ดอยยาว	มี.ค.	ออก
ตามดิน				
33.	เห็ดซา	ดอยยาว,ดอยหลวง	ส.ค.-ก.ย.	ตามกองไม้ซา
34.	เห็ดตาเหิน	ดอยยาว,ดอยหลวง	ส.ค.-ก.ย.	ตามไม้ใหญ่
35.	เห็ดโคนจุ่มปวด	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.	ตามจอมปลวก
36.	เห็ดกาตง	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.	ออกตามดิน
37.	หนูท้องขาว	ดอยยาว	มี.ค.-พ.ย.	
38.	หนูไหว	ดอยยาว	ส.ค.	
39.	นกคุณ	ดอยยาว,ดอยหลวง	ม.ค.	
40.	นกปู้ตา	ดอยยาว	ม.ค.	
41.	นกระปูด	ลำห้วยปูลิง	ทั้งปี	

3.ไร่เหล่า

ลำดับที่ชนิดพันธุ์	สถานที่พบ	เดือนที่พบ/เก็บ	หมายเหตุ
1.	ไหวฝ้าย	ดอยยาว,ริมห้วยปูลิง	มี.ค.
2.	มะเขือ	ดอยยาว,ดอยหลวง	พ.ย.-ธ.ค.
3.	พริก (มูล่า)	ดอยยาว,ดอยหลวง	พ.ย.-ธ.ค.
ลำดับที่ชนิดพันธุ์	สถานที่พบ	เดือนที่พบ/เก็บ	หมายเหตุ
4.	หางหวาย	ดอยยาว,ดอยหลวง	เม.ย.

5.	สะกอส่า	ดอยยาว	ทั้งปี
6.	ผักเผ็ดป่า	ดอยยาว,ริมห้วยปูลิง	พ.ย.-ธ.ค.
7.	ผักหน้า (ขอเซดี)	ดอยยาว,ริมห้วยปูลิง	เม.ย.
8.	หนุ่ทองขาว	ดอยยาว,ดอยหลวง	ตุ.ค.-พ.ย.
9.	ไก่อปา (ขอมิ)	นกขาว (โก่เลี้ย)	ตุ.ค.-พ.ย.
10.	นกขาว	ดอยยาว	ตุ.ค.-พ.ย.
11.	ตุ๋น (ตุ้ม)	ดอยยาว,ดอยหลวง	พ.ย.-ธ.ค.
12.	ชีอ	ดอยหลวง,ริมห้วยปูลิง	ธ.ค.
13.	หน่าว	ดอยยาว,ดอยหลวง	ธ.ค.

ความหลากหลายของพันธุ์พืชและความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตส่วนใหญ่มาจากป่ามากที่สุด ที่พบและชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันเพื่อการยังชีพเป็นหลัก การแลกเปลี่ยนระหว่างเครือญาติเพื่อนบ้านที่ไม่ใช่ตัวเงิน ยกเว้นผักที่ปลูกในที่นาพื้นราบ เช่นผักกาดจ้อน กะหล่ำ ผักชีฝรั่งนั้นมีไม่มากนัก เพียง 2-3 เจ้าในหมู่บ้านจึงจะมีการซื้อขายกัน นอกนั้นพบสมุนไพรในไร่เหล่า สวน ข้างทาง พื้นที่รกร้าง เนื่องจากเป็นชุมชนติดป่า และมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับป่า และ ป่าห้วยปูลิงยังมีความอุดมสมบูรณ์ แผนผังที่ 1 แหล่งที่พบพืชสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรชุมชนห้วยปูลิง

จากการสำรวจพบ สมุนไพรตามบ้านเรือนนั้นมีอยู่มากมายถึง 36 ชนิด แต่ชาวบ้านไม่ค่อยรู้จัก เนื่องจากสาเหตุนำมาใช้ประโยชน์น้อยในปัจจุบันหรือความเชื่อในการเก็บสมุนไพรของชุมชน พืชสมุนไพรที่ผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ใช้บ่อย มักอยู่ในไร่หรือป่าต้นน้ำพบ 16 ชนิด สวนหรือป่าใช้สอย 16 ชนิด และป่าพิธีกรรมเช่น ป่าเดปอ ป่าช้า พบถึง 32 ชนิด พิจารณาได้ว่าพื้นที่พบสมุนไพรมากแปรผกผันกับการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ แม้ว่าสำรวจพบสมุนไพรตามบ้านเรือนมากที่สุดแต่ชุมชนไม่ได้เอามาใช้ประโยชน์ และพื้นที่ป่าซึ่งห่างไกลมักพบสมุนไพรน้อยชนิดกว่า แต่มีความจำเป็นต่อภาวะเจ็บป่วยของชุมชนมากกว่า และมีการนำเอามาใช้ประโยชน์จนถึงปัจจุบัน

ตารางที่ 13 รายชื่อสมุนไพรและสรรพคุณชุมชนห้วยปูลิง

ที่	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	วิธีใช้-เก็บรักษา
1	ทองพันชั่ง	ยาอายุวัฒนะ, แก้ปัสสาวะขัด กระเพาะลำไส้ทำงานดีขึ้น	นำใบมาตากแห้ง-ต้มน้ำดื่ม
2	เขวอกวา/ขมิ้น	เคลือบแผลในกระเพาะอาหาร, ขจัด เหงื่อไคลยับยั้งแบคทีเรีย	นำหัวสดมาบดหรือตำกินหรืออาบ
3	เต๋อสิปกว่าจิ	ระบายเลือดสตรีหลังคลอดบุตร	ราก+ใบสดต้มน้ำดื่ม
4	เทาะเกอแหละแจ	แก้ปวดฟัน	รากสดเอามาบดตำแล้วอมในปาก
5	เสหว่าหละ	แก้โรคดีซ่าน	ราก+ใบแห้งต้มน้ำดื่ม
6	เสเกะหละ (คว่ำตายหงายเป็น)	แก้แผลไฟไหม้, น้ำร้อนลวก	ปาดเอาวุ้นในใบ (คล้ายว่านหางจระเข้) มา ประคบแผล
7	ชากว่าหละ (เปล้าหลวง)	แก้ไข้จับสั่น	ตำเปลือกให้ละเอียดต้มให้ผู้ป่วยอาบ
8	เต๋อซิชูย	ประคบแผลสดไม่ให้ขยายตัว	ตำเปลือกให้ละเอียดประคบแผล
9	เต๋อสิหม่อลู	แผลเปื่อย	ต้มเปลือกสดประคบแผล
10	เต๋อเยื่อชะ	แก้หวัด, ขับน้ำมูก	นำยางจากต้นดื่ม
11	กิโก๊ะหละ (ไม้เลื้อย)	ใช้ห้ามเลือดกับแผลสด, ใช้ในพิธี กรรมกินข้าวใหม่	ขยี้ใบสด ปิดแผลประมาณ 30 นาที
12	ชูเลโบ	แก้แพ้ ผดผื่น	นำส่วนยอดสดมากิน
13	สาโป๊ะเบล	แก้นิ่ว, ท่อปัสสาวะอักเสบ	นำรากแห้งต้มน้ำดื่ม
14	พอปกว่าหละ (ใบหนาด)	แก้สร้างไข้	นำเอาส่วนยอดสดต้มน้ำอาบ
15	เก๋อมาตาปาเด๊ะ	ใส่แผลสดและแผลแห้ง	นำส่วนเปลือกแห้งมาตำ
16	แจ๊ะแหรพะโพ	แก้ไข้	นำเอารากมาต้มน้ำดื่ม
17	เสหนือแม	แก้ท้องร่วง ผสม 3 อย่าง , 7 อย่าง	นำเอาเปลือกมาต้มน้ำดื่ม

ที่	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	วิธีใช้-เก็บรักษา
18	ซิโกเวล/สาบเสือ	ใช้ห้ามเลือดกับแผลสด	ขยี้ใบสดประคบแผล
19	พอชอปรู้ (วงศ์หญ้า)	แก้ปวดบวม	นำใบไปเผาไฟประคบ
20	เต๋อสีซี	ใช้กับแผลเป็นไม่ให้ขยายตัว	นำเปลือกแห้งบดละเอียดใช้โรยแผล
21	เต๋อสีคละ (หญ้าเขาควาย)	แก้ผื่นแพ้	ใบและเหง้าต้มทั้งดื่ม/อาบ
22	คอบือ (มะเนียงน้ำ)	แก้ฝี	นำผลสดตำละเอียด ทาบริเวณฝี
23	เต๋อสีชะ	ระบายท้อง, แก้ท้องผูก	นำผลมาต้มน้ำดื่ม
24	ทอเกลาะโพ (ยาม่วง)	แก้ร้อนใน	อมเปลือกสด
25	ยาหมะกะ+ลอมเอดะ	ช่วยให้เจริญอาหาร	นำเปลือกหรือรากแห้งมาต้มน้ำดื่ม
26	แคแม	แก้ร้อนใน	นำส่วนหน่อมาต้มน้ำดื่ม
27	ตำเหอนชกวิด๊ะ(ผักก้านตอง)	เจริญอาหาร ใช้ในวัวควาย	ทุกส่วนต้มผสมอาหาร
28	กิลล่อสะ	ระบายท้อง, แก้ท้องผูก	ดอกกินเป็นอาหาร
29	สกอละคะโพ (มะแว้งต้น)	แก้ไทฟอยด์, เจ็บคอ	รากต้มน้ำดื่ม
30	ตำปกว่าเดาะตี	ประคบแผลสด	รากตำแล้วต้มประคบแผล
31	พอแว	แก้ไอ	ทุกส่วนต้มน้ำดื่ม
32	มะอี	แก้ปวดท้อง	เหง้าสดต้มน้ำดื่ม
33	วอจอบิ (หญ้าผีเสื้อ)	ถ่ายพยาธิ	รากสดต้มน้ำดื่ม
34	คลี (มัน)	แก้พิษหนองคันบวม	เนื้อในหั่นมาฝนทาบริเวณแผล
35	หวัะกอ	แก้ลมผิวดำในผู้หญิง	ต้น, รากและใบตำละเอียดต้มอาบ
36	ยะเพอเคาะเต๊ะ(หญ้าเอ็นยืด)	ปวดเอ็น, เมื่อยเนื้อตัว	ใบรากตำละเอียด ประคบ
37	พอเกอตี	แก้หวัด, ไอ	เหง้าและหัวต้มสดต้มน้ำ
38	พอแจะกวอ	แก้พิษงู	ดอกสดรับประทานเป็นอาหาร
38	พะจี้แปล	ประคบแผลสดไม่ให้ขยายตัว	ตำเปลือกให้ละเอียดประคบแผล
40	ควิโต๊ะเจ้าะ	สำหรับผู้ป่วยพักฟื้น	ทุกส่วนต้มสดอาบหรืออบ
41	เม้าะเต๊ะเล้าะ	แก้ไอ, ขับเสมหะ	ต้มสดต้มน้ำ
42	ยาแก	แก้ไข้ไทฟอยด์	เครือตากแห้งต้มน้ำดื่ม
43	เบลเบาะเจ้าะ	ถ่ายพยาธิ	ผลตำละเอียด ผสมน้ำอ้อยต้มน้ำ
44	เทอเหนอ	ใส่แผลเปื่อยเรื้อรัง	ใช้ยางจากต้นใส่แผล 2-3 วันหาย
45	จอนี (หญ้าถอดปล้อง)	แก้เจ็บเอว, บำรุงกำลัง	นำส่วนรากต้มน้ำดื่ม

ที่	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	วิธีใช้
46	ยาแหะกะ	แก้โรคผิวหนัง, ขับปัสสาวะ	นำใบ+รากต้มน้ำดื่ม
47	ชอพูแหะ	แก้ตาแดง	ต้มใบสด ประคบตา
48	เต๋อสิลาเบล	แก้ท้องร่วง	นำรากและใบต้มน้ำดื่ม
49	ห่อเกออะพะโต๊ะ	แก้ฝี	ใช้ยางจากต้นทาผิวหนังที่เป็นฝี
50	เต๋อสิโกโพ	แก้ไอ, ใช้หัดในเด็ก	นำรากแลพใบแห้งมาต้มน้ำดื่ม
51	เส้เจ้าปะ+หว่ามีหละ	ทางพิธีกรรมความเชื่อ กินข้าวใหม่	บดให้ละเอียด
52	เส่อยาโต๊ะเหมาะ/มะขามป้อม	แก้ไอ, เจ็บคอ, กระจายน้ำ	กินผลสด
53	นอพะโต๊ะ (ตีนเป็ด)	แก้เจ็บสัน	นำเอาเปลือกสดต้มน้ำดื่ม
54	นะเบาะจอ	เป็นไข้มาเลเรีย	นำเอาเปลือกสดต้มน้ำดื่ม
55	เสบอเบะ	แผลเปื่อยที่สะดือเด็ก	นำใบและรากมาบดใส่แผล
56	กลี้ออิโพ	แก้ท้องร่วง, ท้องอืด	นำรากมาตากแห้ง ต้มน้ำดื่ม
57	พอคคอปอบ	แก้ไอ, ขับปัสสาวะและแก้ปวดท้อง	นำรากมาตากแห้ง ต้มน้ำดื่ม
58	เต๋อซิจี้	แก้ปวดเมื่อย, ปวดเอว	นำรากและใบตากแห้ง ต้มน้ำดื่ม
59	เต๋อสิพาโต๊ะ (วงศ์มะม่วง)	แก้ไข้, ปวดเมื่อย, บำรุงกำลัง	นำรากแห้งมาต้มน้ำดื่ม
60	เต๋อสินาเดอ	แก้ดีซ่าน	รากหรือเหง้าผสมอีก 6 ตัวต้มน้ำ
61	โป่งบริ	แผลไฟไหม้, น้ำร้อนลวก	แก่น ต้มกับน้ำละลายจนได้น้ำมัน เอามาทาบริเวณแผล
62	กะซอน่าปอ (กระเช้าหญ้าบาง)	แก้ดีซ่าน 1 ใน 7 ตัวยา	ชอยใบละเอียดต้มน้ำดื่ม
63	ยาหล่าแจ (ชุมเห็ดเทศ)	แก้ท้องผูก	นำใบสดมาตำละเอียดต้มน้ำดื่ม
64	ทอโต๊ะเก๊ะ (เหงือกปลาหมอ)	แก้แผลฝีหนอง	นำใบสดมาต้มประคบบริเวณแผล
65	จอเคโป๊ะ (ตะไคร้)	ขับลม, เจริญอาหาร	ต้มน้ำดื่ม ผสมน้ำอ้อย
66	ห่อวะเอเค (ข้า)	แก้ไข้, โรคผิวหนัง	นำหัวมาฝนทาบริเวณแผล
67	ชะเอ (ขิง)	แก้แผลฝีหนอง	เหง้าสดมาฝนประคบแผล
68	มะปิชะ (มะตูม)		
69	วานเท้ายายหม่อม	ถอนพิษไข้, แก้ไอ	นำทุกส่วนต้มน้ำดื่ม
70	เป๋อเส่อสะ (กระเทียม)	แก้ไข้, แก้โรคผิวหนัง	ตำละเอียดใส่ผ้าประคบศีรษะ หรือบริเวณที่เป็นโรคผิวหนัง

ที่	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	วิธีใช้
71	สเรเด (ประคำดีควาย)	เปื้อปลา, ซักผ้า	นำผลแห้งมาตำละเอียด
72	เบอะนาที (เดื่อยหิน)	แก้เบาหวาน, ลดน้ำตาล	นำใบแห้งมาต้มน้ำดื่ม
73	ตะค่าหมี	เจริญอาหาร	หั่ว กินเป็นอาหาร
74	ตะบิโตะ+ยะปือหล่า	แก้ไข้หวัดเด็ก	ละลายน้ำ ประคบหัวเด็ก
75	คิทินละ (ละหุ่ง)	กันแผลสดไม่ให้แห้งตึง	เอาน้ำมันในเมล็ดมาทาแผล
76	พอซุจ	แก้หวัดเด็ก, ฟันฟูสมรรถภาพ	นำใบและรากมาต้ม, ประคบและ
77	เตอสิคิ	สำหรับวัวควายถ่ายพยาธิ	ต้มผสมอาหารสัตว์
78	ยาเหลื่อง (ฮากเหลื่อง)	แก้กระษัย, อายุวัฒนะ	
79	โพฉีหล่า	ใช้แก้ท้องร่วง	นำใบตำกินหรือนำใบมาประกอบอาหาร
80	จอลอดิเดอะ (ร้างจืด)	แก้ไข้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่	นำต้นและใบมาต้มน้ำดื่ม
81	เผาะบิเบ (วานหอมแดง)	ทาแผลสดให้แห้ง	เอาหัวมาฝนทาบริเวณแผล
82	เตอซิกากือ	ใช้แก้ฝีฝีซ้ำดำเขียว, กล้ามเนื้อฉีก	นำมาต้มประคบแผล
83	เตอสิชกวิ	เจริญอาหาร, และแก้ท้องผูก	นำผลมาประกอบอาหาร
84	เกอมา เบะ	รักษาฝี, หนอง	นำยางจากต้นมาทาบริเวณแผล
85	เตอซิปะดอ	ใช้ฟันฟูสมรรถภาพคนป่วยหลงพัก พื้น เช่น ดิซ่าน	นำใบ+รากมาต้ม, และลาบเวลาอาบน้ำ
86	สืคอแหมะ	ฟันผุคนพิการ	นำทุกส่วนมาต้มประคบนิ้วตัว
87	พิจือยา	แก้ปวดเอว, ปวดหลัง	นำรากและใบแห้งมาต้มน้ำดื่ม
88	หยะป่าหลา	ใช้ระงับอาการท้องร่วง	กินผลดิบ
89	โตะปะ (กระปือเจ็ดตัว)	แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ	นำรากแห้งมาต้มน้ำดื่ม
90	ปละจือเด (หนามมะเค็ด)	แก้ไข้ใน บริเวณไต	นำรากมาตากแห้ง ต้มน้ำดื่ม
91	เตอซิบอ	แก้ปวดท้อง	นำรากและเหง้ามาต้มน้ำดื่ม
92	เตอลาเปด	แก้ปวดท้องจับปล้น	ใช้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่
93	ดอก่าเบ (ลิ่นฟ้า)	ใช้ประคบแผลปวดบวม	นำใบสดมาย่างไฟและประคบ
94	พอดะเออะหนะ (กะแลกะล่อ)	แก้หูเป็นหนอง	นำยางจากต้นมาทาบริเวณหู
96	เกลปือ	แก้ผดผื่นคันตามร่างกาย	นำใบสดมาต้มอาบ
97	พอหมือหนี/บัวตอง	แก้ผดผื่นคันตามร่างกาย	นำดอกมาตากแห้งต้มน้ำกับน้ำอาบ
98	ปูเลย (ไพล)	บำรุงเลือด, บำรุงกำลังและฆ่า พยาธิ	นำใบมาประกอบอาหาร
99	หมี่คะวัน (ฝอยลม)	แก้โรคกะเพาะ	ต้มน้ำดื่ม

ที่	ชื่อท้องถิ่น	สรรพคุณ	วิธีใช้
100	แหมะละ	แก้ปวดฟัน	เปลือกต้ม อมไว้
101	ควอเคาะเต๊ะ	แก้ไข้ ต่อกะตุก	รากต้มน้ำดื่ม/ประคบ
102	เส่เพชะ	แก้เจ็บหน้าอก	นำใบต้มน้ำดื่ม
103	ต้นสน	แก้เวียนศีรษะ	ช่ย์ใบสดคั้น
104	ปูลิง (พลุ)	ช่วยเจริญอาหาร	ประกอบอาหารคน/สัตว์
	ยาสมุนไพรจากสัตว์		
105	มดแดง	แก้ท้องร่วง	นำมาต้มน้ำดื่ม
106	ปลาช่อน	แก้ตัวร้อนในเด็ก	ใช้ครีบทาง
107	กิบลิ้น+ขนเม่น	บำรุงเลือด, บำรุงกำลัง	นำมาต้มกิน

รวมสมุนไพรที่สำรวจพบจำนวนทั้งสิ้น 107 ชนิด ได้จากสัตว์จำนวน 104 ชนิด และจากสัตว์ 3 ชนิด

รูปภาพที่ 23 -24 สมุนไพรที่สำรวจพบสเรเด (ประจำดีควาย) และ หมี่คะวัน (ฝอยถาซี่)

ตารางที่ 14 แสดงช่วงการเก็บพืชสมุนไพรชุมชนห้วยปูลิง

ที่	พืชสมุนไพร	ส่วนที่เก็บ/ ใช้	ช่วงเวลาที่เก็บใช้ประโยชน์											
			ม.ค	ก.พ	มี.ค	เมย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
1	ทองพันชั่ง	ใบ												
2	เขวอกวา/ขมิ้น	หัว												
3	เต๋อสิมอโต้ะ	ต้น												
4	เพาะเกอแหละแจ	ราก,หัว												
5	เส่หว่าหละ	ราก												
6	เส่เก๊ะหละ	ใบ												
7	ซำกว่าละ	ใบเปลือก												
8	เต๋อซิชุย	เปลือก												
9	เต๋อสิหม่อลู	เปลือก												
10	ห่อเก๊ะฮ๊ะ	เครือ												
11	กิโกล๊ะหละ	ใบเหง้า												
12	ซูลโบ													
13	ส่าเป๊ะเบล	ผล												
14	พอปกว่าหละ	ใบยอด												
15	เก๋อมาตาปาเด๊ะ													
16	แจ๊ะแหรพะโพ	ต้นราก												
17	เส่หนือแม	ใบ												
18	ซิกอเวเป	ใบ												
19	พอซอปรี	ใบราก												
20	ยาแหม่มกะ	ทุกส่วน												
21	เต๋อสีคละ	ใบรากเหง้า												
22	คอปือ	เปลือก												
23	เต๋อสีชะ	เปลือกผล												
24	ทอเกลาะโพ	เปลือก												
25	ลอมเมอเฉาะ	ต้นเปลือก												
26	แคแม													
27	ตำเหอนชกวิติ๊ะ	ใบยอด												
28	กิลล่อสะ	ดอกหน่วย												
29	สกอลค๊ะโพ	ผล												
30	ตำปากว่าเดาะตี													

ที่	พืชสมุนไพร	ส่วนที่เก็บ/ ใช้	ช่วงเวลาที่ใช้ประโยชน์											
			ม.ค	ก.พ	มี.ค	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
31	พอแว	ทุกส่วน												
32	มะอึ	เหง้า												
33	วอจอบิ	ราก												
34	คลี	หัว												
35	หวิะกอ	ทุกส่วน												
36	ยะเพอเคาะเต๊ะ	ทุกส่วน												
37	พอเกอตี	เหง้าราก												
38	พอแจะกวอ	ดอก												
39	พะจี้แปล	เปลือก												
40	ควิโตะเจ๊ะ	ทุกส่วน												
41	เม๊าะเต๊ะเล๊ะ	เปลือก												
42	ยาแก	รากเหง้า												
43	เบลเบาเจ๊ะ	ผล												
44	เทอเหนือ	ยาง												
45	จอนี้	ใบและเหง้า												
46	ซอทุหมะ	ใบ												
48	เตอสิลาเบล													
49	ห่อเกอ๊ะพะโตะ	เครือ												
50	เตอสิโกโพ													
51	เส้เจ๊ะปะ+หว่ามีห ละ													
52	เส้อยาโตะเหมาะ	ผล												
53	นอพะโตะ	เปลือก												
54	นะเบาจอ	ราก												
55	เสบอเบะ	ใบ												
56	กล๊ะอีโพ	ราก												
57	พอคอพอบอ	ดอก												
58	เตอซึลี	ราก												
59	เตอสิพาโตะ	ราก												
60	พอสินาเดอ	ดอก												
61	โป่งปรี	หน่วยเปลือก												

ที่	พืชสมุนไพร	ส่วนที่เก็บ/ ใช้	ช่วงเวลาที่เก็บใช้ประโยชน์											
			ม.ค	ก.พ	มี.ค	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
62	กะชอนหน้าปอ	ใบ												
63	ยาหล้าแจ	เปลือก												
64	ทอโตะเกะ	ใบ												
65	จอกเคโป๊ะ	ทุกส่วน												
66	ห่อวะเอเค	หัว												
67	ชะเอ	หัว												
68	มะปี่ชะ	ผล												
69	วานเท้ายายหม่อม	ทุกส่วน												
70	เปือเสอสะ	หัว												
71	สเรเด	ผล												
72	เบอะนาที	ใบและผล												
73	ตะค้ำหมี	แก่น												
74	ตะบิโตะ	เปลือก												
75	คิทินละ	ผล												
76	พอซุจ	ราก												
77	เต๋อสิคิ													
78	ยาเหลื่อง	เครือ												
79	โพธิ์หล้า	ใบ												
80	จอลอติเคอะ	ทุกส่วน												
81	เผาะบิเบ	หัว												
82	เต๋อซิกากี้อ	ใบ												
83	เต๋อสิชกวิ	ใบเปลือก												
84	เกอมา เบะ	เปลือก												
85	เต๋อซิปะดอ	เปลือก												
86	สี่คอหะมะ	ทุกส่วน												
87	พิจือยา	ใบ												
88	หะปะลา													
89	โตะปะ	ใบ												
90	ปละจือเค	รากและต้น												
91	เต๋อซิบอ	ราก												
92	เต๋อลาเปด													

ที่	พืชสมุนไพร	ส่วนที่เก็บ/ ใช้	ช่วงเวลาที่ใช้ประโยชน์											
			ม.ค	ก.พ	มี.ค	เมย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก . ย.	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
93	ดอกกำเป่	ใบ												
94	พอตะเคอะหนะ	ใบ												
95	เกลปือ	หัว												
96	พอหมือหนี	ดอกใบ												
97	ปูเลย (ไพล)	หัว												
98	หมี่คะวัน	ฝอย												
99	แหมะฉะ	เปลือก												
100	ควอเคาะเด๊ะ	ใบ												
101	เสพะชะ	ทุกส่วน												
102	ต้นสน	เปลือก												
103	ปูลิง (ชะพลู)	ใบ												
	ยาสมุนไพรจาก สัตว์													
104	มดแดง													
105	ปลาช่อน													
106	กิบลิ้น+ขนเม่น													

ตารางที่ 15 แสดงความหนาแน่นของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด

ที่	ชื่อสมุนไพร	น้อย ปานกลาง มาก	แหล่งที่พบ/หนาแน่น
1	ทองพันชั่ง	● ●	บ้าน/สวน
2	เขวอกวา/ขมิ้น	●	บ้าน
3	เตอสิปกว่าจิ	● ● ●	
4	เทาะเกอแหละแจ	● ● ●	ริมห้วย/ป่าอนุรักษ์
5	เสหว่าหละ	● ● ●	ไร่เหล่า
6	เสเกะหละ	● ●	บ้าน/สวน
7	ซำกว่าละ	● ● ●	ไร่เหล่า
8	เตอสิซุย	●	ป่าใช้สอย
9	เตอสิหม่อลู	●	ป่าใช้สอย
10	ห่อเกะฮะ	● ●	สวน/ป่าใช้สอย
11	กิโก๊ะหละ	● ● ●	ริมห้วย/ป่าอนุรักษ์
12	ซูละโบ	● ●	บ้าน/ป่าใช้สอย
13	สาโปะเบล	● ● ●	ป่าใช้สอย
14	พอปกว่าหละ	● ● ●	ป่าใช้สอย
15	เกอมาตาปาเด๊ะ	●	ป่าใช้สอย
16	แจ๊ะหะระโพ	●	ป่าใช้สอย
17	เสหนือแม	● ● ●	ไร่เหล่า
18	ซิโปเกว (สาบเสือ)	● ● ●	บ้าน/ป่าใช้สอย/ไร่เหล่า
19	พอซอปรี	●	ไร่เหล่า
20	เตอสิซี	●	สวน/ป่าใช้สอย
21	เตอสิคละ (หญ้าเขาควาย)	● ● ●	บ้าน/สวน
22	คอปือ	● ● ●	ริมห้วย
23	เตอสิซะ	● ●	บ้าน/สวน
24	ทอเกลาะโพ	●	ป่าใช้สอย

ที่	ชื่อยาสมุนไพร	น้อย ปานกลาง มาก	● ● ● ● ● ●	แหล่งที่พบ/หนาแน่น
25	ยาแห่มะกะ+ลอมเอดะ		●	ไร่เหล้า
26	ตำเหอนชกวิด้าะ		● ●	ไร่เหล้า
27	กิลล่อสะ		●	สวน/ป่าใช้สอย
28	สกอลคะโพ (มะแว้งต้น)		●	บ้าน/สวน
29	ตำปกว่าเดาะดี		●	ป่าใช้สอย
30	แคแม		●	สวน/ป่าใช้สอย
31	พอแว		●	บ้าน/สวน
32	มะอี		●	ป่าใช้สอย
33	วอจอบิ (หญ้าผีเสื้อ)		● ●	ไร่เหล้า/ป่าใช้สอย
34	คลี (บุก)		●	ป่าใช้สอย
35	หวิะกอ		●	ป่าอนุรักษ์
36	ยะเพอเคาะเดาะ (หญ้าเอ็นยัด)		● ● ●	บ้าน/สวน
37	พอเกอตี		● ●	ไร่เหล้า/ป่าใช้สอย
38	พอแจะกวอ		●	ริมห้วย/ป่าอนุรักษ์
39	พะจีแปล		●	ไร่เหล้า
40	ควิโตะเจาะ		● ●	ไร่เหล้า
41	เมาะเตาะเลาะ		●	สวน/ป่าใช้สอย
42	ยาแกรากเหลือง		● ●	ป่าใช้สอย
43	เบลเบาะเจาะ		● ● ●	บ้าน
44	เทอเหอน		● ● ●	ป่าใช้สอย
45	จอฉี		●	ริมห้วย
46	ยาแห่มะกะ		●	ไร่เหล้า
47	ซอทุแห่มะ		● ●	บ้าน
48	เต่อสิลาเบล		● ●	ป่าใช้สอย/ป่าอนุรักษ์
49	ห่อเกออะพะโตะ		●	ป่าใช้สอย

ที่	ชื่อยาสมุนไพร	น้อย ปานกลาง มาก	● ● ● ● ● ●	แหล่งที่พบ/หนาแน่น
50	เต๋อสินอโฟ		●	บ้าน/สวน
51	เส้เจ้าปะ+หว่ามีหละ		●	ไร่เหล่า
52	นอพะโต๊ะ (ตีนเป็ด)		● ●	ป่าใช้สอย/สวน
53	นะเบาจะจอ		●	ริมห้วย/ป่าอนุรักษ์
54	เส้บอเบะ		●	ไร่เหล่า
55	กลี้ออีโพ		●	ริมห้วย
56	พอดคอปอบ		●	ไร่
57	เต๋อซิจีลี		● ●	ไร่
58	เต๋อสิพาโต๊ะ		●	ริมห้วย
59	เต๋อสินาเดอ		● ● ●	ป่าใช้สอย
60	โป่งปรี		● ●	บ้าน
61	เส้อยาโต๊ะเหมาะ		● ● ●	บ้าน/ป่าใช้สอย
62	กะซอหน้าปอ (		● ● ●	ป่าใช้สอย
63	ยาหล่าแจ (ชุมเห็ดเทศ)		●	ป่าใช้สอย
64	ทอโคะเก๊ะ (เหงือกปลาหมอ)		●	ป่าอนุรักษ์
65	จอเคโป๊ะ		● ● ●	บ้าน/สวน
66	ห่อวะเอเค		●	บ้าน
67	ชะเอ		●	บ้าน
68	มะปีชะ		●	บ้าน
69	วานเท้ายายหม่อม		●	บ้าน/สวน
70	เป๋อเส่อสะ		● ● ●	นา/บ้าน
71	สเรเด (ประจำดีควาย)		● ●	บ้าน
72	เบอะนาที่ (เดือยหิน)		●	ไร่เหล่า
73	ตะค่าหมี่		● ●	ป่าใช้สอย/ไร่เหล่า
74	ตะบีโค๊ะ		●	สวน/ป่าใช้สอย

ที่	ชื่อยาสมุนไพร	น้อย ปานกลาง มาก	● ● ● ● ● ●	แหล่งที่พบ/หนาแน่น
75	คันทิละ		● ●	บ้าน
76	พอซุจ		●	บ้าน
77	เต๋อสิคี่		● ●	สวน
78	โพธิ์หล้า		●	บ้าน/สวน
79	จอลอติเดอะ (รางจืด)		● ● ●	บ้าน/สวนและป่าใช้สอย
80	เผาะบิเบ (ว่านหอมแดง)		●	บ้าน
81	เต๋อซิกากี้อ		● ● ●	บ้าน/สวน
82	เต๋อสิชากิ		● ● ●	บ้าน
83	เกอมา เบะ		● ● ●	ป่าอนุรักษ์
84	เต๋อซิปะดอ		● ●	ป่าใช้สอย
85	สีคองเหมา		● ●	ป่าอนุรักษ์
86	พิจือยา		● ●	ป่าอนุรักษ์
87	หยะปาหลา		●	ป่าอนุรักษ์
88	โต๊ะปะ		●	ป่าอนุรักษ์
89	ปละจือเด		●	ป่าอนุรักษ์
90	เต๋อซิบอ		●	ป่าใช้สอย
91	เต๋อลาเปล		● ●	สวน/ป่าใช้สอย
93	ยาเหลื่อง		●	ป่าใช้สอย
94	พอดะเออะหนะ (กะเหรี่ยง)		● ● ●	บ้าน/สวนและป่าใช้สอย
95	เกลบือ		●	ป่าใช้สอย
96	พอหมือหนี		● ●	บ้าน
97	ปูเลย (ไพล)		●	บ้าน
98	หมี่คะวัน (ฝอยฤาษี)		●	ป่าใช้สอย
99	เหมาชะ		●	ป่าใช้สอย
100	ควอเคะเต๊ะ		● ● ●	บ้าน/ป่าใช้สอย

ที่	ชื่อยาสมุนไพร	น้อย ปานกลาง มาก	● ● ● ● ● ●	แหล่งที่พบ/หนาแน่น
101	เสเปชะ (สน)		● ● ●	บ้าน/ป่าใช้สอย
102	ต้นสน		● ● ●	ป่าใช้สอย
103	ปูลิง (ชะพลู)		● ●	บ้าน/สวน
104	มดแดง		● ● ●	สวน
105	ปลาช่อน		● ●	ห้วย
106	กิบลิน+ขนเม่น		●	ป่าอนุรักษ์

อย่างกรณีลุงเจริญ ยศกำจาย มีการนำเตอสิฟาโต๊ะ มาปลูกไว้ข้างบ้าน ซึ่งเป็นยาสมุนไพรหายากและใช้บ่อย เพราะเชื่อว่า การนำสมุนไพรดังกล่าวมาปลูกเป็นการขยายพันธุ์และอนุรักษ์สมุนไพรไปในตัว

เหล่านี้เป็นรายละเอียดกระบวนการรวบรวมความรู้เรื่องสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วม จากการเดินป่าแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเด็กและเยาวชนกับผู้รู้พบว่าเป็นไปธรรมชาติมีการทำแผนที่เส้นทางสำรวจ จดบันทึกเพื่อสรุปและนำเสนอผลที่ได้ เมื่อนำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ร่วมกันในกลุ่ม ผู้รู้เด็กและเยาวชนได้

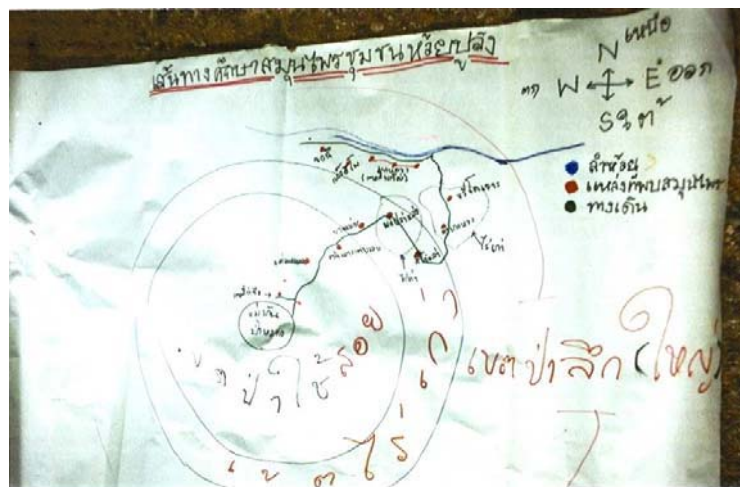

รูปภาพที่ 25

กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในค่ายเดินป่า

เสนอแนวคิดอย่างน่าสนใจในประเด็นของการใช้ประโยชน์และการถ่ายทอดความรู้สมุนไพรไว้ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์สมุนไพร ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยใช้เพราะไม่มั่นใจ ไม่มีประสบการณ์ หรือแม้แต่วัยกลางคนก็หันมาใช้ยาแผนปัจจุบัน น่าจะมีแนวทาง หนึ่ง ให้ความรู้ เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน สอง ต้องปฏิบัติการให้เห็นเป็นรูปธรรม สาม ต้องเอาความรู้เรื่องสมุนไพรไปสอนในโรงเรียน ส่วนแนวทางการถ่ายทอด หนึ่ง ให้มีการบันทึก ถ่ายภาพเป็นตำราประจำชุมชน หรือเอาไว้ในโรงเรียน สอง ให้ผู้รู้สอนลูกหลานในวันศีลหรือวันหยุด

รูปภาพที่ 26

แผนที่ เส้นทางสำรวจสมุนไพรที่ม.วิชัยเด็กและเยาวชนร.ร.ห้วยปูลิง

แม้กลุ่มเด็กจะมีสับเปลี่ยนหมุนเวียนบ้าง แต่ที่เข้าร่วมเป็นหลักอย่างต่อเนื่องประมาณ 12 คนและผู้รู้อีก 5 คน โดยข้อมูลได้รับการตรวจสอบและเพิ่มเติมข้อมูลจากกิจกรรมรวมหมู่ของเครือญาติและชุมชน การมัดมือ การเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีฝ่าย การไปวัดของพุทธศาสนิกชน กระบวนการขั้นที่ 1 ได้รู้สร้างความรู้เดิมของผู้รู้ คนเฒ่าคนแก่ในชุมชน และถ่ายทอดความรู้ใหม่แก่เด็กและเยาวชน ตลอดจนการกำหนดตำแหน่ง ยืนยันบทบาทของผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่ในฐานะผู้นำกระบวนการจัดการทางสังคมของชุมชน และนำไปสู่กระบวนการต่อยอดขั้นที่ 2

5.2 แนวทางการใช้ประโยชน์และสืบทอดองค์ความรู้สมุนไพรอย่างเหมาะสมและยั่งยืน 3 ระดับ

5.2.1 ระดับแนวคิดวิเคราะห์ เสริมแนวคิดเรื่องชุมชนกับการจัดการป่าและทรัพยากร

แนวคิดพื้นฐานของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ได้คำนึงถึงองค์ประกอบหลักคือ

- หนึ่ง ชุมชนหมายถึงความคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับกลุ่มคนและเป็นศูนย์กลางของการเกิดการจัดการพัฒนา
- สอง กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มคนที่มีผลประโยชน์เหมือนกันในสถานการณ์
- สาม กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ กลุ่มบุคคลที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยตรง
- สี่ สิทธิในการใช้ประโยชน์ ประกอบด้วย **สิทธิการใช้ดั้งเดิม** ตามจริยธรรม

ซึ่งจากการแลกเปลี่ยนที่วิจัยกับชุมชน ได้เสนอแนวคิดจากการวิเคราะห์ว่า **หนึ่ง**ชุมชนปากกะญอมีความเกี่ยวพันร่วมสูง ไม่ว่าเรื่องการใช้ การจัดการทรัพยากรร่วมกัน ความเป็นเครือญาติร่วมกันทั้งตำบล ความเชื่อและการอบรมสั่งสอน ทั้งนี้มันถูกผลิตซ้ำผ่านกิจกรรมรวมหมู่อย่างเข้มข้น **สอง** ความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนมีอยู่บ้าง เช่น เรื่องน้ำ เรื่องที่ดินหัวไร่ปลายนาที่เคยเป็นของหน้าหมู่ แต่ไม่มีความรุนแรง อาจจะมีการตำหนิ นินทา **สาม** ไม่มีใครเป็นเจ้าของธรรมชาติ ทุกคนมีสิทธิในทรัพยากรร่วมกัน มีความเข้มข้นในระดับเครือญาติ **สี่** เมื่อครอบครัวใดเข้าไปใช้ประโยชน์ก็จะมีสิทธิการใช้ คือแนวคิดพื้นฐานในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นอย่างเคารพนบนอบต่อ “ผี” ซึ่งความเชื่อในการใช้ทรัพยากรที่ตกผลึกในรูปจิตสำนึก ไม่อิงอยู่กับประเพณีแต่เพียงอย่างเดียว แต่มีการปฏิบัติกรอย่างป็นรูปธรรมภายใต้เงื่อนไข กติกากำกับของชุมชน ส่วนกฎเกณฑ์ใหม่ๆ เช่น กฎเกณฑ์ป่าชุมชนเพียงแต่มารองรับความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น

5.2.2 ระดับปฏิบัติการ

❶ กิจกรรมงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่าง 2 ชุมชนซึ่งมีรายละเอียดแต่ละกิจกรรมดังนี้ โดยการนั่งสนทนากลุ่มย่อย การเดินป่าสำรวจชุมชนไพรบ้านแม่หลุ ศูนย์สมุนไพร

รูปภาพที่ 27-28

ผู้รู้บ้านแม่หลุและห้วยบุลึงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

1. ที่มาและเป้าหมายโครงการวิจัย

พ่อหลวงบุญส่งหัวหน้าโครงการวิจัยฯบ้านแม่หลุ เล่าว่ายาที่โรงพยาบาลใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์สกัดตัวยาจากพืชสมุนไพรที่มีอยู่ป่าเขตร้อนซึ่งมีพืชพันธุ์ที่เป็นยา อาหารที่ชุมชนพึ่งพา รวมทั้งในพื้นที่วิจัยที่มีภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพด้วยสมุนไพรมาดั้งเดิม จึงวางเป้าหมายไว้ว่าการรวบรวมความรู้สมุนไพร ถ่ายทอดสู่เด็กและเยาวชน และการประสานความร่วมมือกับโรงพยาบาลเพื่อสกัดตัวยาพันธุ์พืชสมุนไพรในชุมชนแม่หลุ-ป่าเส้า เพื่อใช้ผลพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ยืนยันภูมิปัญญาสมุนไพรที่ชาวบ้านใช้แต่เดิมนั้นว่ามีผลยับยั้ง รักษาโรคได้จริง ผลพลอยได้คือ อาจจะนำรายได้มาสู่ชุมชน ซึ่งกระบวนการวิจัยยังไม่ถึงเป้าหมายนั้น หัวใจสำคัญทั้งสองโครงการวิจัยฯ เน้นย้ำคือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งบรรลุผล/ไม่บรรลุผล ในปัจจัยและข้อจำกัดแตกต่างกันไป

มีความคล้ายคลึงโครงการวิจัยที่ห้วยบุลึงอยู่บ้าง ในแง่การรวบรวมความรู้อย่างมีส่วนร่วม เช่น การเดินป่าสำรวจสมุนไพรในชุมชน แต่บ้านป่าแม่หลุนั้นได้จัดทำสวนสมุนไพรเพาะปลูกและขยายพันธุ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้-ดูงานในชุมชนและบุคคลทั่วไป มีเครื่องมือแปรรูปยาอย่างง่าย ได้แก่ เครื่องบดยาสมุนไพรบ้านแม่หลุ แบ่งตามการใช้ประโยชน์

- เอาใช้เพื่อบำรุงร่างกาย
- เอาไปใช้รักษาโรค
- เอาไปใช้ทางความเชื่อ

ยาสมุนไพรที่มักใช้บำรุงร่างกาย รวมไปถึงรักษาโรค ได้แก่ เตอสิพาโต๊ะ แก้อาการเจ็บอก ขาเคล็ด วิธีใช้ตำน้ำดื่ม ยาแก้ พืชองาก็มีสรรพคุณคล้ายๆ กัน

สำหรับเพื่อรักษาโรคนั้น ได้แก่ พอป่าหล่า (ใบหนาด) สรรพคุณ ยาแก้จากการอาการฟืนไข้ ป้องกันไข้กลับ วิธีอาบหรืออบ ชุมชนมีตำรับยาแก้โรคดีซ่าน ผสมพืชสมุนไพร 7 ชนิดด้วยกัน พอซุจ้อ พอบะจ้อ ลูบิพะโต๊ะ แกะตะจ้อ เสอเกอวา เสอนอแมและพอป่าหล่า

การเอาสมุนไพรไปใช้มีความเชื่อกำกับเสมอ เช่น เราเป็นหวัด รักษาที่นยาโรงพยาบาลยังไม่หาย ใช้ยาสมุนไพรก็ไม่ค่อยดีขึ้น ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นโรคติดทาง ต้องทำพิธีกรรมแก้โรคคือ นำเอาข้าวสาร ไข่ไก่ มาร่วมในการรักษาด้วยสมุนไพร กรณีไข้หวัดใหญ่ เอายาแก้ พอป่าหล่า นะเบะจ้อ เอารากเหง้าและใบมาต้มดื่มหลายวันพร้อมทำพิธีขอขมา ผี ร่วมด้วย

การสำรวจสมุนไพรชุมชนบ้านแม่หลุยยังพบชนิดพืชสมุนไพร/สรรพคุณคล้ายคลึงกับบ้านห้วยปูลิงมากมาย มีเพียงน้อยที่แตกต่างกัน สามารถดูจากตารางเปรียบเทียบสรรพคุณพืชสมุนไพร 2 โครงการ ดังตัวอย่างตารางที่ 16

ชื่อยา	สรรพคุณบ้านแม่หลุย	สรรพคุณบ้านห้วยปูลิง	วิธีใช้
1.เปอหน้าเกอ หญ้าเขาควาย	แก้โรคม้ามโต ,ปวดเมื่อย	ยังไม่ใช้ประโยชน์	นำมาต้มดื่ม
2.พอสุย	บำรุงเลือด (หลังคลอด)	บำรุงเลือด (หลังคลอด)	เหง้าหั่นเป็นชิ้น นำต้มดื่ม แม่หลุยจะผสมข้าวสารด้วย
3.พอซุจ้อ	แก้ไข้หวัด	แก้ไข้หวัด	นำเหง้ามาต้มดื่ม
4.สาบเสือ	ห้ามเลือด	ห้ามเลือด	ขยี้ปิดแผลสด
5.พอป่าหล่า	แก้ไข้กลับ หลังฟืนไข้	บำรุงร่างกาย แก้เมื่อย,ไข้	ต้มน้ำอาบ อบ

ทีมวิจัยและชาวบ้านทั้งสองชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันนำเสนอแนวคิดเรื่องการใช้ประโยชน์-ถ่ายทอดความรู้สมุนไพร และการอนุรักษ์สมุนไพร **หนึ่ง** การใช้ประโยชน์และถ่ายทอดสมุนไพรบ้านแม่หลุยวิเคราะห์ว่า หนึ่งต้องให้ความรู้ว่ายาแผนปัจจุบันก็สกัดมาจากพืชสมุนไพรที่มีในชุมชน และ การกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนมีความตระหนักในคุณค่า บ้านห้วยปูลิงวิเคราะห์ว่า ให้ความรู้ถึงคุณค่าและสถานการณ์สมุนไพรในปัจจุบัน ชุมชนย่อมต้องปกป้องหากมีคนภายนอกจะเอาจดลิขสิทธิ์ซึ่งมันขัดกับสิทธิในการใช้ดั้งเดิมของชุมชน ส่วนการถ่ายทอดนั้นต้องทำอย่างเป็นรูปธรรม หรือสอนในโรงเรียน

สอง เรื่องการอนุรักษ์ บ้านแม่หลิววิเคราะห์ว่า การนำพืชสมุนไพรไปทดสอบที่โรงพยาบาล เพื่อสร้างความมั่นใจ สามารถจดลิขสิทธิ์ ย่อมเป็นรายได้แก่ชุมชน บ้านห้วยปลิงได้นำหนักกับการถ่ายทอดซึ่งมันช่วยรื้อฟื้นความจำของผู้รู้ และได้เสนอแนวทางว่าให้สอนเรื่อง สมุนไพรชุมชน แก่เด็กในโรงเรียน ทำแปลงสาธิตปลูกสมุนไพรในโรงเรียนหรือที่สาธารณะของชุมชนให้เห็นจริง และการเสริมสร้างความมั่นใจในการใช้ประโยชน์โดยการไปดูตัวอย่างการใช้ประโยชน์สมุนไพร

๒ กิจกรรมงานแปรรูปสมุนไพร

ดูงานอ.สันกำแพง หมอพื้นบ้านจันทร์ฉาย เขตลพบุรี การปฏิบัติการแบ่งเป็นช่วง

1.การแนะนำชนิดและการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพเป็นหลัก และการแปรรูปเพื่อขายยกตัวอย่างเช่นตาราง 17

ที่	หมอยาพื้นบ้าน (คนเมือง)	หมอยาปากากะญอ
1.ชื่อ สรรพคุณ	เปิ้ลหลวง/เปิ้ลน้อย แก้ไข้	ช้ากว่าหละตัวผู้/ช้ากว่าหละตัวเมีย แก้ไข้จับสั่น/มาเลเรีย
2. ชื่อ สรรพคุณ	ดินเปิด/สัตตบรรณ แก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ	นอพะโต๊ะ แก้ไข้มาเลเรีย
3.ชื่อ สรรพคุณ	หนวดฤาษี	หมีคะวัน แก้อาการท้องเสีย
4. ชื่อ สรรพคุณ	หนามมะเค็ด แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย	ปละจือเด แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ปวดกระดูก

เหล่านี้เป็นต้น ส่วนประกอบสำคัญในการแปรรูปพืชสมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาโรคพื้นฐานของชุมชน และมีความใกล้เคียงกับพืชสมุนไพรปากากะญอ แตกต่างบ้างในสรรพคุณและการผสมตัวยา เพราะยาสมุนไพรบ้านห้วยปลิงนิยมใช้ตัวยาเดียว โดดๆ เชื่อว่ายาแรง การผสมผสานจนเกิดเป็นตำรับยาจนเป็นที่ยอมรับต้องได้รับการพิสูจน์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ซึ่งเป็นตำรับยาของผู้รู้แต่ละคนที่ถ่ายทอดผ่านครอบครัว เครือญาติ

2. การทำยาลูกประคบด้วยพืชสมุนไพรในชุมชน ซึ่งวัตถุดิบคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สูงห้วยปลิงกับพื้นราบได้แก่ ตะไคร้ ส้มป่อย จิง ผีวมะกรูด เป็นต้นและสาธิตการประคบยา

ชาวบ้านมีความสนใจในการแปรรูปสมุนไพรมาก แต่เพื่อการรักษาสุขภาพตนเองเป็นหลัก เพราะติดข้อจำกัดของชุมชนเรื่องความห่างไกลจากตลาดและวัสดุอุปกรณ์ในการบดยา อบยาสมุนไพร

อย่างไรก็ดีชาวบ้านที่มีการรักษาสมุนไพรจำหน่ายอยู่แล้ว เช่น พะตีสเจริญได้เสนอให้มีการแปรรูปสมุนไพรที่มีในชุมชนเพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวหรือส่งไปขายที่ตลาดผาบ่อง

3. การทำยาหม่อง เพื่อการรักษาตนเองเบื้องต้น ประหยัดค่าใช้จ่ายด้วยพืชสมุนไพรในชุมชน ส่วนการทำอาหารและขนมด้วยสมุนไพร และการทำยาสระผมและครีมนวด หมอพื้นบ้านเพียงแค่แนะนำส่วนประกอบ วิธีการทำแต่สมาชิกไม่ได้ปฏิบัติให้เห็นผล

รูปภาพที่ 29

เด็กและเยาวชนห่อยาลูกประคบ

๓ กิจกรรมอบรมเพาะ ขยายพันธุ์พืชสมุนไพร

ทีมวิจัยได้สำรวจพืชสมุนไพรที่คอยยาวและคัดเลือกพันธุ์สมุนไพรเพื่อการเพาะขยายพันธุ์ ดังนี้

ที่	ชื่อ	สรรพคุณ	วิธีการขยายพันธุ์
1.	จอฉี่	แก้ปวดหลัง,ปวดเอว	เพาะต้นกล้า
2.	เทอเหนอ	ยางจากลำต้นใส่แผลเปื่อยเรื้อรัง	เพาะต้นกล้า
3.	ทอเกอแหละแจ	แก้ปวดฟัน	เพาะต้นกล้า
4.	เตอสิพาโต๊ะ	แก้ไข้,เมื่อย,บำรุงกำลัง	ตอนกิ่ง
5.	เบลเบาะเจ๊ะ	ผสมน้ำอ้อยถ่ายพยาธิ	เพาะต้นกล้า
6.	กล๊ะอีโพ	แก้ไข้เด็ก,ผู้ใหญ่	เพาะต้นกล้า
7.	ซำกว่าหละ (เปล้าหลวง)	แก้ไข้จับสั่น	เพาะต้นกล้า

เหล่านี้คือสมุนไพรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในชุมชนและสามารถหาได้ง่ายจากสวนไร่นาและคอยยาวใกล้ริมห้วยปูลิง เดิมนั้นเมื่อต้องการใช้ประโยชน์จะใช้ส่วนต่างๆ สด ไม่มีการ

นำมาเพาะปลูกใกล้บ้าน ยกเว้น เต๋อสิฟาโต๊ะและกะลือโพที่ชาวบ้านริเริ่มนำมาปลูกที่บ้านแล้ว การเลือกวิธีการขยายพันธุ์ที่เหมาะสมกับพืชสมุนไพรดังนี้

1. เต๋อสิฟาโต๊ะ(ตระกูลมะม่วง) ใช้วิธีการตอนกิ่ง
2. การเพาะต้นกล้าโดยได้สาริต ปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยประยุกต์ใช้วัตถุดิบในชุมชนใช้สูตรดังนี้

น้ำหวานหมักพืชเขียว (เร่งใบ+ต้นอ่อน)

อุปกรณ์ 1. หน่อกล้วย 2 ก.ก. (หั่นเป็นชิ้น) 2. หน่อไม้ 3. ผักบุ้ง 3. น้ำตาล อย่างละ 2 กก.

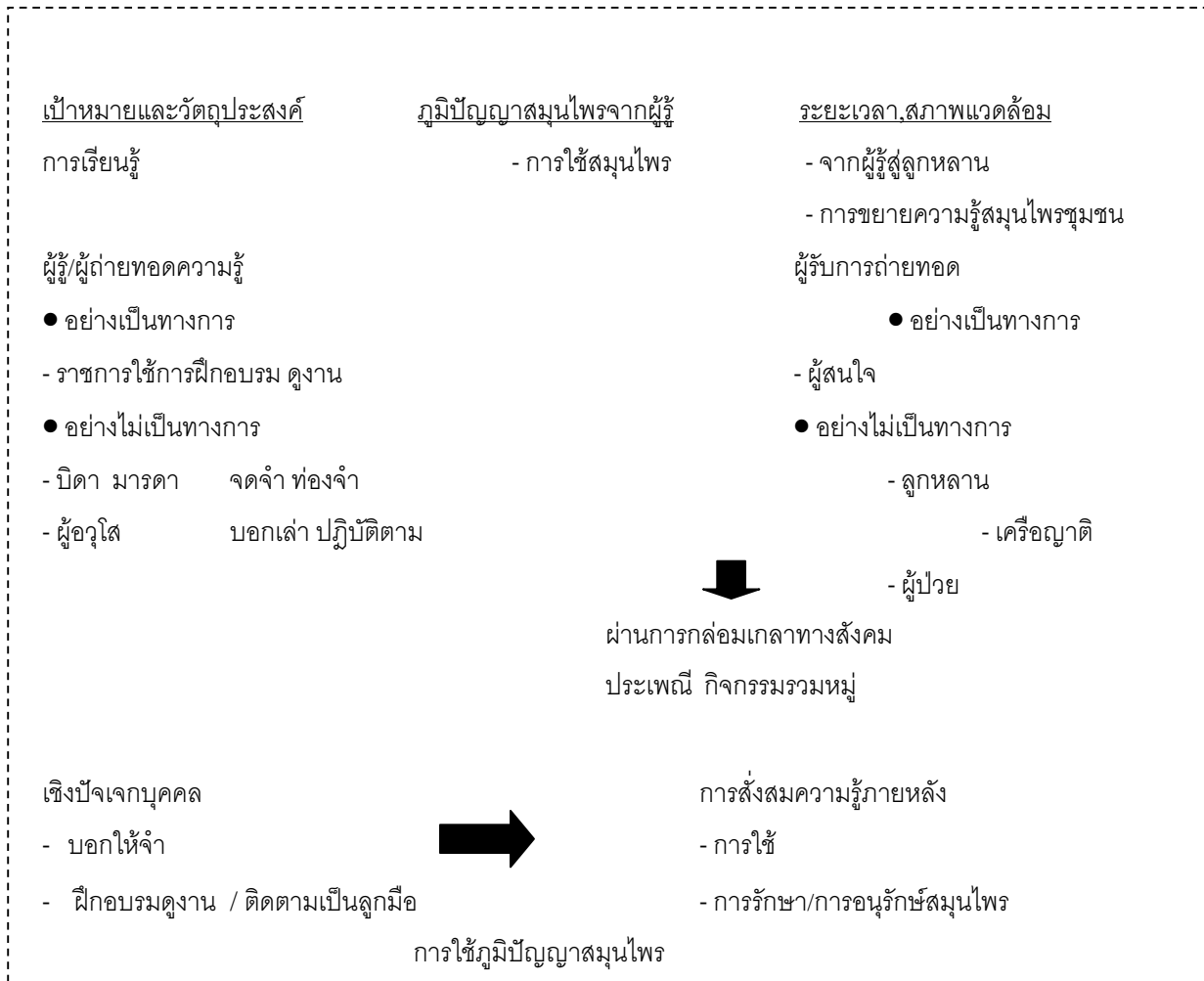
วิธีทำ นำส่วนผสม 1-4 คนให้เข้ากันไปในทางเดียว ใส่ถังปิดด้วยกระดาษบุฟ 15-30 วันจึงกรองมาใช้ ส่วนกากที่เหลือทำปุ๋ย* **น้ำหวานหมักผลไม้เร่งดอก ผลและหัว** (ผักทอง มะละกอ กล้วยสุก) ใช้วิธีการเหมือนกัน

ปุ๋ยหมักดิน ส่วนผสม 1. หนาดินดี 5 ส่วน 2. มูลสัตว์ 2 ส่วน 3. แกลบเผา 2 ส่วน 4. น้ำ 10 ลิตร+จุลินทรีย์+น้ำตาล 2 ช้อน 5. รำละเอียด 2 ส่วน **วิธีทำ** นำข้อ 1-3 มาย่อยละเอียด ผสมให้เข้ากันดี นำน้ำข้อ 4 ผสมเป็นเนื้อเดียว วัดความชื้นโดยกำดูพอปั้นได้ แล้วนำรำข้าวผสมเป็นเนื้อเดียวกัน

ปกติชาวบ้านบำรุงดินในไร่นา ด้วยการเผาไร่ เพิ่มฟอสฟอรัส บำรุงพืชที่ปลูกในสวนบริเวณบ้านด้วยมูลสัตว์ นับได้ว่ามีความสอดคล้องกับวิธีการดั้งเดิมของชาวบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย ...ตัดฟันและเผาไร่อย่างพอเหมาะ ก็จะนำธาตุอาหารมาสู่ดิน ปากากะญอถือว่าเหล่านี้เป็นการอนุรักษ์หน้าดินเพื่อทำเกษตรต่อไป... (Zinke and Sanga 1978: 140-159) เมื่อปุ๋ยชีวภาพที่หมักตามสูตรได้ที่ จึงนำปุ๋ยมาบำรุงพืชสมุนไพรที่ได้ลงแปลง และเมื่อถึงตอนสมุนไพรได้ผล ก็จะนำมาปักชำที่แปลงในโรงเรียน

5.2.3 ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรของผู้รู้

ผู้รู้ส่วนใหญ่จะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่นอย่างไม่เป็นทางการ ถ่ายทอดแก่เครือญาติชาวบ้าน แต่ส่วนมากจะถ่ายทอดในลักษณะการบอกปากเปล่าให้จดจำทั้งพืชสมุนไพรและตำรับยา

เนื่องจากการใช้ยาแผนปัจจุบันกันมากขึ้น ชาวบ้านโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนไม่สนใจความรู้เรื่องสมุนไพรอย่างจริงจัง การใช้ประโยชน์จากยาสมุนไพรจึงลดลง อีกทั้งผู้รู้บางท่านไม่ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้ว แสดงว่าตนพร้อมจะปลงสังขาร ยังไม่มั่นใจในตำรับการปรุงยาที่จะไปใช้รักษา กับโรคใหม่ๆ หรือธาตุที่แตกต่างกันของผู้ป่วย ส่วนมากจะปรุงยาให้ผู้ป่วยเลยโดยไม่บอกสูตรตำรับยา

เมื่อพิจารณาข้อจำกัด จึงได้มีการรวบรวมองค์ความรู้เรื่องสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความตระหนักใน “คุณค่า” สมุนไพรอย่างไรก็ดีในชุมชน ชาวบ้านหรือเด็กและเยาวชนที่อยากรู้หรือต้องการคำแนะนำ ในการใช้ยาสมุนไพร สามารถที่จะเรียนรู้กับแหล่งต่างๆ ในชุมชนได้ดังนี้

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความเห็นว่าแหล่งเรียนรู้การใช้สมุนไพรได้ดีอยู่ที่เครือข่าย (47 คน) และมีความเห็นว่าหมอพื้นบ้านก็เป็นแหล่งเรียนรู้การใช้สมุนไพร (11คน) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มผู้ป่วยด้วยกันและเพื่อน จะเห็นว่าปากาเกะญอส่วนใหญ่ยังคงเรียนรู้การใช้สมุนไพรกับเครือข่าย ผู้อาวุโสอยู่ ทั้งนี้เพราะสามารถถ่ายทอดได้ทุกเวลา สถานที่ ส่วนหมอพื้นบ้านจะให้คำแนะนำ ปรีกษา การรักษา โรคแบบพื้นๆ โรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หายตามความเชื่อของชาวบ้าน นอกจากนี้ในชุมชน ผู้ป่วยที่มีประสบการณ์ใช้สมุนไพร ยังได้แลกเปลี่ยนความรู้สมุนไพรในด้านต่างๆจากการสอบถาม ดังนี้

ตารางที่ 18 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างผู้ป่วยจำแนกตามการแลกเปลี่ยนความรู้
และประสบการณ์การใช้สมุนไพร

การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์การใช้สมุนไพร	จำนวน (คน)	ร้อยละ
มี	43	61.42
ไม่มี	27	38.57
รวม	70	100

จากตารางที่ 18 กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (43 คน) มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์การใช้สมุนไพร ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มเครือข่ายอื่นเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ ภายในครัวเรือน เรื่องที่แลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับวิธีการใช้สมุนไพร ตำรายา สรรพคุณ การบำบัดโรคต่างๆ ส่วนกลุ่มตัวอย่างส่วนน้อย (27 คน) ไม่มีการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ใช้สมุนไพร เนื่องจากไม่มีประสบการณ์การใช้ ไม่มีความรู้ในตำรายา รู้เพียงยาสมุนไพรเดี่ยวๆ ที่ใช้รักษาสุขภาพเบื้องต้นเท่านั้น นอกจากนี้บุคคลสำคัญที่ทำหน้าที่ส่งผ่านความรู้สมุนไพรได้แก่ ผู้รู้ในตำบลห้วยปูลิงมีผู้รู้มากมายสามารถแยกได้ตามความเชี่ยวชาญ ดังนี้

5.2.4 ผู้รู้ภูมิปัญญารักษาสุขภาพเบื้องต้นในชุมชนห้วยปูลิง

1.ผู้เชี่ยวชาญด้านหมอดู

1.นายท่าเหลือะ รักษาสินวนา ถิ่นฐานเดิมอยู่ที่ห้วยหมูปน มาแต่งงานกับหญิงตระกูล “พะอี” เป็นหนึ่งในสามครัวเรือนที่ยังนับถือผี ได้ความรู้เรื่องการดูหมอลจากบิดา โดยการทายกระดูกไก่

2.นายพะลานู เล่อกา เป็นคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ได้ความรู้เรื่องการทำนายจากบิดามารดาโดยการทายกระดูกไก่และไข่ไก่

2.ผู้เชี่ยวชาญด้านหมอยาสมุนไพร

1. นายกานู อาฟู (ผู้ปฎุยา,วินิจฉัยโรค) บ้านป่าหมาก

กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ไม่เคยไปหาหมอนามัย ใช้ยาสมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วยเท่านั้นได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาและมีประสบการณ์ใช้ด้วยตัวเอง ปัจจุบันเป็นผู้รู้ให้คำแนะนำ บริक्षाแก่ครอบครัว เครือญาติในการรักษาสุขภาพเบื้องต้น

2.นายท่าเหลือะ รักษาสินวนา (ผู้ปฎุยา) บ้านป่าหมาก

ได้ความรู้เรื่องยาสมุนไพรจากบิดามารดา เครือญาติประกอบกับการใช้คาถาเป่ามนต์และมีประสบการณ์ใช้ด้วยตนเอง ถ่ายทอดแก่ลูกหลาน ครอบครัวและผู้สนใจ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้รู้ มีการเก็บยาสมุนไพรมาทดลองแปรรูป (ปรุงยา) เพื่อเก็บไว้รักษาคนในครอบครัว

3.นายนิเฮ อาฟู (ผู้ปรุงยา) บ้านป่าหมาก

อยู่ในวัยผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าครอบครัว ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบิดามารดา ทดลองใช้กับตนเองได้ผล จึงใช้ยาสมุนไพรมาตลอด ปัจจุบันเป็นผู้รู้ ให้คำแนะนำ ปรีกษาแก่คนในครอบครัวและเครือญาติ ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรเดี่ยวๆ วิธีการปรุงยา ไม่ยุ่งยากซับซ้อน

4.นายมิตรชัย ศรีศรี (ผู้ปรุงยา,วินิจฉัยโรคแลกเปลี่ยนและจำหน่าย) ห้วยปลิงบ้านใหม่

เป็นผู้ที่สอนศาสนาคริสต์ที่บ้านใหม่ เป็นหัวหน้าครอบครัวได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบิดามารดา ปัจจุบันนายมิตรชัยมักมีกลุ่มลูกค้าที่ตำบลผาบ่องมาสั่งซื้อพืชสมุนไพร หรือมีการแลกเปลี่ยนตำรับยาสมุนไพรระหว่างปากาเกะยอกกับไทใหญ่เป็นช่วงๆ ในฐานะผู้สอนศาสนาจึงได้เผยแพร่สอนเรื่องภูมิปัญญา วัฒนธรรมดั้งเดิม รวมทั้งเรื่องสมุนไพรแก่ลูกบ้านศาสนิกโดยผ่านทางคัมภีร์สอนศาสนา (ที่เป็นบทเนื้อหาเกี่ยวกับสมุนไพร)

5.นายทะเหนือ สีโต (ผู้ปรุงยา,วินิจฉัยโรค) ห้วยปลิงบ้านใหม่

กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่ยังแข็งแรง มีความรอบรู้เรื่องสรรพคุณยา และตำรับยาจากการเรียนรู้ลองผิดลองถูกด้วยประสบการณ์ตนเอง ปัจจุบันไม่สามารถไปหาสมุนไพรด้วยตนเอง จึงให้คำแนะนำปรีกษาแก่ผู้เจ็บป่วย วินิจฉัยโรคและยาสมุนไพรที่ใช้บำบัดรักษา หรือปรุงตำรับยาแก่ผู้ป่วย หากผู้ป่วยสามารถหาพืชสมุนไพรมาครอบงำรับ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้รู้ด้วยตนเอง เช่น นายเจริญ หรือนายมิตรชัยซึ่งมีการแลกเปลี่ยนยาสมุนไพรเป็นประจำ

รูปภาพที่ 30-31 พะติเจริญริเริ่มแปรรูปสมุนไพรเพื่อจำหน่าย แจกญาติและนักท่องเที่ยว

8. นายเจริญ ยศกำจาย (ผู้ปลูกยา, วินิจฉัยโรค, แลกเปลี่ยนและจำหน่าย) ห้วยปูลิง บ้านใหม่

ผู้รู้เรื่องยาสมุนไพรที่ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาและลองผิดลองถูกด้วยประสบการณ์ตนเอง ปัจจุบันนายเจริญ ได้ทดลองนำสมุนไพร “เตอะสิพาโต๊ะ” มาทดลองปลูกที่บ้าน และนำพืชสมุนไพรมาตากแห้งและบรรจุลงพลาสติกจำหน่ายแก่คนต่างถิ่นและส่งขายที่ ต.ผาบ่อง มีความเชี่ยวชาญเรื่องการแปรรูป (ปรุงยา) และเรียนรู้ ทดลองสมุนไพรเพื่อหาตำรับยาในการรักษา/บรรเทาอาการโรค

9. นายโสภา อาฟู (วินิจฉัยโรค) บ้านป่าหมาก

กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ ได้รับการเรียนรู้-ถ่ายทอดการใช้สมุนไพรจากบิดามารดา เครือญาติไม่เคยใช้ยาแผนปัจจุบันเลย มีประสบการณ์ใช้ยาสมุนไพร ลองผิดลองถูกด้วยตนเองและเชื่อมั่นในคุณค่า ตำรับยาสมุนไพร ปัจจุบันเป็นผู้รู้ ที่ปรึกษา ฟังฟังแก่ลูกหลานที่ต้องการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาสุขภาพเบื้องต้น มีการเก็บสมุนไพรจากป่ามาใช้และเก็บไว้ที่บ้าน ตลอดจนแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้ด้วยกัน

10. นางโซ่ อาฟู (ผู้ปรุงยา, วินิจฉัยโรค) บ้านป่าหมาก

เป็นคนไทใหญ่มาแต่งงานกับคนปกาเกอญอชุมชนห้วยปูลิง มีความแม่นยำการในการวินิจฉัยโรคและรอบรู้เรื่องสมุนไพรตำรับไทใหญ่ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้รู้ในชุมชนโดยส่วนมากจะสั่งซื้อพืชสมุนไพรจากผาบ่องมาแปรรูป (ปรุงยา) เอง หรือผสมผสานกับตำรับยาสมุนไพรของผู้รู้ห้วยปูลิงบ้าง ปัจจุบันจะให้คำแนะนำ ปรึกษาแก่ลูกหลานเท่านั้น เพราะชราภาพไม่สามารถเข้าป่าหาสมุนไพรได้

11.นายหม่อควะ อาฟู (ผู้ปรงยา,วินิจจัยโรค) บ้านป่าหมาก

กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ ได้รับการถ่ายทอดสมุนไพรจากบิดามารดา เครือญาติ และแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้ มีความรอบรู้ในการปรงยา เป็นที่ปรึกษา ให้คำแนะนำแก่ลูกหลานในการรักษาสุขภาพเบื้องต้นเท่านั้น เพราะปัจจุบันแก่ชราจนไม่สามารถไปหาสมุนไพรในป่าได้

3.ผู้เชี่ยวชาญด้านหมอดำแย

1.นางพะแหละเหมาะ สีโต บ้านป่าหมาก

ได้รับการถ่ายทอดเรื่องการทำคลอดตามธรรมชาติจากมารดาและในปัจจุบันยังคงปฏิบัติหน้าที่ทำคลอดอยู่บ้าง เนื่องจากแม่บ้านปัจจุบันนิยมคลอดที่โรงพยาบาล

4.ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาชุมชนใกล้เคียง

1.ผู้เชี่ยวชาญด้านหมอดู ทายกระดูกไก่

1.หน่อกล้าไซ บ้านหนองขาวกลาง

หญิงชราสามารถทายกระดูกไก่ จับเส้น คลายเส้น และวินิจจัยโรคได้ แต่ในปัจจุบันชรามาก ไม่สามารถไปหาสมุนไพรป่าได้ จึงเพียงวินิจจัยโรคแก่ผู้ป่วย และแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้และถ่ายทอดสู่ลูกหลาน

2.นายออปอ ศักดิ์ศรีงาม บ้านตองก้อ

ผู้รอบรู้เรื่องยาสมุนไพรและการวินิจจัยโรคและตำรับยาสมุนไพร ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาและประสบการณ์การใช้ ลองถูกลองผิดด้วยตนเอง มีการเก็บยาสมุนไพรมาจำหน่ายแก่ผู้ที่ต้องการใช้ยาสมุนไพรรักษาสุขภาพเบื้องต้น และแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้ด้วยกัน ส่วนมากเป็นพืชสมุนไพรเดี่ยวๆ เพราะตำรับยาก่อนข้างยุ่งยากซับซ้อน และบางตำรับยาก็บอกกล่าวเฉพาะคนในตระกูล ไม่บอกแก่คนภายนอก

3. นายสำแววัน เลโต บ้านห้วยตองก้อ

วัยกลางคน เป็นหัวหน้าครอบครัว ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องยาสมุนไพรและนวดคลายเส้นจากภรรยา,เครือญาติและกลุ่มผู้รู้

4. นายปหม่าเก หนองขาวเหนือ

วัยกลางคน เป็นหัวหน้าครอบครัว ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรจากบิดามารดา รอบรู้เรื่องการปรงยาเพื่อรักษาเครือญาติและชาวบ้านที่มาปรึกษา

5. นายจอเหม่สะ หนองขาวกลาง

กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดาและเครือญาติ และการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้ มีความรอบรู้เรื่องการปรุงยา แม่นยำในการวินิจฉัยโรคและสามารถจับเส้น นวดเส้น คลายเส้นด้วย

6. นายสมพงษ์ เพียงไพรชน ห้วยไม้ดำ

เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มีความรอบรู้เรื่องยาสมุนไพร ได้รับการถ่ายทอดจากบิดามารดา ญาติและเพื่อนจีนฮ่อ มีการทดลองแปรสภาพ (ปรุงยา) เป็นประจำ การแลกเปลี่ยนระหว่างผู้รู้ ชาวบ้าน และผู้ที่สนใจ

พบว่าการรักษาโรคของผู้รู้แต่ละโรคไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับชนิดของโรคโดยมีขั้นตอนการรักษาโรคดังนี้

1. การวินิจฉัยโรค ผู้รู้วินิจฉัยโรคตามวิธีการตนเอง แต่ละประสบการณ์ที่สั่งสมมา กรณีนายออปอ คักดีศรีงาม ใช้การวินิจฉัยโรคแบบเดิม (บางครั้ง) ด้วยการนำไขต้มผ่าซีกไม่ให้ขาดจากกัน แล้วนำเหรียญบาทใส่ระหว่างรอยแยก นำไขใส่ผ้าขาววางไว้บนศีรษะคนป่วยซัก 15 นาที หากเหรียญมีสีเปลี่ยนเป็นดำหรือน้ำเงินแสดงว่าคนไข้ป่วยหนัก เป็นไข้สูงมาก

กรณีนายตาเหลอะ วินิจฉัยโรคโดยใช้ไขไก่เช่นกัน แต่เป็นไขดิบที่เสกอาคม แล้วนำมาเช็ดตามร่างกายคนป่วย ตั้งแต่หัวจรดเท้า แล้วกระเทาะตุลิกษณะไขแดงและไขขาว หากมีสีดำเป็นจุดคล้ำหรือผดผกติ จะทำนายว่ากระทำผิด ละเมิดต่อผีเจ้าที่เจ้าทาง ต่อจากนั้นจะกระทำพิธีเรียกขวัญมัดมือเป็นลำดับต่อไป

2. การรักษาโรคทั่วไป โรคพื้นฐาน หลังจากวินิจฉัยโรคเสร็จแล้วนำยาสมุนไพรมาปรุงยาให้ตามอาการ หรือแนะนำให้ไปหาสมุนไพรตามอาการ อาจเป็นยาต้ม ยาประคบ ยาทา ผู้ป่วยไม่ต้องทำพิธีกรรมกับหมอเหมือนกับการรับบริการที่อนามัย แต่ต่างกันตรงคำแนะนำของผู้รู้จะละเอียดกว่า และมีรายละเอียดที่แตกต่างเล็กน้อยตามประสบการณ์ของผู้รู้

โรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หาย ไม่หายขาดหรือรักษายาก หมอพื้นบ้านจะเช้คร่างกายอาการโดยละเอียด แล้วให้ยาสมุนไพรร่วมกับวิธีอื่น เช่น การป่า การใช้มนต์ หรือการนวดแบบโบราณ บางกรณีผู้รู้บางคนจะทำพิธีตามกระบวนการรักษาแต่เดิม

3. การเก็บสมุนไพรในปัจจุบัน เมื่อผู้รู้ต้องการเข้าไปเก็บสมุนไพรในป่า มักไปเพียงลำพังไปเป็นกลุ่มบ้าง และแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับความรู้สมุนไพรระหว่างกัน ส่วนการนำสมุนไพรจากป่ามาปลูกมีบ้าง กรณีลุงเจริญ ยศกำจาย ได้นำ ต่อสิพาโต๊ะ เป็นสมุนไพรหาไม่ยากและใช้บ่อย เพราะเชื่อว่าการนำสมุนไพรดังกล่าวมาปลูกเป็นการขยายพันธุ์และอนุรักษ์สมุนไพรไปในตัว นอกจากนี้การเก็บสมุนไพร

ยังสัมพันธ์กับฤดูกาล เช่น ชูเลโบที่มีสรรพคุณ ใช้ต้ม/อบเพื่อฟื้นฟูสมรรถภาพคนป่วยหลังพักฟื้น หาได้ในช่วงหน้าฝนกับหนาวเท่านั้น

4. การเก็บรักษาสมุนไพร ผู้รู้จะเก็บรักษาสมุนไพรในรูปของแห้งมากกว่าสดเพื่อสะดวกต่อการใช้ การรักษาและเก็บไว้ได้นาน เมื่อได้สมุนไพรจากแหล่งต่างๆ แล้วจะนำมาล้างทำความสะอาดตากแห้งแล้ววางไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟ เพื่อกันความชื้น มด หนูและแมลงหรือตามฝาบ้านตามลักษณะเฉพาะแต่ละบุคคล กรณีลุงเจริญ จะเก็บแบบแยกตามสรรพคุณของสมุนไพร นำสมุนไพรที่ได้มาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ตามตำรับยาแต่ละคน แล้วแยกสรรพคุณสมุนไพรใส่กระดังฝู้งแดดให้แห้งป้องกันเชื้อรา แล้วเก็บใส่ถุงพลาสติก พร้อมปิดฉลาก แสดงสรรพคุณให้คนป่วยไปต้มกิน ที่บิดเป็นผง ยาลูกกลอนและยาเมื่อนั้นยังไม่มี เหล่านี้เป็นภูมิปัญญาที่อาศัยระยะเวลา ประสบการณ์ทดลองกับทั้งตนเองและบุคคลในครอบครัวและผู้มารับการรักษา จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของตนและท้องถิ่น

5.2.5 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

โรงเรียนมีทิศทางการบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่น คิดค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยได้เริ่มเรียนรู้เรื่องการทอดผ้าจากสี่ธรรมชาติเมื่อภาคเรียนที่ 1 (พ.ศ. – ก.ย. 45) และริเริ่มประสานงานกับโครงการวิจัยทำความเข้าใจกับเป้าหมายโครงการเพื่อการฟื้นฟูความรู้เรื่องสมุนไพร และกำหนดแผนงานร่วมกันในการปฏิบัติการฟื้นฟูช่วงที่ 2 (ธ.ค. – พ.ศ.46) เปิดโอกาสให้ชุมชนได้ขยายความรู้สมุนไพรชุมชนสู่เด็กและเยาวชนในโรงเรียน การมีออกแบบบทเรียนร่วมกันระหว่างชุมชนกับโรงเรียนทำการสอนและพัฒนาเป็น “หลักสูตรท้องถิ่น” ขยายผลต่อไป

สถานีอนามัยมีแผนงาน “ สุขภาพองค์กร ” ที่สนับสนุนการประยุกต์ใช้สมุนไพรในชุมชน เพื่อการรักษาสุขภาพเบื้องต้น ตลอดจนการเพาะปลูกและขยายพันธุ์ ทีมวิจัยได้พยายามดึงกลุ่มคนหน่วยงานในชุมชน ได้เข้ามาส่วนร่วมในโครงการวิจัยฯ เพื่อหลายฝ่ายมีส่วนร่วมเรียนรู้ ได้ประสบการณ์จากการเข้าร่วมโครงการวิจัยฯ ในช่วงที่ 1 และชุมชนเองก็สามารถรับฟังจากหลายฝ่ายทั้งปัญหาความเคลื่อนไหวของภูมิปัญญาท้องถิ่น และเท่าทันข้อมูลข่าวสารต่างๆ ในชุมชน เพื่อหาทางเลือก ทางแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

5.3 การสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอดแก่เยาวชนภายใน/นอกชุมชนโดยวิทยากรท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาข้อจำกัด/โอกาสของชุมชนแล้วเชื่อมต่อกับแนวทางหลากหลายข้างต้น และเชื่อมต่อไปยังผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการทำงาน เพื่อเสริมข้ออ่อนชุมชน เพิ่มรูปแบบ/ตัวอย่างในการถ่ายทอด

ทอดเรียนรู้อบรมกับแหล่งเรียนรู้ผู้รู้กับโรงเรียน สามารถอธิบายผลลัพธ์เป้าหมายของการพัฒนา **คน ข้อมูล และการอนุรักษ์สมุนไพร**จากการดำเนินกิจกรรม ดังนี้

1.คน การฟื้นฟูองค์ความรู้สมุนไพรชาวบ้านห้วยบุ่งได้เปิดพื้นที่สื่อสารของผู้รู้ กับผู้รับการเรียนรู้ให้ขยายกว้างมากขึ้นจากเดิมที่มีเฉพาะภายในครัวเรือน เครือญาติให้ตระหนักในความสำคัญแบบแผนการรักษาสุขภาพแต่ดั้งเดิมของชุมชน และเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้เพื่อได้วิเคราะห์ข้อจำกัด/ ศักยภาพชุมชนตนเองและเสนอแนวทางในการอนุรักษ์ สำหรับกิจกรรมเสริม เช่น อบรมการแปรรูปสมุนไพรได้ตอบสนองความสนใจชุมชน เปิดประสบการณ์ชุมชนได้เรียนรู้สถานะของสมุนไพร ในกระแสปัจจุบัน

อย่างไรก็ดีหลังจากได้วิเคราะห์ข้อจำกัดเรื่องตัว เนื้อหาความรู้ ความเชื่อสมุนไพร กระบวนการถ่ายทอดโดยปากเปล่า กระบวนการวิจัยฝึกฝนทักษะแก่ทีมวิจัยมั่นใจที่จะสื่อสารองค์ความรู้ด้วยตนเอง เห็นความสำคัญที่ร่วมกันที่จะถ่ายทอดสู่เยาวชนและขยายกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้สมุนไพร

2.เป้าหมายเรื่องข้อมูล กระบวนการรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยทีมวิจัย เด็กและเยาวชน ผ่านกิจกรรมเก็บข้อมูลเชิงลึก และการตรวจสอบข้อมูลก็แทรกซึมอยู่ในทุกกิจกรรม ทั้งนี้ยังไม่ครบถ้วนพบว่ายังหลงเหลือสมุนไพรอีกจำนวนหนึ่งจากประสบการณ์ผู้รู้ ไม่สามารถสำรวจเจอสมุนไพรชนิดนั้นและการเทียบเคียงพันธุ์พืชสมุนไพรด้วยวิธีการทางพฤกษศาสตร์เพื่อหาชื่อภาษาไทย ส่วนการรวบรวมข้อมูลเพื่อบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การใช้ประโยชน์ยังจำกัดในเด็กรุ่นใหม่ ส่วนคนแก่ ผู้รู้ยังอาศัยความจำเพราะอ่านหนังสือภาษาไทยและภาษาปากากะญอไม่ได้ยกเว้นผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ เพราะต้องอ่านคัมภีร์บทสวดบ่อยๆ อย่างไรก็ดีผู้รู้สามารถถ่ายทอดสื่อความหมายได้อย่างสมบูรณ์

3.เป้าหมายเรื่องการอนุรักษ์สมุนไพร แนวทางยกระดับสิทธิการใช้พื้นฐาน มาสู่สิทธิในการบริหารจัดการความรู้ ผ่านกิจกรรมการอบรม เพาะ ขยายพันธุ์พืชสมุนไพร ใกล้เคียงกับวิถีการเกษตร ความสนใจยังเป็นไปในเชิงปัจเจก กิจกรรมออกแบบการเรียนรู้ระหว่างผู้รู้กับโรงเรียน 3 รูปแบบ เด็กและเยาวชนในระบบมีระยะใกล้ชิดกับการเรียนรู้สมุนไพรท้องถิ่นมากขึ้น อาศัยเครื่องมือสื่อความหมายอย่างง่าย ๆ ได้แก่ แผนที่เรียนรู้สมุนไพรและตำราสมุนไพร เด็กและเยาวชนรู้จักสมุนไพรในชุมชนเชื่อมโยงกับแหล่งที่พบสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการพื้นที่ของชุมชน

④ การออกแบบการเรียนรู้สมุนไพรชุมชน

ทีมวิจัยและครูในโรงเรียนได้ร่วมออกแบบและทดลองการเรียนรู้ 3 รูปแบบ

1. การถ่ายทอดเรียนรู้รูปแบบที่ 1 **สมุนไพรจากป่า** ตามแหล่งที่พบจริงโดยเลือกพื้นที่ที่มีการไปเก็บใช้สมุนไพรในปัจจุบัน โดยเลือกเวลาเสาร์- อาทิตย์ ผู้รู้/ทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมแบ่งกลุ่มเลือกวันศึกษาตามความสมัครใจ หลังจากนั้นจึงมาแลกเปลี่ยนในห้องเรียน ทั้งหมดจำนวน 2 ครั้ง
2. การถ่ายทอดเรียนรู้รูปแบบที่ 2 **สมุนไพรใกล้บ้าน** เนื่องจากข้อมูลช่วงแรกพบว่า คนในชุมชนบางส่วนยังเข้าใจว่าสมุนไพรอยู่ใกล้บ้าน ไม่สะดวกในการหยิบใช้และยังไม่รู้จักสมุนไพรใกล้บ้านบางชนิดที่สามารถใช้ดูแลรักษาสุขภาพได้เพราะเหตุผลทางวัฒนธรรมความเชื่อบางประการ (สมุนไพรและคณะ ผลงานวิจัย การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปากากะญอช่วงที่ 1 ,มี.ค-ส.ค.45) แบบที่ 2 สามารถใช้ช่วงคาบว่างวันจันทร์-ศุกร์ ประมาณบ่าย 15:00 – 16: 30 น. ผู้รู้/ทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมเลือกวันศึกษา หลังจากนั้นสรุปผลและนำมาแลกเปลี่ยนในห้องเรียน
3. การถ่ายทอดการเรียนรู้รูปแบบที่ 3 **สมุนไพรป่าให้** ยกเอารายละเอียดของเนื้อหาความรู้สมุนไพรมานำเสนอในห้องเรียนด้วยวิธีการให้กลุ่มศึกษานำเสนอ ผู้รู้บอกเล่า ตรวจสอบความถูกต้อง บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรภาษาปากากะญอ – ภาษาไทยเพื่อใช้ในการสื่อสารกับทุกกลุ่ม

รูปภาพที่ 32 ผู้รู้ “หมี่กะ” ถ่ายทอดสมุนไพรรักษาไข้เด็กและอยู่ไฟ

โดยกำหนดตามวันที่มีการเรียนการสอนวิชาสมุนไพรท้องถิ่น คือวันพุธ จำนวน 2 ครั้ง

พบว่า เด็กและเยาวชนมีความสนใจเข้าร่วมมากในรูปแบบ หนึ่ง สอง สามตามลำดับ โดยเฉพาะเมื่อมีการนำเกมส์โยงเข้าสู่เนื้อหา โดยส่วนมากเด็กและเยาวชนรู้จักพืชสมุนไพรมากกว่า 20 ชนิดขึ้นไป ส่วนในรายบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจะรู้จักพืชสมุนไพรในชุมชนมากกว่า 50 ชนิด

เบื้องหลังมักอยู่ในครอบครัวที่มีการใช้สมุนไพร มีประสบการณ์ทางตรงและทางอ้อมการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร

๕ การแปรรูปสมุนไพรภายในชุมชน

เนื่องจากทีมวิจัยได้ผ่านประสบการณ์การแปรรูปสมุนไพรจากหมอพื้นบ้านคือ หมอจันทร์ฉาย เขตสิทธิ์ จึงต้องการขยายผลโดยประยุกต์เข้ากับวัตถุดิบในท้องถิ่น แปรรูปสมุนไพรสด (ประจำดีควาย) และส้มป่อย ได้มีการเตรียมสูตรซึ่งมีมากช่วงฤดูฝนถึงเมษายนและซื้อสูตรทำสมุนไพร (ที่กาตวโรสเชียงใหม่) ประกอบไป

1.ลาโนลิน	2.ผงขี้	3.ผงฟู	4.หัวน้ำหอม	5.น้ำเปล่า	2.5
ลิตร					
6.สเปรตแห้งจำนวน 10 ผล (เอาเฉพาะเปลือก)	7.ใบส้มป่อย 20 ใบ				
ขั้นตอนการทำ					
1.ตั้งน้ำเปล่า 2.5 ลิตรบนไฟให้เดือดแล้วใส่สเปรต ส้มป่อย จนสีสมุนไพรออกกรองด้วยผ้าขาว					
2.จึงเอาน้ำเดิมยกขึ้นตั้งไฟให้เดือด แล้วใส่ลาโนลิน เดือดแล้วใส่ผงขี้ ละลายแล้วจึงใส่ผงฟู คนให้เข้ากัน					
3.พอเข้ากันแล้ว เดือดใส่หัวเชื้อสมุนไพร คนให้เข้ากันที่หนึ่ง ยกออกจากเตา คนให้อุ่นๆ ใส่หัวน้ำหอม					
4.คนเข้ากันจนอุ่น จึงบรรจุใส่ภาชนะ					

โดยทีมวิจัยเป็นผู้สาธิตต่อเด็กและเยาวชนและผู้สนใจ แจกจ่ายกันทดลองใช้

๖ การสร้างเครื่องมือสื่อความหมายอย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ถ่ายทอด

รูปภาพที่ 33

แผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิง

เนื่องจากกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลช่วงที่ 1 และ 2 มีการเก็บข้อมูลสมุนไพรเชิงลึกจากพื้นที่จริง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้รู้กับเด็กและเยาวชน และมีการจัดเก็บเป็นเอกสารเพื่ออ้างอิงถึงภูมิปัญญาสมุนไพรอันเป็นมรดกชุมชน ร่วมกันสร้าง คัดค้น และผสมผสานระหว่างชุมชน จนเป็นที่ยอมรับ ทีมวิจัยต้องการสร้างเครื่องมืออย่างง่ายเพื่อช่วยในกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้เรื่องสมุนไพร

จุดประสงค์ที่ 1 เพื่อใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน เครื่องมือถ่ายทอดความรู้แก่เด็กและเยาวชนในหลักสูตรสมุนไพรชุมชนของโรงเรียน และชุมชนใกล้เคียง ที่พึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพเป็นบ้าน อาหารและยา ซึ่งตระหนักในการคุณค่าร่วมกัน

จุดประสงค์ที่ 2 เพื่อสื่อสารแก่นุคคณภายนอก ผู้เข้ามาใช้ทรัพยากรร่วมกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นรูปของ เช่นนักท่องเที่ยว นักศึกษา เจ้าหน้าที่ว่า ชุมชนมีสิทธิการใช้ตามธรรมชาติ เพื่อการยังชีพเป็นหลัก การดูแล การใช้และการอนุรักษ์ภายใต้กติกกำกับของชุมชน และมีการปฏิบัติการบังคับใช้ การลงโทษผู้ละเมิดอย่างเป็นรูปธรรม

แผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิงสร้างขึ้นมาจากทีมวิจัย และถูกวาดบนแผ่นไม้อัดร่วมกันผ่านการจดจำ ถกเถียงจากการปฏิบัติการร่วมกันที่ผ่านมา และผู้รู้และเด็กเยาวชนสามารถระบุตำแหน่งแห่งที่ของสถานที่พบ ได้อย่างชัดเจน

5.4 การขยายผลงานวิจัย นำเสนอผลการศึกษาที่ได้ 2 แนวทาง

1. ได้แนวทางอนุรักษ์ของกลุ่มสมุนไพรร

2. มีข้อเสนอและเพิ่มเติมจากชุมชน

ทั้งนี้คือข้อมูลชุมชน โรงเรียนและอบต. 2.เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินงานพัฒนาต่อ
เนื่องไป นอกจากนี้ให้ผลงานวิจัยได้เป็นพื้นฐานข้อมูล คนในชุมชนได้พัฒนาทักษะ การวิเคราะห์ตนเอง
เพื่อพร้อมสำหรับพิจารณางานพัฒนาอื่นๆ และท้ายสุดชาวบ้านได้นำเสนอแนวทางอนุรักษ์ภูมิปัญญา
สมุนไพรรจากความต้องการภายใต้บริบทสังคม วัฒนธรรมและข้อจำกัดชุมชนตนเอง เป็นเหตุผลซึ่งนำผล
การวิจัยซึ่งบรรลุผล/ไม่บรรลุผลในเชิงบุคคลและกลุ่มก้อนตามเป้าหมาย คน ข้อมูล และการใช้ประโยชน์
และขยับสู่การพัฒนาขั้นต่อไป แต่ในเชิงบุคคลโดยทีมวิจัย 15 คนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยสูง ได้
พัฒนาทักษะ การวิเคราะห์ดังกล่าว มีความเข้าใจเหตุ-ผลของกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมไม่มากนัก
น้อย อย่างน้อยได้ทลายการจำกัดความรู้แผนใหม่และค้นหาประวัติศาสตร์ รวบรวมความรู้พื้นบ้านของ
ชุมชนตนเอง และข้อมูลข่าวสารอื่นๆ ซึ่งแตกต่างจากผู้มีความไกลหรือมีส่วนร่วมที่ต่อเนื่องจากโครง
การแน่นอน อย่างไรก็ตามทีมวิจัยไม่เคยปฏิเสธข้อเสนอ ความคิดเห็น ความต้องการที่แตกต่างกัน แต่
ประสานจุดร่วม

ผลที่ได้จากการดำเนินงาน ชุมชนเสนอแนวทางอนุรักษ์อย่างเป็นรูปธรรมดังนี้

1. **การเพาะปลูก** และขยายพันธุ์พืชสมุนไพรรท้องถิ่นที่แปลงสาธิตในโรงเรียน เพราะสอดคล้องกับวิถี
การเกษตรของชุมชน หรือบ้านผู้รู้/ผู้สนใจในเชิงปัจเจก
2. **มีการเรียนการสอนเรื่องสมุนไพรรชุมชน** โดยใช้ฐานข้อมูลจากงานวิจัยและเครื่องมือสื่อสาร เช่น
ตำราสมุนไพรร แผนที่เพราะผ่านการย่อยข้อมูลและง่ายต่อการทำความเข้าใจ และผู้ถ่ายทอดสำคัญ
คือ ผู้รู้ ซึ่งต้องประสานงานกับโรงเรียนต่อไป
3. **การเข้าไปใช้ประโยชน์สมุนไพรรในป่า** ให้ใช้แค่พอเพียงหรือขายแต่เพียงน้อย ข้อเสนอไม่มี
มาตรการแข่งขันในการป้องกัน แต่กลุ่มหันไปทบทวนกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน
สมุนไพรรในฐานะเป็นทรัพยากรจากป่า และทรัพยากรอื่นๆ ในลักษณะการแบ่งปัน
ส่วนการแปรรูปสมุนไพรรท้องถิ่นยังเป็นความสนใจและต้องการเชิงรายบุคคล ไม่ได้เป็นกลุ่มเป็น
ก้อน ด้วยข้อจำกัดทางไกลตลาดและวัตถุดิบ

หลังจากได้นำเสนอผลการดำเนินงานวิจัยและแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรร ของชุมชนห้วยปูลิง หน่วย
งานที่เกี่ยวข้องได้สรุปผลต่อข้อเสนอโครงการวิจัยต่อเนื่องดังนี้

1. ข้อเสนออันดับแรกของชาวบ้าน เรื่องการเพาะปลูก ขยายพันธุ์พืชสมุนไพรร เกษตรตำบลสามา
สนับสนุนพันธุ์พืชสมุนไพรรได้ และเป็นสมุนไพรรที่ชุมชนห้วยปูลิงไม่มี เช่น เจตมูลเพลิงขาว เพลิง

แดง เพชรสังฆาต กระชายดำ เป็นต้น และไม่มีปัญหาเรื่องความเหมาะสมในการเพาะปลูกบนดอยหรือพืชพันธุ์อื่นๆ ที่ชาวบ้านต้องการและไม่มีในชุมชน

2. โรงเรียนจะหยิบใช้ตำราสมุนไพรสำหรับการเรียน การสอนในวิชาภูมิปัญญาสมุนไพร เพราะสอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น โรงเรียนขอใช้ฐานข้อมูลจากงานวิจัยในเนื้อหา ความรู้สมุนไพร/สรรพคุณ/วิธีใช้และแหล่งที่พบ
3. ในการกำหนดมาตรการอนุรักษ์ เนื่องจากในปัจจุบันชาวบ้านใช้สมุนไพรเป็นรายบุคคลและมีจำนวนน้อย การจำหน่าย จ่ายแจกก็ให้แก่พี่น้อง เพื่อนฝูงที่อยู่บนดอยด้วยกัน และเครือข่ายที่มาสร้างบ้านเรือนแถบชานเมืองแม่ฮ่องสอนในรูปการแลกเปลี่ยนที่ไม่ใช้ตัวเงิน การปันปันในลักษณะ หน่อไม้แลกต่อสิपाได้ะ เป็นต้น ส่วนเหตุการณ์ที่เป็นปรากฏการณ์ เช่น การเข้ามาขอซื้อสมุนไพรจำนวนมากโดยชุดรอกเห่าโดยการนำของปากากะญอที่มีฐานะ/สถานภาพทางเศรษฐกิจดีในชุมชน และมีการติดต่อกับคนภายนอกนั้น ชุมชนได้มีการมีจัดการภายใน (santion) โดยการ ว่ากล่าวตักเตือนเพราะมองเห็นว่าจะเกิดความขัดแย้งกันเอง หากยังเกิดเหตุการณ์ซ้ำๆ ทำนองนี้อีก

ส่วนข้อเสนอเรื่องการแปรรูป ซึ่งต้องใช้งบประมาณในการซื้ออุปกรณ์ที่ค่อนข้างสูงเพื่อให้แน่ใจเรื่องความพร้อม/ความเอจจริงเอจจ้งของชุมชนและหน่วยงานสนับสนุน จึงต้องมีการพูดคุยอีกในหลายครั้ง.

บทที่ 6

สรุปและอภิปรายผล

เมื่อโครงการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอพื้นที่บ้านห้วยปูลิง ได้เข้าไปเริ่มดำเนินการเมื่อเดือนมีนาคม – สิงหาคม 2545 เป็นระยะเวลาช่วงที่ 1 ได้ใช้เวลาสร้างความเข้าใจกับชุมชนตั้งแต่เรื่องนักวิจัยเป็นคนนอกชุมชน กระบวนการวิจัย เป้าหมายงานวิจัย จนถึงเรื่องผลกระทบที่ชาวบ้านคิดว่าจะได้รับจากงานวิจัยและพยายามดึงการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนและสถานีนามัย ประเด็นงานวิจัยขึ้นนี้มีแนวทางการวิจัยระบบความรู้สมุนไพรใน 3 ประเด็น **1. ความรู้สมุนไพร 2. การใช้ประโยชน์ 3. การจัดการความรู้** ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัย 4 ข้อเบื้องต้น

จากการศึกษาพบว่า ความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่าชุมชนมีสมุนไพรจำนวน 107 ชนิดจำแนกออกเป็นการบำรุงกำลัง รักษาโรคและเพื่อประกอบพิธีกรรม แหล่งที่พบมากที่สุดคือตามบ้านเรือน ป่าใช้สอย ไร่เหล่า ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำตามลำดับ ซึ่งมีทิศทางตรงกันข้ามกับความจำเป็นหรือการใช้ประโยชน์ของผู้รู้ในปัจจุบันตามลำดับคือ ผู้รู้/ผู้ปวยมักใช้ประโยชน์สมุนไพรที่อยู่ในป่ามากกว่า เช่น เตอสิฟาโต๊ะ พอซุจอ สำหรับสมุนไพรตามบ้านที่สำรวจพบมากมายนั้น ส่วนใหญ่ใช้กับโรคพื้นฐาน มักไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ด้วยเหตุผลที่ชาวบ้านไม่รู้ เด็กและเยาวชนไม่มีประสบการณ์และการกินยาที่อนามัยจะสะดวกสบายกว่า ได้สอดคล้องกับข้อสรุปของ Somshob (1975) ที่เสนอว่าการรักษาพยาบาลพื้นบ้านปกากะญอมีแนวโน้มจะถูกกลืนด้วยระบบแพทย์แผนใหม่ ส่วนการถ่ายทอดแบบดั้งเดิมคือ แบบธรรมชาติปากต่อปาก สามารถทำได้ทุกที่และมีความเชื่อกำกับ เช่น ลูกผู้ชายหรือลูกคนแรกถูกมอบหมายให้ไปเก็บยาจะได้ยาแรง หรือเตอสิฟาโต๊ะ อายุต่ำกว่า 25 ปีใช้จะเป็นหมัน และไม่มี การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ความรู้เรื่องสมุนไพรจำกัดวงแคบและกระจุกกระจายในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่มีประสบการณ์อย่างน้อยจำนวน 20 คนใน 5 หมู่บ้านตำบลห้วยปูลิง ในสถานการณ์ปัจจุบันจึงกลายเป็นข้อจำกัดภายในชุมชนเอง เรื่องการใช้ประโยชน์เป็นไปในเชิงปัจเจกบุคคลของผู้มีความรู้และประสบการณ์ ใช้ประโยชน์โดยตรงแต่พอเพียง ไม่ได้มีการแปรสภาพสมุนไพรแต่อย่างใด

เดิมทีการให้ความหมายคำว่า การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ยังมีความพัวพัน ความรู้สมุนไพรเป็นชิ้นส่วนของความรู้ที่ชุมชนร่วมกันสร้างมาหลายช่วงเวลาเคียงคู่กับพลวัตรของชุมชน ตัวละครหลักในสถานการณ์เปลี่ยนแปลงผ่านของชุมชน ได้แก่ ผู้คนในชุมชน ผู้รู้ กลุ่มต่างๆ ในชุมชน และหน่วยงานต่างๆ ในที่นี้คือ โรงเรียนและอนามัยที่เป็นเสมือนภาพตัวแทนของรัฐส่วนกลาง ความทันสมัยและ

เป็นมาตรฐานเดียว ในขณะที่ชุมชนห้วยปลิงเป็นชุมชนชนเผ่าปกากะญอบนพื้นที่สูง ดำรงชีพด้วยการทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก พึ่งพิงของจากป่าเพื่อเสริมในการยังชีพ ห่างไกลจากตลาดและความเป็นเมือง ในขณะปัจจุบันสถานการณ์การใช้ยาสมุนไพรเพื่อรักษาตนเองคลายความสำคัญลง แม้ว่าผู้รู้ในชุมชนยังทำหน้าที่ดูแลสุขภาพคนในชุมชน มีความเชื่อเรื่อง “ผี” คือสาเหตุของความเจ็บป่วยต้องมีการขอขมาลาโทษ เช่นเดียวกับงานวิจัยของธงชัย สารกุล (2538) และยืนยันทงงานวิจัยของสุวัฒน์ จริยาเลิศทรัพย์ (2533) ที่ว่าปกากะญอที่นับถือคริสต์จะสวดอ้อนวอนขอให้พระเจ้าช่วยเหลือนายาเจ็บป่วย ส่วนกลุ่มชาวบ้านที่นับถือพุทธ-ผี เวลาไม่สบายจะไปหา “ฮีโซ” และหมอมผีเพื่อให้คำแนะนำและรักษาโดยวิธีเลี้ยงผี การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอดแก่สมาชิกรุ่นใหม่ๆ ประกอบศึกษาแนวคิด สิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่า สมุนไพรจากป่าที่มีกลไกชุมชนรับรองสิทธิการใช้โดยมีงานวิจัยเป็นฐานข้อมูล การปฏิบัติคือการความคาดหวังของชุมชน และขยายผลสู่สาธารณชน ในขณะเดียวกันที่องค์ความรู้ของชุมชนก็เริ่มมีชีวิตชีวา

วิถีปกากะญอห้วยปลิงไม่ได้ดำเนินชีวิตอย่างตัวใครตัวมัน แต่เกี่ยวพันกันหลายด้าน เช่น ปัจจัยการผลิต แรงงานในการผลิต การบริโภค และการปันให้แก่เครือญาติที่แต่งงานใหม่ ด้านเศรษฐกิจนาของป่า หรือผ้าทอ สมุนไพรไปขายหรือแลกเปลี่ยนเพื่อซื้อสินค้าที่ตนผลิตไม่ได้ และการมีสินค้าใหม่ที่เข้ามาเร่ขายในชุมชน ลูกที่ไปเรียนหนังสือในตัวเมือง เหล่านี้เป็นอีกเงื่อนไขช่วงเปลี่ยนผ่าน ผู้รู้สามารถเลือกใช้ ในการเก็บของป่า สมุนไพร ทดลองนำสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์บ่อยๆ ในป่ามาปลูกใกล้บ้านเป็นตัวช่วยในการยังชีพ การมีรายได้ ส่งขายในเมืองบ้าง ภายใต้งดติกาป่าชุมชน เช่นเดียวกันผลการศึกษาปัจจัยการปลูกสมุนไพร เมื่ออายุมากมีผลให้ปลูกสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น เพราะยังจดจำในคุณประโยชน์และใช้เป็นประจำ ปลูกเพื่อช่วยเหลือตนเอง เหลือใช้จึงขายเป็นรายได้ (สานิตย์ บัวสถิตย์, 2544) โดยวางอยู่บนฐานคิดเรื่อง สมุนไพรหน้าหมู่บ้าน เช่นเดียวกับ ป่าหน้าหมู่บ้าน ดังนั้นการใช้ประโยชน์สมุนไพรปกากะญอห้วยปลิง เป็นสิทธิการใช้เพื่อการยังชีพในเงื่อนไขที่จำกัด อันเป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมกันสร้าง ดังนั้นระบบสิทธิปกากะญอห้วยปลิงจึงไม่ใช่กรรมสิทธิ์ แต่เป็นสิทธิเชิงซ้อนที่มีการปฏิบัติกรอย่างเป็นรูปธรรมที่ไม่ได้อิงจารีต ประเพณีแต่เพียงอย่างเดียว

จากการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการพบว่า ความรู้สมุนไพรปกากะญอห้วยปลิงยังมีการผสมผสานกับไทใหญ่ ด้วยการติดต่อสัมพันธ์ใกล้ชิด รวมทั้งเคลื่อนย้าย ปรับเปลี่ยน ผลิตซ้ำองค์ความรู้ตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อมอย่าง “เลื่อนไหล” และการยินยอมผสมกลมกลืนความรู้ หรือวัฒนธรรมอื่นๆ กับ “ไทใหญ่” คนพื้นเมืองที่มีความเหนือกว่า โดยมีผู้รู้ได้มีส่วนร่วมสร้างต่อยอดความรู้ภายในและระหว่างชุมชน คล้ายคลึงกับงานวิจัยกระบวนการถ่ายทอดความรู้การรักษาพยาบาลชาวไทยลื้อ ขององอาจ พรหมไชย (2539) ที่เป็นไปในลักษณะการขัดเกลาจากบรรพบุรุษเครือญาติและผู้รู้ เรื่องการใช้ประโยชน์สมุนไพรปกากะญอห้วยปลิงยังยึดการใช้เพื่อการรักษาตนเองเป็นหลัก เนื่องจากเป็นชุมชน

เกษตรกรรมห่างไกลระบบตลาด และพึ่งพาธรรมชาติในปัจจัย 4 ด้าน ส่วนการประยุกต์ใช้สมุนไพรเป็นวิธีการที่มีเป้าหมายเพื่อการค้าขาย เป็นกระแสบริโภคนิยม “ธรรมชาติ” ของคนชั้นกลาง อาจละเลยคุณค่า “เนื้อหา” ของการใช้ประโยชน์เพื่อการอนุรักษ์เก็บไว้ให้ลูกหลานอย่างที่ชุมชนปากาเกอญอสะท้อนการจัดการความรู้ โรงเรียนได้มีส่วนร่วมกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอดภูมิปัญญา เช่น กิจกรรมออกแบบหลักสูตรการเรียนรู้ร่วมกัน ทดลองรูปแบบ 3 รูปแบบการเรียนรู้ เก็บข้อมูลเชิงลึกวิเคราะห์ประเมินผล พบว่าการเรียนรู้อย่างธรรมชาติ จากการริเริ่มของผู้รู้และเด็กและเยาวชนเองได้พัฒนาการวิเคราะห์ การพัฒนาบุคลิกภาพของเด็กและเยาวชนได้เป็นอย่างดี ผสมกับผู้รู้ยังทำหน้าที่อบรมสั่งสอน กระบวนการขัดเกลาทางสังคมวัฒนธรรมอย่างเข้มข้น โดยมีระบบครอบครัว ระบบเครือญาติเป็นโครงข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนค่อนข้างแน่นหนา การมี “ฮีโร่” เป็นกิตติการอยู่ร่วมกันของชุมชนในสภาพปัจจุบัน

ภายหลังชุมชนวิเคราะห์ตนเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ปัจจัยภายนอกที่ทีมวิจัยตั้งสมมุติฐานประกอบ อันได้แก่ นโยบายรัฐ การรักษาแพทย์แผนปัจจุบัน การศึกษาแผนใหม่ กระบวนการลดทอนความมั่นใจในภูมิปัญญาได้กัดเซาะโครงสร้างระดับลึกของชุมชนอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งส่งผลต่อความอยู่รอดและการสูญหายของภูมิปัญญาสมุนไพรพร้อมๆ กับข้อจำกัดภายในชุมชนเอง และเมื่อพิจารณาความพร้อมในเป้าหมาย 3 ด้าน คน ข้อมูลและการใช้ประโยชน์ จึงเป็นเหตุผลชี้แนะต่อเนื่อง ให้เกิดปฏิบัติการในช่วงที่ 2 โดยมีวัตถุประสงค์ต่อยอดเพื่อ 1.พัฒนาทักษะ การวิเคราะห์ตนเองของทีมวิจัยและชุมชน 2.เพื่อยกระดับข้อมูลสู่การถ่ายทอด-เรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม 3. เพื่อยกระดับสิทธิการใช้พื้นฐานสู่การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชุมชน หลังจากทีมวิจัย ชุมชนและโรงเรียนได้ปฏิบัติกิจกรรมหลากหลายร่วมกันจนถึงท้ายสุด จึงนำไปสู่ข้อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปากาเกอญอ ซึ่งไม่ผิดฝาดิดตัวมากนัก ชุมชนคิดจากฐานหรือทุนที่ตนมีอยู่ มีความสอดคล้องกับวิถีเกษตรแบบยังชีพ และอาศัยเครื่องมือที่ง่ายต่อการสื่อสารเรียนรู้ สำหรับการให้ประโยชน์เป็นใช้อย่างพอเพียงและการแบ่งปันในเครือญาติ ข้อเสนอเชิงรูปธรรมได้ไปรองรับความชอบธรรมสิทธิในการใช้ การอนุรักษ์สมุนไพรในป่าของชุมชน ซึ่งไปตอบโจทย์สำคัญคือ ชุมชนใช้ความสามารถที่จะทบทวนความรู้และร่วมกันพิจารณาทะเลาะที่หลากหลายที่จะการปรับตัวในสภาพปัจจุบัน มีหลายอย่างเป็นความน่าสนใจก่อนที่จะมีการเข้าสู่กระบวนการ โดยจะมีการนำเสนอต่อไปในบทนี้

6.1 จุดแข็งของชุมชนและพื้นที่วิจัย ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการวิจัย

ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการวิจัยเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพร การใช้ประโยชน์รักษาและสืบทอดแก่เด็กและเยาวชน นักวิจัยได้เข้าศึกษาชุมชนผ่านกลุ่มเยาวชนอันเป็นกลุ่มเป้าหมาย

โดยตรง และประเด็นเรื่องยาสมุนไพรเป็นประเด็นที่กลุ่มต่างๆ สนใจที่พลิกพื้นภูมิปัญญาและหาแนวทางขยายองค์ความรู้ สิ่งที่นักวิจัยคิดคือ เมื่อชุมชนเกิดความสนใจย่อมต้องการเข้าร่วมและคาดหวังต่อโครงการ และมองเห็นเป้าหมายของโครงการวิจัยร่วมกัน แม้ว่าชุมชนจะมีความทำงานด้านการพัฒนาไม่มากนัก แต่ชุมชนก่อรูปจากกลุ่มเครือญาติที่เหนียวแน่น ไม่มีความแปลกแยกแตกต่างกันมาก กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มสตรี ตลอดจนกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่มี “การจัดการร่วมกัน” ไม่ว่าจะด้านทรัพยากร ด้านประเพณี ภูมิปัญญาด้านต่างๆ เหล่านี้เป็นกลุ่มธรรมชาติมีความไว้วางใจ แต่ชุมชนไม่ได้มีความเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด ยังมีความหลากหลายของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เห็นได้จากความสนใจและการเข้าร่วมทั้งเป็นทางการ และไม่เป็นทางการกับกิจกรรมที่เรียกว่า “ การส่งเสริม “ หรือ “ การพัฒนา” ของหน่วยงานราชการ และหน่วยงานเอกชนอื่นๆ แต่ชุมชนจะวิเคราะห์หรือตั้งรับกับสถานการณ์รุกรานเช่นนี้ได้อย่างไร ในขณะที่ชุมชนมีทุนทรัพยากร แรงงานเป็นรากฐานชีวิต ความรู้และการพึ่งพิงป่า ชุมชนเองมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่มีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมห้วยปลิง หน่วยงานราชการในพื้นที่โรงเรียนและอนามัยซึ่งมีทิศทาง “บูรณาการความรู้ท้องถิ่น” อย่างปัจจุบันงานวิจัยจึงไม่ได้เริ่มจากศูนย์ แต่การทำงานในพื้นที่มุ่งเน้นดึงศักยภาพในการประสานงานของทีมีวิจัยซึ่งเป็นกลุ่มเยาวชน การดึงกลุ่มต่างๆ ดังกล่าวเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจ วางแผน สร้างกระบวนการและดำเนินงานต่อเนื่อง เพื่อตัดสินใจเลือกแนวทางอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรด้วยตนเองและประสบการณ์จากการดำเนินงานวิจัยร่วมกันของกลุ่มต่างๆ เป็นผลพลอยได้ ซึ่งมีความยากกว่าการ “สั่งการ” อยู่นอกชุมชน

6.2 ข้อสังเกตและบทเรียน

บทเรียนที่ได้จากงานวิจัยตั้งแต่เริ่มพัฒนาโครงการ

1) นักวิจัยเป็นคนภายนอกชุมชนชนเผ่า ไม่มีผู้ช่วยวิจัย ประกอบกับห้วยปลิงเป็นพื้นที่ใหม่สำหรับ “งานวิจัยอย่างมีส่วนร่วม” นอกจากต้องใช้เวลาอยู่ในชุมชนนาน เพื่อดึงการมีส่วนร่วมสร้างความเข้าใจอย่างต่อเนื่องต่อบทบาทนักวิจัยและเป้าหมายโครงการวิจัยแก่ชุมชน โดยเฉพาะทีมวิจัยด้วยกันซึ่งเป็นกลุ่มเยาวชนและมีความใกล้ชิดกับโครงการวิจัยมากที่สุด นักวิจัยต้องเป็นตัวหลักโดยปริยายตามเนื้องาน ในการเก็บข้อมูล จัดกระบวนการประสานกลุ่มต่างๆ ภายในและนอกชุมชน อย่างไรก็ดีเมื่อซังกาลังตนเอง ลดปัจจัยแปรปรวนออกไปและแจกจ่ายงานสู่คนอื่นๆ เช่นสถานการณ์ช่วงรอยต่อของโครงการวิจัยฯ ทีมวิจัยโดยเฉพาะกลุ่มเด็กเยาวชนนอกระบบบริหารจัดการกระจายไป ด้วยเหตุผลทางการศึกษา การย้ายถิ่นฐาน ความสนใจและคาดหวังโครงการลดลง นักวิจัยจึงเริ่มต้นใหม่กับกลุ่มเด็กเยาวชนในระบบและผู้รู้เดิม อีกประสานงานกับโรงเรียนซึ่งเริ่มเห็นประโยชน์ร่วมกัน มีความแน่นอนมาก

กว่า ที่วิจัยช่วงที่ 2 จึงเป็นรูปเป็นร่างขึ้น มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ชัดเจน และมองเห็นงานในทิศทางเดียวกัน

2) ชุมชนห้วยปูลิง มีความเชื่อถือภาวะผู้นำชุมชน ผู้นำทางการจะนำโครงการจากรัฐราชการ มาขยายต่อชุมชนซึ่งเป็นเรื่องที่ชุมชนต้องทำ แต่ผู้นำไม่เป็นทางการจากกลุ่มมีความหลากหลายของ สมาชิกและเชื่อมโยงกันอย่างหลวมๆ มีการจัดการร่วมกันทั้งเรื่องทรัพยากรและวัฒนธรรม กลับเป็น กลุ่มค่อนข้างมีอิทธิพลบทบาทสูงในชุมชน เช่น กลุ่มผู้รู้ผู้อาวุโส กลุ่มเยาวชน ระหว่างอำนาจผู้นำทางการ และไม่เป็นทางการที่ซ้อนกันทับในชุมชน ไม่ได้เอออออกันไปทั้งหมด ชุมชนมีกระบวนการสร้างความเข้าใจและพิจารณาเรื่องต่างๆ อย่างไม่เป็นทางการเสมอ เหล่านี้เป็นช่องทางของการประสานงานซึ่งเป็นจุด เน้นของโครงการวิจัยที่เริ่มจากกลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้รู้ ชาวบ้านมีประสบการณ์ไม่ดีที่โครงการพัฒนาจาก ภายนอกเข้ามาและจัดตั้งกลุ่ม มีโครงสร้างบุคลากรชัดเจน และมีงบประมาณมาสนับสนุน กลุ่มมักไม่ ต่อเนื่องและต่างคนต่างทำงาน เหล่านี้เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการกำหนดความพร้อมของชุมชนใน การดำเนินกิจกรรม ส่วนสภาพความจริงในฤดูกาลผลิต (พฤษภาคม - ธันวาคม) และเป็นที่ทุกันดาร การคมนาคมยากลำบากเป็นเรื่องรองไป

3) โครงการวิจัยและกระบวนการวิจัย ชุมชนมองว่า งานวิจัยเป็นการศึกษา ซึ่งเป็นหน้าที่ จัดการของโรงเรียน แต่โรงเรียนไม่สามารถทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นได้อย่างมีศักดิ์ศรีเท่าผู้รู้ คน เฒ่าคนแก่ในชุมชนเอง แม้ประเด็นของโครงการวิจัยเป็นที่สนใจของชุมชนก็จริง แต่เป้าหมายไม่ได้ตอบ สอนองความต้องการของชุมชนเรื่องการทำมาหากิน และการสร้างรายได้ การสะสมเงินทองเพื่อ สนับสนุนลูกหลานเรียนหนังสือ ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทั้งจำนวนและระดับการศึกษาสูงขึ้น ในแง่วิถีชีวิต ชาวบ้านเป็นองคร่วม ประเด็นงานวิจัยภูมิปัญญาสมุนไพรจากป่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสถานการณ์ ชีวิตปัจจุบันทั้งหมดที่ชาวบ้านเผชิญ แต่งานวิจัยพยายามให้เป็นผล ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การวิเคราะห์ตนเองเพื่อเปิดรับสถานการณ์ภายนอก หลีกเลี่ยงการขึ้นซึ่งเท่ากับกำลังลดทอนการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ของชุมชน กรอบร่วมหรือเป้าหมายแต่ละกิจกรรมจึงมีความยืดหยุ่นสูง

4) ประเด็นงานวิจัยเรื่องสมุนไพร เป็นประสบการณ์อ่อนไหวของชุมชนที่แหล่งทุนริษ มอนด์ เดท์เคยจ้างอาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ทำวิจัย ซึ่งชุมชนมองว่า เป็นเรื่องที่คนภายนอกมาฉก ฉวยเอาประโยชน์ไป เพราะไม่มีการชี้แจงเป้าหมาย ไม่มีการคืนข้อมูล ชุมชนไม่ได้รับประโยชน์อะไร และ เชื่อมโยงกับสิทธิการใช้ทรัพยากรจากป่า ในสถานการณ์รัฐมีมาตรการ นโยบายเข้มข้นในการควบคุม การใช้ประโยชน์คนบนพื้นที่สูงทั่วประเทศไม่เว้นป่ากาะญอบ้านห้วยปูลิง แม้ฮ้องสอน การมีส่วนร่วม และการบอกเล่าเรื่องราวที่ชาวบ้านคิดและทำบางครั้งไม่เต็มทีนัก แต่เมื่อโครงการวิจัยฯ ได้ดำเนินกิจ กรรมไป โดยพยายามสร้างการมีส่วนร่วมตั้งแต่เรื่องสถานที่ การชี้แจงรายละเอียดแต่ละกิจกรรมเป็นพื้น ที่สาธารณะ เพื่อหาประเด็นร่วมของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน การคืนข้อมูลและการแบ่งบทบาทหน้าที่ภาย

ในที่มิจัยแล้ว สถานการณ์ดังกล่าวจึงคลายความตึงเครียดลงพร้อมๆ กับการคลี่คลายการเรียนรู้ของชาวบ้าน

5) หน่วยงานในพื้นที่ โรงเรียนและอนามัย

โดยเป้าหมายและนักวิจัยพยายามให้เป็น **โครงการวิจัยแบบเปิด** ทั้งโดยเนื้อหา กระบวนการและกิจกรรม จึงได้ดึงการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานในพื้นที่ ซึ่งเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการในพื้นที่ (ส่วนใหญ่) ยังต้องทำความเข้าใจโครงการวิจัยในลักษณะ “ การมีส่วนร่วม ” หรือ “ ความร่วมมือ ” อย่างจริงจัง ในแง่บวกหน่วยงานเช่นอนามัย โรงเรียนห้วยปูลิงเห็นว่าเป้าหมายงานวิจัยเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและเป็นประโยชน์ต่อโรงเรียน เพราะโรงเรียนกำลังปรับตัวเรื่องการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น และเรื่องสมุนไพรชุมชนถูกบรรจุในแผนดังกล่าว จึงได้เกิดการมีส่วนร่วมและความร่วมมือ ซึ่งการมีส่วนร่วมและความร่วมมือดังกล่าวก็มีระดับลดหลั่นกันไป ระดับร่วมคิดตัดสินใจ ออกแบบ ดำเนินการและอภิปรายผล ซึ่งนับได้ว่าค่อนข้างสูง และเห็นผลปฏิบัติจริง

6.3 ปัญหาอุปสรรค

1. เรื่องการสื่อสาร นักวิจัยเป็นคนเดียวที่เป็นคนนอกพื้นที่ชนเผ่า ที่ต้องทำงานกับคนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มผู้รู้ คนเฒ่าคนแก่ที่ไม่สามารถสื่อสารภาษาไทย แต่สามารถให้กลุ่มเยาวชนแปลและถ่ายทอดภาษาปากเกาะญอเป็นภาษาไทย และมีการนำอุปกรณ์อัดเทปในการเก็บข้อมูลและเวทีที่มีรายละเอียด นอกจากนี้การวางบทบาทเยาวชนผู้แปลยังต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในที่เพื่อเข้าใจในวัตถุประสงค์เป้าหมายร่วมกัน ทั้งนี้ต้องใช้เวลานานมาก และการแสดงเนื้อหาข้อมูลที่มีความหลากหลาย ทำเนื้อหาให้ง่ายต่อความเข้าใจชาวบ้าน

6.4 ผลที่เกิดขึ้นจากการวิจัยที่ผ่านมา

1) สิ่งที่ชุมชนได้จากการทำงานวิจัย

ผลในเชิงพัฒนา การดำเนินงานวิจัยการเก็บรวบรวมข้อมูลช่วงแรก ทำงานผ่านที่มิจัย ซึ่งเป็นกลุ่มเยาวชนและกลุ่มผู้รู้ สร้างความสามารถรับฟังสิ่งใหม่และประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกันจากการทำงาน โครงการจึงเน้นการพัฒนาคน และการประสานงาน กระบวนการเรียนรู้จากหลายฝ่ายทั้งชาวบ้าน หน่วยงานราชการ หน่วยงานเอกชน เพื่อเป็นบทเรียน บททดสอบให้ชุมชนเตรียมพร้อมรับ กับสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเองได้

● ได้แสดงเอกลักษณ์ ตัวตนของชุมชน

1. ความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ
2. ความสามารถในการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายใต้เงื่อนไขแรงกดดันปัจจุบัน

3. ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลของชุมชน เห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน
4. ได้เห็นว่า ภูมิปัญญาสมุนไพรไปสัมพันธ์กับ เรื่อง ความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่า การเกษตรบนพื้นที่สูง เช่น ไร่หมุนเวียน การจัดความสัมพันธ์ระหว่างชาย หญิงภายใต้ความเชื่อ จารีต การจัดการแรงงานและกลุ่มต่างๆในชุมชน สิทธิการใช้ ทรัพยากรในชุมชน โดยเฉพาะป่า การพึ่งพิงรักษาป่าภายใต้ความเชื่อเรื่อง “ผี” กำกับ ในมิติเชิงประวัติศาสตร์ ด้วย

● ได้ฟื้นฟูความรู้เดิมและความรู้ใหม่

1. ด้านยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ เช่น นอกจาก เตอสิพาโต๊ะ ซึ่งเป็นที่รู้จักและยังใช้ประโยชน์แล้ว ยังมีสมุนไพรที่กำลังสูญหาย ส่วนหนึ่งผู้รู้ลืมเลือนเพราะไม่ถูกใช้ได้ กระบวนการวิจัยได้รื้อค้นและต่อขึ้นส่วนของความรู้ (จิกซอร์) จากผู้รู้หลายคน บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรโดยทีมวิจัย
2. ด้านแหล่งที่พบสมุนไพร ซึ่งได้มีการสำรวจปริมาณชนิดพืชสมุนไพรในเขตป่าชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพผืนป่า รวมทั้งการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรพื้นที่ป่า ป่าใช้สอย ป่าอนุรักษ์ ไร่หมุนเวียน
3. ด้านความรู้ใหม่ เช่น การนำชุมชนออกสู่สถานการณ์การใช้และแปรรูปสมุนไพรในปัจจุบัน คุณค่าและประโยชน์รอบด้านของสมุนไพร เป็นทั้ง อาหาร ยา เครื่องสำอาง เป็นต้น

● ได้แลกเปลี่ยน – เรียนรู้

1. ทีมวิจัยได้วิเคราะห์สถานการณ์ความรู้ในชุมชนตนเอง และข้อจำกัดผลกระทบภายใน/ภายนอก ร่วมกับทีมวิจัยฟื้นฟูสมุนไพรบ้านแม่หลุ อ.แม่แจ่มโดยพ่อหลวงบุญส่งและชาวบ้านแม่หลุ-ป่าเส้า อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่
2. ผู้รู้ คนเฒ่าคนแก่ได้ทบทวนความรู้สมุนไพร และส่งผ่านสู่คนรุ่นใหม่
3. ตัวความรู้และพืชพันธุ์สมุนไพรได้มีการแลกเปลี่ยน-เรียนรู้กับ สมุนไพรพื้นบ้านคนเมือง และปกาเกอะญอบ้านแม่หลุ อ.แม่แจ่ม เชียงใหม่
4. ได้วิเคราะห์สถานะความรู้สมุนไพรที่ชุมชนมีนั้นอยู่ในตำแหน่ง แห่งที่สถานการณ์ปัจจุบันอย่างไร และนำเสนอแนวทางเพื่ออนุรักษ์สอดคล้องกับตัวตนชุมชน

● ได้ใช้ประโยชน์จากการผสมผสานภูมิปัญญาเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่

1. Model (แผนภูมิจำลอง) มีการนำมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้
2. แผนที่ เส้นทางศึกษาสมุนไพร จากการร่วมสำรวจและทำภายในทีมวิจัย ซึ่งง่ายต่อการสื่อความหมาย

3. ตำราสมุนไพรภาษาไทย - ปากากะญอ จากการสำรวจทีมวิจัยร่วมกับชุมชน ซึ่งง่ายต่อการสื่อความหมาย นำไปประกอบการเรียนการสอนในโรงเรียน
4. ทดลองแปรรูปสมุนไพรด้วยวัตถุดิบในชุมชน
 - ทีมวิจัยได้ฝึกฝนการแสดงความคิดเห็น การปฏิบัติงาน และนำเสนอองค์ความรู้ตนเอง
 - เกิดกระแสการเรียนรู้ “ภูมิปัญญาในชุมชน” ในเรื่องอื่นๆ เช่น ผ้าทอ
 - ในรายปัจเจกเห็นความสำคัญในการปรับใช้สมุนไพร เช่นการแปรรูป ประโยชน์รอบด้านของสมุนไพร

2) สิ่งทีมนักวิจัยได้

1. นักวิจัยได้เรียนรู้การทำงานกับชุมชน ซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้ศาสตร์และศิลป์ โดยเฉพาะงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ การคลุกคลีกับชุมชน ร่วมกิจกรรมชุมชนตลอดจนการมีมุมมองภายในชุมชน นอกจากเนื้อหาข้อมูลที่ได้จากงานวิจัยยังต้องทำความเข้าใจกับ “คุณค่าหรือโลกทัศน์” ของปากากะญอต่อชุมชนตนเอง ชุมชนใกล้เคียงหรือสังคมพื้นราบเพื่อค้นหาความหมายเบื้องหลังพฤติกรรมนั้นๆ หรือกรณีนักวิจัยเป็นคนนอกพื้นที่ที่ต้องรับผิดชอบหลักด้านเนื้อหาข้อมูล จัดกระบวนการและจัดตั้งกลุ่มเมื่อประเมินกำลังตนเองแล้วทีมจึงปรับแต่เพียงกิจกรรมส่งเสริมการใช้ประโยชน์ให้เล็งเห็นทั้งรูปแบบและกระบวนการ ยกตัวอย่าง ทีมวิจัยไม่ทำโมเดลแหล่งที่พบสมุนไพรแต่ทำแผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพร เพราะมองว่าเป็นการดำพริกละลายแม่น้ำแต่เน้นการนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ส่วนเนื้อหาข้อมูลและการพัฒนาทักษะ วิเคราะห์ของคณายังมีเป้าหมายเดิม และได้เรียนรู้กระบวนการวิจัยที่เป็นเหตุ-ผล

2. เนื้อหาข้อมูลวิจัยได้ปรับใช้ชุมชน หรือกล่าวอีกอย่างชาวบ้านสามารถนำข้อมูลไปใช้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ในพื้นที่ได้เพียงบางส่วน เช่น ชาวบ้านอยากให้ถ่ายรูปสมุนไพรเพื่อจะบอกต่อคนอื่น ลูกหลานหรือญาติต่างถิ่น จึงรวบรวมความรู้สมุนไพรทำตำราสมุนไพร หรือชาวบ้านส่วนใหญ่สนับสนุนให้นำสมุนไพรจากป่ามาลงปลูกแปลงสาธิตที่โรงเรียนที่มาเยี่ยม เป็นรูปธรรมชัดเจน คล้ายๆ เห็นสวัสดิการของรัฐเรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ถนน ศูนย์สตรี ศูนย์เด็กและเยาวชน เป็นต้น สอดคล้องกับงานเชิงปฏิบัติการแต่ต้องเสริมเรื่องกระบวนการวิเคราะห์ตนเอง หาตัวตนชุมชนตนเองให้เจोक่อน เปิดชุมชนสู่การรับข่าวสาร วิเคราะห์ข้อมูลใหม่ๆ ถ้าทำได้และต่อเนื่อง งานวิจัยย่อมสามารถทลายความคิดครอบงำจากภายนอก ทั้งหน่วยงานราชการและเอกชนบ้าง

3. ได้เรียนรู้สภาพความเป็นจริงในชุมชนปากากะญอมากขึ้น ที่ผ่านมาชุมชนก็ไม่ได้หยุดนิ่งหรือมีภาพเดียว แต่มีการต่อรอง สร้างพื้นที่ของตนเอง ต่อสู้และปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมภายในที่เปลี่ยนแปลง และการที่ต้องสัมพันธ์กับคนหรือหน่วยงานภายนอก โดยมองผ่านโครงสร้างทางสังคมหรือกลุ่มต่างๆ ในชุมชนซึ่งเป็นแรงผลักดันในการตัดสินใจเลือกรับและการปรับตัว อะไรที่ให้ประโยชน์สำหรับชุมชนหรืออะไรนำไปสู่ความแตกแยกชุมชนปากากะญอห้วยปลิงซึ่งมีลักษณะ “ ร่วมกัน ”

หลายๆ อย่าง มีรากฐานทรัพยากร ความเป็นเครือญาติและวัฒนธรรมความเชื่อจึงเป็นเหมือนนักฟิง หลังต่อเงื่อนไขแรงกดดันภายนอกชุมชน ซึ่งถ้าชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารที่พอเพียงและสม่ำเสมอ ก็สามารถเท่าทันและนำชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี

6.5 ข้อเสนอแนะ

1. การชี้แจงโครงการวิจัยน่าจะเปิดเวทีใหญ่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นนักวิจัยเป็นคนนอกพื้นที่ หรือคนในพื้นที่เพราะพี่เลี้ยงจากศูนย์ประสานงานวิจัยน่าจะมีส่วนเสริมความเข้าใจในเป้าหมาย ทิศทาง โครงการ ประสพการณ์หลายๆ โครงการพบว่านักวิจัยหลักเป็น คนรับแรงปะทะเพียงคนเดียว วิธีการนี้ ช่วยได้ทางอ้อมบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมชุมชนเป้าหมายด้วย

2. หน่วยงานใดๆ ที่จะเข้าไปให้ความรู้เรื่องสมุนไพรหรือการนำชาวบ้านไปอบรม การใช้ ประโยชน์สมุนไพรหรือพัฒนาเรื่องใดก็ตาม ควรคำนึงถึงโครงสร้างความคิดดั้งเดิมของชุมชนและความเข้าใจวัฒนธรรม ประเพณีชนเผ่าด้วย เพราะว่าชนเผ่าเองก็มีองค์ความรู้เป็นของตนเองที่เกิดจากการสั่งสมดั้งเดิม และสามารถถ่ายทอดสู่บุคคลอื่น ไม่เช่นนั้นเท่ากับเอาความรู้สากลไปครอบงำความรู้ เชิงซ้อนของชาวบ้าน เหมือนที่ปฏิบัติมาแต่เดิมหรือไม่พันการมองว่าชาวบ้านพัฒนายาก หรือล้าหลัง และต้องมีแผนงานไป “พัฒนา” ปูพรมเสียทุกพื้นที่ไป

3. กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ควรที่จะสร้างความตระหนักในคุณค่าระบบความรู้ ดั้งเดิมกับชุมชนก่อน เพื่อที่นำมาบูรณาการความรู้ใหม่ ก่อนที่กำหนดเป็นหลักสูตรทางการศึกษาโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับสมุนไพรซึ่งเกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ต้องเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานและประเมินผลในการทำกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์สมุนไพรชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน

5. การประสานงานเพื่อดึงการมีส่วนร่วมกับโรงเรียนและหน่วยงานราชการต่างๆ ต้องชี้แจงรายละเอียดข้อมูลให้ชัดเจน ยืนยันเอาประโยชน์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการคือชุมชนเป็นตัวตั้ง เพราะเมื่อโครงการวิจัยถอนไป ชาวบ้านก็ยังอยู่ ตลอดจนการมีเวลาให้ครูและชุมชนได้พบปะแลกเปลี่ยนในแนวทางการวิจัย

6. ในบริบทภูมินิเวศน์วัฒนธรรมของชนเผ่าบนพื้นที่สูง ที่มีนโยบายล้อมกรอบมา 3 ทศวรรษ

1. นโยบายความมั่นคง ลดการปลูกฝิ่น ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ (พ.ศ.2515 –2525) ผลักชุมชนเข้าสู่ความเสี่ยง เพราะชุมชนไม่ได้เป็นเจ้าของผลผลิตและกำหนดราคาในตลาดเอง หรือไม่มีตลาดรองรับในพื้นที่ห่างไกล

2. กีดกันการเข้าถึงทรัพยากร เช่น การประกาศอุทยาน ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตต้นน้ำ 1A ฯลฯ (พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา) ทำลายระบบสิทธิชุมชน สร้างความไม่มั่นใจในการทำกิน
3. แก้ไขปัญหาความยากจนเชิงบูรณาการ เช่น แปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน (พ.ศ.2546 เป็นต้นมา) ลดทอนระบบสิทธิการใช้ประโยชน์แบบพึ่งพาอาศัยชุมชน

เงื่อนไขข้อนี้ เป็นแรงกดดันให้หลากหลายชุมชนชนเผ่าบนพื้นที่สูงถูกแทรกแซงด้วยกรรมสิทธิ์รัฐและกรรมสิทธิ์ปัจเจก ชุมชนต้องล่มสลาย บ้างปรับตัวไปในทิศทางที่ขาดอิสระ ไร้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ไปไม่มากนักเลย ระบบตลาดและทุนนิยมโลก พิจารณาเงื่อนไขข้อนี้ ประกอบการวางแผนการพัฒนาบนพื้นที่สูง หรือการทำงานกับชุมชน เพื่อคลี่คลายความเข้าใจของตนเองและยกระดับสู่ความเข้าใจปมเงื่อนไขทิศทางการพัฒนาของรัฐไทยต่อชนเผ่าบนพื้นที่สูงต่อไป .

บรรณานุกรม

- โกมาตร จีงเสถียรทรัพย์และคณะ. "รายงานการวิจัย **สภาพความนิยมในการรักษาแบบพื้นบ้าน** **โดยการใช้สมุนไพรของชุมชน**.โรงพยาบาลชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา,2529.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์."ระบบความเชื่อและพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในล้านนา" เอกสารประกอบการประชุมวิชาการพฤติกรรมสุขภาพครั้งที่ 1 4-7 เมษายน 2532. "วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ" ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,2536.
- ชาญพงษ์ ถูกิจิตร. "**สมุนไพรการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบท**" กรณีศึกษาอ.เมือง จ.พะเยา วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการจัดการมนุษยและสิ่งแวดล้อม) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,กันยายน 2542.
- ธงชัย สาระกุล. **รายงานการวิจัยภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองชุมชนชาวเขา 6 เผ่า**. ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์,2538.
- เพ็ญจันทร์ ประดับมุข **มิติทางวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร** : กรณีศึกษาเฉพาะหมู่บ้านในจังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (สังคมศาสตร์การแพทย์และ สาธารณสุข).มหาวิทยาลัยมหิดล,2532
- ยศ สันตสมบัติ. "**การจัดการทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพลุ่มน้ำ**" เอกสารสรุปการประชุมสัมมนานานาชาติ 23-25 มีนาคม 2544.มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: สถาบันวิชการนานาชาติ,2544.
- ยศ สันตสมบัติ."ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน"ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์ ครั้งที่ 2,2544.
- รุจิณาถ อรรถสิทธิ์และคณะ. **คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชน**. รายงานการวิจัยสำนักงานสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข,2530.
- ลือชัย ศรีเงินยวงและอามันดา เลอ แกรนด์. **สมุนไพรกับการรักษาตนเองของชาวชนบท** อ่างใน ลือชัยศรีเงินยวงและทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (บรรณาธิการ). ยุทธศาสตร์เพื่อการดูแลสุขภาพตนเอง.ศูนย์นโยบายสาธารณสุขคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัย,2533.
- วราภรณ์ ปั่นณวลี และคณะ. **การสำรวจการใช้สมุนไพรของชาวเขา และการใช้สมุนไพรของชาวเขาก้อในจังหวัดเชียงราย**. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : ศูนย์ประสานงานการแพทย์แผนไทยภาคเหนือ,2538 .
- วิชัย โปษยจินดา. **การแก้ไขปัญหาคความเจ็บป่วยของชาวเขา** . ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา 11 (มกราคม – มิถุนายน 2530)

सानิตย์ บัวสถิตย์.” การปลูกและการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของเกษตรกร: กรณีศึกษา อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ วิทยาศาสตร์บัณฑิต (สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สิงหาคม 2544.

สุวัฒน์ จริยาเลิศทรัพย์.” กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมและระบบการแพทย์พื้นบ้าน ” กรณีศึกษาน้ำพอง อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2533.

เสาวภา พรศิริพงษ์. “การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพร ” เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย โครงการจัดงานทศวรรษการแพทย์แผนไทย ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ วันที่ 10-13 มีนาคม 2538.

ศรีศักร วลัยโกตม. บทเรียนภาคปฏิบัติและวิถีทัศน์เชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน. พลวัตรชุมชนไทยสมัยโลกาภิวัตน์, 2543

อานันท์ กาญจนพันธ์. พลวัตรชุมชนในการจัดการทรัพยากร. เอกสารประกอบการประชุม พลวัตรวัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น วันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543 กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัย, 2543.

องอาจ พรหมไชย.”กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยลื้อเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร” วิทยาศาสตร์บัณฑิต (สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ) บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พฤษภาคม 2539.

Bannerman, Robert H, John Burton and Health Care Coverage : A reader for health Administrators and practitioners. World Health Organization, Geneva, 1983.

Brun , Viggo and Trond Schumacher . Traditional Herbal Medicine in Northern Thailand, Berkeley : Univ. of California Press, 1987.

รายชื่อคณะวิจัยหลัก

1. นางสาวสุนนมาลย์ สิงหะ	ผู้ประสานงานโครงการ
2. นายท่าชะ โพแก้ว	ผู้รู้ห้วยปูลิง
3. นายเจริญ ยศกำจาย	ผู้รู้ห้วยปูลิง
4. นายออปอ ศักดิ์ศรีงาม	ผู้รู้ห้วยตองก้อ
5. นายสำแววัน เลโด	ผู้รู้ห้วยตองก้อ
6. นางสาวโสภิตา เพียงไพรัช	เยาวชนห้วยปูลิง ปัจจุบันศึกษาอยู่ ร.ร.ศึกษา สงเคราะห์ ชั้นมัธยมที่ 4 อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน
7. นางสาวสุภาพร ศรศรี	เยาวชนห้วยปูลิง

รายนามักวิจัยร่วม

1. นายนิแฮ อาฟู	ผู้รู้ห้วยปูลิง
2. นายหม่อควะ โพแก้ว	ผู้รู้ห้วยปูลิง
3. นายพีระ แบแจ	เยาวชนห้วยปูลิง ปัจจุบันศึกษาอยู่ ร.ร.ห้วยปูลิง ชั้นมัธยมที่ 3 ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ. แม่ฮ่องสอน
4. นายยงยุทธ ปิณญาวรรลักษณ์	“
5. นางสาวใบทอง ฤดีแก้วกล้า	“
6. นางสาวพรพรรณ สัตยากร	“
7. นายกิตติกร ศักดิ์ศรีงาม	เยาวชนบ้านห้วยปูลิง

ภาคผนวก

ประวัติทีมวิจัย

1.ชื่อ/นามสกุล นางสาวสุนนมาลย์ ลิงหะ

การศึกษา ปริญญาตรี (วทบ.) วิชาเอก มานุษยวิทยา สาขาวิชาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2543

ประสบการณ์ทำงาน

- 1.เจ้าหน้าที่สนามโครงการป่าของเด็ก จ.สุรินทร์ พ.ศ.2543 - 2544
- 2.หัวหน้าโครงการวิจัย “การอนุรักษ์ภูมิปัญญา
สมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ” ต.ห้วยปูลิง จ.แม่ฮ่องสอน พ.ศ.2545 – 2546
- 3.เจ้าหน้าที่ข้อมูลโครงการสิทธิชุมชน ภาคเหนือตอนบน
ลุ่มน้ำแม่แตงตอนล่าง ตั้งแต่ กรกฎาคม 2546 - ปัจจุบัน

สถานที่ติดต่อ 77/1 หมู่ 5 ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200 โทรศัพท์/โทรสาร 053-810623-4,
053-810402

2.นายท่าชะ ไพแก้ว

ผู้รู้บ้านป่าห้วยปูลิง

ที่อยู่ : 46 หมู่1 บ้านป่าหมากห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

3.นายเจริญ ยศกำจาย

ผู้รู้/หมอยาสมุนไพรบ้านป่าห้วยปูลิง

ที่อยู่ : 37 หมู่1 บ้านใหม่ห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

4.นายสำแววัน เลโด

ผู้รู้/หมอยาสมุนไพรบ้านห้วยตองก้อ

ที่อยู่ : บ้านห้วยตองก้อ ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

5.นายออปอ ศักดิ์ศรีงาม

ผู้รู้/หมอยาสมุนไพรบ้านห้วยตองก้อ

ที่อยู่ : บ้านห้วยตองก้อ ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

6.นางสาวสุภาพร ศรศรี

จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนห้วยปูลิง พ.ศ.2544

ประกอบอาชีพรับจ้างอยู่ใน อ.เมืองแม่ฮ่องสอนปัจจุบัน

ที่อยู่ : บ้านห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

7.นางสาวโสภิตา เพียงไพรัช

จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนห้วยปูลิง พ.ศ.2546

กำลังศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอนปัจจุบัน

ที่อยู่ : 85 หมู่ 1 บ้านห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

8.นางสาวใบทอง ฤดีแก้วกล้า

ศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนห้วยปูลิง พ.ศ.2546

ที่อยู่ : 69 หมู่ 9 บ้านห้วยไม้ดำ ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

9.นายยงยุทธ ปัญญารักษ์

ศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนห้วยปูลิง พ.ศ.2546

ที่อยู่ : 10 หมู่ 6 บ้านห้วยปมผาด ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

10.นายนิแฮ อาฟู

ผู้รู้บ้านป่าห้วยปูลิง

ที่อยู่ : บ้านป่าหมากห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน